YENİ

# MARKSİZM VE GELECEK

GELECEK

SAYI: 5 BAHAR 1995

YENİ

# MARKSİZM VE GELECEK

GELECEK

SAYI : 5 BAHAR 1995

YENİ
**MARKSİZM ve GELECEK**

| | |
|---|---|
| Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü | Gelecek Yayın Ltd Şti. adına<br>Alpaslan BAYRAMGİL |
| Genel Yayın Yönetmeni | Kenan SOMER |
| Genel Yayın Sekreteri | Ülkü ORBAY |
| Yayın Kurulu | Korkut BORATAV<br>Cem EROĞUL<br>Yıldırım KOÇ<br>Ömür SEZGİN<br>Arslan SONAT<br>Sinan SÖNMEZ<br>Taner TİMUR<br>Işaya ÜŞÜR |
| Yönetim Yeri | Karanfil sokak 17/8 Kızılay/ANKARA<br>Tel : 417 74 96 |
| Abone İçin Hesap No : | Alpaslan BAYRAMGİL<br>Yapı Kredi Bankası Necatibey Şubesi<br>0017971-3 ANKARA |
| Yayına Hazırlık ve Dizgi | GEN MATBAACILIK REKLAMCILIK LTD. ŞTİ.<br>Tel : 230 03 37 - 231 01 80 - 229 31 08 |
| Teknik Sorumlu | Alpaslan BAYRAMGİL |
| Basım Yeri | SAYDAM MATBAACILIK |
| Basım Tarihi | Nisan 1995 |
| Fiyatı | 150.000TL. - 80 FF - 24 DM |

Üç ayda bir yayımlanır

# İ Ç İ N D E K İ L E R

# FATMA HİKMET İŞMEN MARKSİST ARAŞTIRMALARI DESTEKLEME ÖDÜLÜ

Bu ödül kuramsal bir konuyu ya da toplumsal bir sorunu Marksist açıdan inceleyen özgün araştırmalara verilecektir.

Ödül 15.000.000.- (onbeşmilyon) liradır. Araştırmalar çift aralıklarla en az 30 (otuz) daktilo sayfası uzunluğunda olmalıdır ve iki nüsha yazılmalıdır.

Son teslim tarihi 31 Aralık 1995 günüdür.

Yayın ve telif hakları araştırma sahibinde kalacaktır.

Seçici Kurulu: Prof. Sadun Aren, Prof. Dr. Korkut Boratav, Prof. Dr. Cem Eroğul, Prof. Dr. Alpaslan Işıklı, Prof. Dr. Ömür Sezgin, Kenan Somer, Prof. Dr. Taner Timur.

**GELECEK Basın Yayın Limited Şirketi**
**Karanfil Sokak No: 17/18**
**KIZILAY-ANKARA**
**Tel: 4177496**

# YENİ TOPLUMSAL DEĞİŞME DİNAMİKLERİ ÜZERİNE



Sadun AREN

I. İnsanların ve insan toplumlarının hayvanlardan ve hayvan toplumlarından temel farkı, bir tarihleri olması, yani zaman içinde sürekli değişiyor olmalarıdır. Bunu tarihsel belge ve kalıntılardan ve bunlar üzerinde yapılmış bilimsel araştırmalardan öğreniyoruz. Gerçekten, karıncaların, arıların, aslanların ya da maymunların yaşamlarında onbinlerce yıldır hiçbir değişiklik olmadığı halde, insanların yaşamları sürekli değişmiştir. Bu değişiklik günümüze yaklaşıldıkça hızlanmıştır. Öyle ki, bugün yaşayan insanlar kendi ömürleri boyunca, otomobil, uçak, radyo-tv gibi alanlardaki büyük gelişmelere ve bu gelişmelerin toplumsal yaşamda neden oldukları değişikliklere bizzat tanık olabilmişlerdir ve olmaya devam etmektedirler.

II. Toplumsal yaşamdaki bu değişiklik ve gelişmelerin kalkış noktası bilim ve teknolojidir. Bu alanda insan beyninin gerçekleştirdiği ilerlemeler sayesinde toplumun üretim gücü artmış ve yeni yeni mallar ve hizmetler üretilerek yaşam sürekli olarak değiştirilebilmiştir. Ne var ki yaşamdaki bu değişmeler sadece nicel alanda ve düz bir çizgi biçiminde olmamış, toplumun örgütlenme ve yönetim biçimlerini de değiştirmiştir. Bunun nedeni, bilindiği gibi, toplumsal yaşamın çeşitli alanları arasında bir uyum (belli bir uyum) bulunmasının doğal bir zorunluluk olmasıdır. Diğer bir deyişle, üretim güçlerindeki ilerlemelerin yaşama geçirilebilmesi için varolan toplumsal yapıda bazı kurum ve kuralların örneğin mülkiyet ilişkilerinin değiştirilmesi gerekebilir. Bu işlevi gerçek yaşamda sınıf mücadelesi yerine getirir. Mücadelenin bir tarafında değişmeye zorlanan toplumdan yararlanan, ondan hoşnut olan sınıf ve katmanlar, bunların karşısında da değişmeden yana olan sınıf ve katmanlar yer alırlar. Geçmişteki örneklerine göre bu mücadele bazan çok şiddetli olmuş, bazan da azçok barışçı bir biçimde yürüyebilmiştir.

III. Yukarda anlatmaya çalıştıklarım Marksizmin toplumsal gelişme ile ilgili temel görüşüdür. Marks toplumu değiştirmeyi asıl amaç olarak gördüğünden, bunu yapabilmek için önce toplumun gelişme yasalarının bulunması gerektiğini, sonra da bu yasalara dayanılarak toplumsal gelişmeye müdahale edilebileceğini düşünmüştür. Bu konuda varmış olduğu sonucu yukarıda özet olarak görmüş bulunuyoruz. Yineleyecek olursak, bu görüşe göre toplumsal değişme ve gelişmenin kalkış noktası (dinamiği) bilim ve teknolojideki ilerlemedir. Yani önce bu konuda bir ilerleme olmadıkça toplumda herhangi bir gelişmenin olması olanaksızdır. Gerçekten, bir toplum cari yaşam düzeyini sürdürmenin ötesinde bir üretim yapabilmelidir ki, bu fazlayı yeni yatırımlara yönelterek toplumun yaşamını da değiştirecek olan yeni mal ve hizmetler üretebilsin. Ancak bu yolla, bir toplum yaşamını sürekli bir biçimde geliştirebilir. Örneğin bir ülkenin san'atta ya da bilimde ilerleme yapabilmesinin temel yolu, önce üretim gücünü artırmak ve böylece bu alanlara daha fazla insan ve araç-gereç ayırabilecek duruma gelmektir.

IV. Bu noktada hemen şunu da belirtmek gerekir ki, toplumun üretici güçlerini ilerleterek toplumsal kalkış noktasını (değişme dinamiğini) oluşturan bilim ve teknolojideki gelişmeler insan beyninin bir ürünüdür ve dolayısıyla yalnız insan toplumlarına özgü bir olgudur. Hayvan toplumlarının değişmemelerinin nedeni, hayvan beyninin böyle yaratıcı bir üretkenliğe sahip olmamasıdır. Üstelik insan beyni yalnız bilim ve teknoloji alanında değil fakat toplumsal yaşamın diğer bütün alanlarında da yaratılıcığını ortaya koyma olanağına sahiptir. Örneğin azgelişmiş ülkeler de gelişmişlerin düzeyine çıkarılmak üzere kalkındırılmalıdırlar görüşü insan beyninin bir toplumsal değişme dinamiğidir. Demek oluyor ki, toplumsal gelişme, ilk bir itişle başlayan basit ve doğrusal bir çizgi izlemeyecek, tersine insan beyninin sürekli müdahaleleriyle yönlenen karmaşık bir süreç olarak gelişecektir.

V. Marksizmin bu görüşüne karşı şimdiye kadar hiçbir ciddi eleştiri yöneltilememiştir. Bu nedenle onu savunma gereksinimi yoktur. Ancak buna karşın, toplumsal gelişmeyi belirleyen başka dinamikler (kalkış noktaları) olduğu öne sürülmektedir.

Böylece belki Marksizmin yanlışlığına değil ama yetersizliğine dikkat çekilmek istenmiştir. İleri sürülen bu yeni toplumsal dinamiklerin başlıcaları Kadın Özgürlük Hareketi ile Çevreyi Koruma (Doğayı koruma) hareketidir. Acaba bunlar hakkında ne söyleyebiliriz? Öyle görünüyor ki, bunlardan biri, örneğin kadın hareketi üzerinde durarak hepsi hakkında bir fikir edinebiliriz. Çünkü bunların hepsi - tıpkı bilim ve teknolojik gelişmeler gibi - insan beyninin ürünleridir. Bu açıdan bakılınca, ekonomik gelişmeyi amaçlamakla, bu dürtü ile, kadın haklarını ya da çevre korumayı amaçlamak (yani bu dürtüler) arasında niteliksel bir fark yoktur.

VI. Kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olmak istemeleri, toplumsal gelişmenin belli bir aşamasında, toplumun bir özlemi haline gelmektedir. Bu düzeye gelmiş olan kadın hakları hareketi artık o toplumda kendi başına toplumu değiştirecek bir dinamik olarak işlev görmeye başlar. Bu işlev toplumsal değişme hareketini yaratmak değil fakat onu yönlendirmek biçimindedir. Örneğin, bir toplumda üretim güçlerinin ilerlemesi durursa, kadın hareketi ne kadar gelişmiş olursa olsun onun yerini alamaz, onun eksikliğini dolduramaz. Onun sağlayacağı dinamik, gelişmeyi, kadın hakları anlayışı içinde yönlendirmektir.

Demek oluyor ki, kadın hareketi, toplumsal değişme ve gelişmeyi başından alıp sonuna kadar götürebilecek kendi kendisine yeterli bir dinamik değildir. Onun sağlayacağı gelişme dinamiği, sınıf mücadelesine benzer bir biçimde, toplumun gelişme potansiyelinin fiilen yaşama geçişini yönlendirmektir. Sınıf mücadelesi nasıl ki işçi ve diğer çalışanların haklarını artırmayı amaçlarsa kadın hakları hareketi de varolan nimet ve külfetlerin ve yönetim olanaklarının kadınlar yararına yeniden dağılımı için çaba sarfeder.

Yani kadın hareketi toplumsal gelişmeyi yaratan değil fakat onu yönlendiren bir öğe, bir dinamiktir. Ancak ne var ki, bu yönlendirici işlev teknolojik ve bilimsel gelişmelere yeni ufuklar açarak toplumsal gelişmenin hızını artırıcı bir rol de oynayabilir.

Ayrıca kadın hareketinin bizzat kendisinin toplumsal gelişmeden ne kadar bağımsız olduğu konusu üzerinde de durmak

gerekir. Gerçekten kadın hareketi insan, öncelikle de kadın, beyninin bağımsız ürünüdür ama, bu ürün toplumsal gelişme tarihinin oldukça yakın zamanlarından itibaren (18. yy. sonları) insanlığın gündemine girmeye başlamıştır. Örneğin ülkemizde az çok etkin bir kadın hareketinden ençok 10 yıldan beri söz edebiliriz. Ama hareketin hergün biraz daha hızlanarak büyüyeceğinden kuşku duymamak gerekir.

Çevre hareketi de kadın hareketi gibidir. Kadın hareketi için yukarda söylemiş olduklarımızı hemen hemen aynen çevre hareketi için de söyleyebiliriz. Kaldı ki, bunların yanına, çocuk hakları, özürlülerin hakları, sağlık hakkı, azgelişmişlerin kalkınma hakkı gibi daha birçok dinamik daha ekleyebiliriz.

VII. Yukarıda söylediklerimizden iki sonuç çıkarabiliriz. Birincisi, toplumsal gelişmenin temel dinamiğinin üretim güçlerinin gelişmesi, yani bilim ve teknolojideki gelişmeler olduğu biçimindeki marksist görüş, eksiden olduğu gibi, bugün de geçerlidir. Diğer sonuç ta şudur: Sözü edilen yeni toplum dinamikleri Marksizmin açıklama yeteneği dışında, ona yabancı öğeler değildirler. Onlar üzerinde çalışmak Marksizmi zenginleştirmek, ona yeni yorumlar getirmek olacaktır.

# KAPİTALİZMİN YENİDEN YAPILANMASI VE SENDİKALAR

Tülin ÖNGEN

## GİRİŞ

Günümüzde kapitalist sistemin genel olarak köklü bir yeniden yapılanma süreci içinde bulunduğu, hemen herkes tarafından dile getirilen bir olgu. Söz konusu olgu, yalnızca sermayenin ulusal ya da uluslararası düzeydeki hareketiyle ilgili olmayıp, aynı zamanda üretim ve emek süreçleriyle, işin örgütlenmesiyle, pazarla ve öteki toplumsal uyarlanma sistemleriyle, hatta işçi ile işveren arasındaki ilişkilerin ve devletin yeniden yapılanmasıyla ilgili bir dizi değişikliği içermektedir. Bu yazıda, sermaye birikim süreçlerindeki dönüşüme koşut olarak emeğin örgütlenme biçiminde, iş düzeninde, işgücü yapısında ortaya çıkan değişikliklerin, emek ile sermaye arasındaki bağımlılık ve çatışma ilişkisini ne yönde etkilediği, dolayısıyla emek ve sermaye çelişkisini ne yönde yeniden bilçimlendirdiği üzerinde durulacaktır.

Konuya emek sermaye ilişkisindeki değişiklikler bağlamında yaklaşmanın pekçok yararı vardır. Çünkü, bir üretim biçiminin ilerici olup olmadığı, ancak, emek sermaye ilişkisini ne yönde ve nasıl biçimlendirdiği sorusuna verilecek yanıtla anlaşılabilir. Başka bir deyişle, tarihsel gelişmenin yönünü gösteren üretim ilişkileri, üretim biçimindeki değişikliklerin, emeğe ve toplumsal ilerlemeye maliyetinin ölçülebileceği biricik çözümleme düzeyidir.

Emek süreci, yalnızca teknik ve ekonomik ilişkilerden oluşmamakta, aynı zamanda toplumsal ve siyasal ilişkilerin, egemenlik anlayışının ve hegemonya biçimlerinin üretildiği bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzden, her bir sermaye birikim süreci ya da onunla uyumlu her bir emek rejimi, aynı zamanda yeni bir sınıf mücadelesi rejimi niteliğindedir. Emek süreci içindeki ekonomik ve teknik iktidarı denetlemeye yönelik mücadeleler, sınıflar arasındaki egemenlik ilişkilerini de kaçınılmaz olarak yeniden belirler. Çünkü, kapitalist üretim süreci,

emek süreci ile sermaye sürecinin (sermayenin valorizasyonu sürecinin)birlikteliğinden oluşur. Dolayısıyla sermayenin yeniden yapılanması, zorunlu olarak iş ve emek süreçlerini de dönüştürür.

Emek sürecinin unsurları, insanın amaçlı üretken eylemi, kısaca *işin kendisi* ve işin gerçekleşmesi için kullanılan kaynaklardan, araçlardan, iş nesnelerinden oluşan *üretim araçlarıdır.* Emeğin üretim araçları çevresinde örgütleniş biçimini gösteren emek rejimleri değiştikçe, yalnızca iş süreci değişmekle kalmaz, aynı zamanda o işi gerçekleştiren işgücünün niteliği ve emek ile sermaye arasındaki toplumsal ilişkilerin niteliği de değişir. Özetle, her emek rejimi, ancak kendine özgü bir emek sermaye ilişkisiyle varlığını sürdürür.

Günümüzde, üretim ve emek sürecinde gerçekleşen dönüşüme bağlı olarak gelişen emek ile sermaye arasındaki bağımlılık ve çatışma ilişkisinin *taraflarında, biçimlerinde* ve *içeriğinde* önemli değişiklikler ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, yeni bir çalışma kültüründen,yeni bir sendikal bakış açısından, yeni örgütlenme ve katılım biçimlerinden, yeni mücadele araçlarından, yeni bir işbirliği anlayışından, hatta yeni aktörlerden, yeni kimliklerden, yeni tutum ve davranış türlerinden söz edilmektedir.

Marx, yapıtlarında emek sürecini, her zaman üretimin siyasal sonuçlarıyla birlikte ele almıştır. Çünkü emek sürecinin siyasal sonuçları ile üretimin siyasal aygıtı ayrı olgular olsa da, birbiriden bağımsız değildir. Üretim ve emek sürecindeki dönüşümün, sınıf mücadelesi süreçlerini içeren pekçok toplumsal kurumu ve mekanizmayı kendisine koşut olarak yeniden biçimlendirmesi, bundandır.

Manüfaktür dönemde, üreticilerin enerjilerinin büyük bir bölümünün, proletaryanın olgunlaşmasına yol açan koşulların ortadan kaldırılması doğrultusunda kullanıldığı açıktır. (1) Günümüzde de benzer bir süreç işlemekte ve emekçilerin, gerek bireysel yaratıcılıkları, gerek sınıfsal güçleri büyük ölçüde sınıfsal kapatiselerinin daraltılması yönünde kullanılmaktadır. Gerçekten bugün, devrimci sınıfbilincinin olgunlaşmasının ön koşulları olarak görülen (2) pekçok gelişme gerçekleşmekle birlikte,

üreticilerin bunları algılamasını önleyen başka etmenler ortaya çıkmaktadır.

Bir kere, ikili sınıf yapısının kesinliğini bozan ara sınıf unsurları varlığını sürdürmektedir. Bir yanda geleneksel ara sınıflar ortadan kalkarken, öte yanda yeni ara sınıf unsurları ortaya çıkmaktadır. İkincisi, işçi sınıfı içindeki bölünmelerin ileriye dönük olarak önemsizleşmesi gerekirken, bu olgu ancak kısmen gerçekleşmektedir. Örneğin, bir yanda bazı çalışan kategorileri açısından böyle bir türdeşleşme gözlenirken, öte yanda bazı kategoriler açısından tam tersi bir süreç sözkonusu olmakta ve sınıf içi farklılaşmalar, hatta sınıf için kutuplaşmalar derinleşmektedir. Üçüncüsü, sermaye ile emeğin maddi zenginlik açısından birbirinden faklılaşması somut bir gerçeklik olarak tüm çıplaklığı ile ortada dururken, bu gerçek, burjuvazinin idelojik aygıtının oluşturduğu bir ekran aracılığıyla ya çarpıtılarak algılanmakta ya da tamamen gizlenmektedir.

Kapitalist sistem, varlığını tehdit eden çelişkilerle başedebilmek ve bunalımı aşabilmek için, bir yanda yeni üretim biçimleri geliştirmekte, öte yanda yeni sınıf mücadelesi araçları ile emeği denetlemeye ve yönlendirmeye çalışmaktadır. Örneğin, başlı başına bir sınıf mücadelesi aracı durumuna gelmiş olan özelleştirme uygulamaları, günümüzde, sermayenin sınıf mücadelesinde başvurduğu en önemli pratiklerden birisi durumundadır. Taşeronlaştırma, sendikasızlaştırma ve işsizleştirme gibi öteki araçlarla desteklenen özelleştirme uygulamaları, işçi sınıfını kazandığı mevzilerden geri püskürtmeyi ve emek ile sermaye arasındaki dengeyi emek aleyhine iyice bozmayı hedefleyen çok yönlü bir saldırı stratejisinden başka bir şey değildir.

## SERMAYENİN YENİDEN YAPILANMASININ EMEK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Emeğin yapısının üzerinde doğrudan etkide bulunan iki temel olgu vardır. İlki, sermayenin uluslararası hareketi, öteki teknolojik ve bilimsel girdilerin üretim sürecine girmesidir. Elektroniğin, nükleer fiziğin ve modern iletişim tekniklerinin gelişmesine bağlı olarak ortaya çıkan mikro teknolojiler, kitle üretimini yaratan ölçek ekonomiler yerine pazar koşullarına daha koyal

uyarlanabilir küçük ölçekli esnek üretim birimlerini doğurmaktadır. Mikroelektroniğe dayalı esnek üretim sistemleri ise, bir yandan yeni işgücü ve nitelik biçimlerinin ya da yeni meslek ve iş alanlarının doğuşuna yol açarak, öte yandan var olan işgücü türlerini ve iş alanlarını ortadan kaldırarak, emeğin yapısında köklü değişiklikler yaratmaktadır. (3) Bu yazıda, 1970'lerden sonra sermayenin uluslararası hareketine bağlı olarak ortaya çıkan üretim sürecindeki yeniden yapılanma olgusunun, emek üzerindeki etkileri tartışılacaktır.

"Post kapitalist toplum", "endüstri ötesi toplum", "hizmet toplumu", "bilgi toplumu", "enformasyon toplumu" gibi çeşitli adlarla anılan ve kapitalizmin "örgütsüz" dönemini simgelediği (örgütsüz kapitalizm) (4) kabul edilen günümüz gelişmiş ülkelerinde üretim sisteminin belirgin özellikleri şunlardır: farklılaşmış ve "kalite" rakebetine dayanan bir pazar için üretimde bulunması, manüfaktürden çok hizmet üretimine dönük olması, daraltılmış ya da bölünmüş üretim birimlerinden oluşması, iş sürecinin parçalanmasına koşut olarak farklılaşmış bir işgücü yapısını, dolayısıyla sınıf içi bölünmenin dinamiklerini içermesi, işgücünün bileşiminde önemli değişikliklere yol açması, istihdamı daraltan ya da çalışma biçimlerini değiştiren işleri yaratması, işgücünün büyük bir bölümü için niteliksizleşmeyi ve daha fazla bağımlılığı (aynı zamanda artan itaati) gerektirmesi, esnekleşmiş ve yerelleşmiş yönetim biçimleri ile kişiselleşmiş ve bireyselleşmiş çalışma ilişkilerini beraberinde getirmesidir.

Kuzey ülkelerinde, ileri teknolojiye en çok uyum sağlayan bir üretim biçimi olarak kabul edilen, öte yandan Güney ülkeleri için de özgün bir kalkınma stratejisi olarak sunulan esnek üretim sistemleri (5), gerek teknik, ekonomik ve toplumsal sonuçları, gerek ideolojik sonuçları açısından emek aleyhine pek çok olumsuz gelişmeye yol açmakta veya var olan olumsuzlukları meşrulaştırmaktadır. Söz konusu gelişmelerin emek açısından ne anlama geldiğini tek tek değerlendirmekte yarar vardır.

1. Bir kere, esnek üretim biçimlerinin gelişmesiyle öylebir *esneklik fetişizmi* yaratılmaktadır ki, ilerleme, gelişme, kalkınma, etkinlik ve rasyonalite kavramları bile üretimde, işte, pazarda ve

çalışma ilişkilerinde esneklikle bir arada düşünülmektedir. Başka bir deyişle, gelişme, ilerleme, etkin ve verimli bir çalışma, ancak üretim sisteminin esnekleşmesiyle olanaklı görülmektedir. 

İkincisi, esneklik fetişizmi, çatışma pradigmasını tümden değiştirmektedir. Emek ile sermaye arasında artık değer üretiminden kaynaklanan geleneksel çatışmanın (sınıf çatışmasının) yerini firmalar arasındaki rekabetten kaynaklanan gerilimler almaktadır. Post Fordizmde çatışma, sınıfsal özneler arasında gerçekleşmekten çıkmakta, bundan ötürü kapitalist özünden ve antagonistik niteliğinden uzaklaşmaktadır. Burada, sınıfsal öznelere dayanan çatışma anlayışından neredeyse tümüyle vazgeçilmekte ve firmalar arasındaki ya da firmalarla alt firmalar arasındaki çelişkiye ve rekabete dayanan yeni bir çatışma düşüncesi ön plana çıkarılmaktadır. Çatışma paradigmasının değişmesi, doğal olarak ekonomik alan dışındaki toplumsal ilişkilere ağırlık verilmesine, dolayısıyla üretim ilişkileri dışındaki toplumsal tutumlara öncelik verilmesine neden olmaktadır.

Üçüncüsü, esneklik fetişizmi, üretim sürecinin küçülmesi ve bölünmesi yönündeki eğilimleri güçlendirmektedir. Bunun sonucu olarak, küçük ölçekli üretim birimleri veya taşeron üretim biçimleri, esnek üretim sistemlerinin zorunlu bir enstrümanı olarak gelişmektedir. Taşeronlaşma, işverenin daha önce bizzat ürettiği ürünün belli bazı parçalarının alt sözleşmeler yoluyla fabrika dışındaki başka birimlere devredilmesi olgusudur. Güney Kore, Tayvan, Brezilya, Meksika, Arjantin gibi gelişmekte olan ülkelerde, taşeronlaştırma, genellikle bu yönde işlemektedir. Böylece, kriz anında işveren kolaylıkla işçi çıkarma yoluna gidebilmekte, örgütlü emek yerine daha ucuz ve örgütsüz yedek işgücünü istihdam edebilmektedir. Benzer biçimde, esnek üretim sistemlerinin en başarılı örneği olarak gösterilen ve ülkemizde de oldukça yaygın olan yalın üretim biçimi, büyük ölçüde taşeronlaştırma süreçleri yoluyla yürürlüğe girmektedir. Örneğin, Japon çelik sektöründe toplam işgücünün yarısı taşeron firmalarda, düşük ücret kouşllarında ve uzun çalışma saatleri içinde, üstelik sendikasız olarak çalıştırılmaktadır.

2. Esnek üretim biçimlerinin, çoğunlukla istihdamın daralmasına yol açtığı görülmektedir. Fordizmin işçi sınıfını genişletici etkisi karşısında post Fordist süreçlerin, işçi sınıfının kapsamının daralması yönünde bir etki yarattığı öne sürülmektedir. Ne var ki, bu etki proleterleşmenin azalması ve orta sınıf katmanlarının gelişmesi yönünde işlememekte, tam tersine proleterleşme sürecinin derinleşmesi ve alt proleteryanın ya da sınıfsız kitlelerin genişlemesi yönünde sonuç doğurmaktadır.

Bu konudaki gelişmelerin, gerçekte oldukça çelişik bir nitelik taşıdığı kesindir. Bir kere, esnek üretim, niteliksiz veya yarı nitelikli işgücünü üretim sürecinden dışlarken, aynı zamanda çok nitelikli çekirdek işgücüne duyulan gereksinimi artırmakta ve bunlar için yeni işler ve yeni meslekler yaratmaktadır. İkincisi, çekirdek işgücü dışındaki emek rezervi açısından istihdamın *gettolaşması* söz konusu olmaktadır. Çünkü, sürekli istihdam olanağı bulan söz konusu çekirdek işgücü karşısında arada sırada iş bulabilen "Macdonalds işçiliği" denilen bir niteliksiz işgücü rezervi ile geçici, marjinal işgücü türlerini içeren geniş bir yarı proletarya ve işsiz yığınlar gelişmektedir.

Teknoloji ile istihdam arasındaki ilişkinin daha karmaşık olduğunu düşünen bazı yazarlar (Edquist, Jacobson, Boyer, Petit, Brainard ve Fullgrabe) mikroelektronik temelli otomasyon tekniklerinin kısa dönemde emekten tasarrufa yol açsa bile, uzun dönemde işsizlik yaratmayacağını öne sürerler. İsveç'i ve Japonya'yı örnek gösteren yazarlar, teknolojinin yeni ve gelişkin ürünler yaratması ve buna bağlı olarak yeni işlere ve yeni işgücü türlerine duyulan gereksinimi artırması yoluyla işsizliğin artmasının değil, tam tersine azalmasının daha yüksek bir olasılık olduğunu öne sürerler.

Çelişik doğasına ve çeşitli olasılıkların varlığına karşın, yeni teknolojilerin emek süreçlerinde köklü değişikliklere neden olduğu ve istihdam açısından pek çok soruna yol açtığı kesindir. Özellikle bilgisayarlaşmış makineler büyük ölçüde insangücünün yerini almaktadır. Öyle ki, bilgisayarlaşmış ve otomatikleşmiş üretim sistemleri, üretimin önemli bir bölümünü şimdiden insan müdahalesinden uzaklaştırmış bulunmaktadır.

Mikroelektroniğin üretime girişiyle ortaya çıkan iş tasfiyesi, en çok yarı nitelikli ve niteliksiz işçileri etkilemektedir. Post Fordist sistemin yaygınlaşması sonucu, işgücünün bileşiminin birden fazla niteliğe sahip işgücü lehine değişmesine karşılık, niteliksiz işgücünün hiçbir şansının kalmayacağı şimdiden bellidir. Gelişmiş ülkelerde halen pekçok rutin iş, yazılım kullanabilen, yeniden programlanabilen robotlar tarafından yerine getirilmektedir. Özellikle teknoloji üretiminden çok teknoloji aktarımına dayanan azgelişmiş ülke ekonomilerinin daha derin bir işsizlik tehdidi altında bulunduğu bellidir. (6)

İşsizlik tehdidi, yalnızca istihdam açısından değil, aynı zamanda sınıfın örgütlü hareketinin zayıflatılması ve pazarlık gücünün azaltılması açısından da sermayenin elinde güçlü bir silah durumundadır. Bu noktayı daha sonra ayrıntılı olarak tartışacağız.

Öte yandan üretim biçimindeki değişikliklerin istihdam üzerindeki etkisi, yalnızca istihdamın daraltılması ile sınırlı kalmamakta; aynı zamanda istihdam biçimlerinin ve işgücünün bileşiminin değişmesi yönünde de etkide bulunmaktadır. Her şeyden önce, standart çalışma biçimlerinin dışında yeni çalışma türleri (parça başı çalışma, geçici çalışma gibi) gelişmekte, "takım çalışması" ya da "tam zamanında çalışma" örneğinde olduğu gibi yeni iş örgütlenmeleri ve bireysel ödeme biçimleri gündeme gelmektedir. "İstihdamda esneklik", belli bir işe bağlı olmaktan çok, firmaya bağlı olarak çalışan işçilere yönelik işe alma ve çalışma türlerini geliştirmektedir.

Esnek üretim sistemlerinde, pahalı bilgisayarlaşmış makinelerden maksimum kazanç sağlamak için, iş süreleri olabildiğince uzatılmaktadır. Bu yüzden mikroelektronik teknolojiler, genellikle takım çalışmasıyla birlikte üretim sürecine girmektedir. Gelişmiş ülkelerin çoğunda, basım ve bankacılık sektörleri başta olmak üzere pekçok alanda birden fazla çalışma grubu oluşturularak, işin dönüşümü yoluyla üretimde süreklilik sağlanmaktadır (7).

Öte yandan takım çalışması, çoğu kez üreticilerin ve farklı işlerin bütünleşmesini sağlayan bir iş düzeni ve çalışma biçimi-

yaratmaktadır. Ne var ki, buradaki bütünleşmenin, grup dayanışması veya sınıfsal birlik biçimindeki bir bütünleşmeden çok, verimlilik artışına ve etkinliğe yönelik bir eşgüdüm ve işbirliği amacı taşıdığına işaret edilmelidir. Bu konuda, hem nitelikli işi, hem de niteliksiz işgücünü birarada geliştiren bir işbölümünün, işin kolektifleşmesini artırarak, işgücünün türdeşliğini sağlayacağı düşünülebilir. Ya da, "işin zenginleştirilmesi" modeli örnek gösterilerek, esnek üretim sistemlerinin, yarı bağımsız çalışma türlerini, dolayısıyla emeğin *özerkliğini* artıracağı öne sürülebilir. Bu konudaki literatüre baktığımızda, en sık karşımıza çıkan savların genellikle bu yönde olduğu görülür.

Bir kere, bu varsayımlar doğru olsa bile, gerek "işin genişletilmesi", gerek "işin zenginleştirilmesi" türünden modellerin, iş açısından gerçek anlamda bir genişlemeyi ya da işgücü açısından gerçek bir zenginleşmeyi içermekten oldukça uzak bulundukları gözden kaçmamalıdır. Örneğin, "işin zenginleştirilmesi" modeli, bir yanda yarı özerk grupların gelişmesine fırsat vermekle birlikte, öte yanda bu grupların ayrıntılı üretim programlarına ve gruplararası iletişim hatlarına bağımlı çalışmasını gerektirdiği için, kolektif iş süreci üzerindeki merkezi denetimi daha da artırmaktadır. Ayrıca, işler, işlevsel olarak bölünmüş iş grupları içinde gerçekleştiğinden, üretim noktasında ortaya çıkan çatışmalar söz konusu gruplarla sınırlı kalmakta, dolayısıyla ortak bir dayanışma süreci kolay kolay gelişememektedir.

Yeni üretim süreçlerinin istihdam üzerindeki etkisi, ayrıca, imalattan hizmetlere geçişle, kol işçisinden beyaz yakalı çalışana doğru gözlenen kayma ile de kendini göstermektedir. Örneğin, Avrupa'da hizmetler, şimdiden toplam işgücünün yüzde yetmişlerine ulaşmış bulunmaktadır. Batı Avrupa ülkelerinin çoğunda, tekstil, çelik, ağır sanayi gibi geleneksel sektörlerin temelinin ortadan kalktığı ve mikroelektronik temelli tüketim ve sermaye malları üreten yeni sektörlerin geliştiği, dolayısıyla geleneksel işgücü türlerinin yerini yeni işgücü türlerinin aldığı görülmektedir. (8)

Sermayenin yeniden yapılanması süreci, işgücünü yaş ve cinsiyet açısından da değiştirmektedir. Özellikle, metal endüstrisin-

de ve basım sektöründe, genç nüfusta bir artış; buna karşılık bankacılık sektöründe, kadın işgücünde önemli derecede bir azalma göze çarpmaktadır. Ayrıca, üretim biçimindeki değişiklikler, firma içi ve firmalar arası hareketliliğin artışı üzerinde de etkili olmaktadır. Örneğin, İngiliz bankaları arasında daha önce görülmemiş derecede bir işgücü hareketinin ortaya çıkışını, teknolojik yenilenmeye bağlamak olanaklıdır. (9)

3. Sermayenin yeniden yapılanmasının en çok işgücünün niteliksizleşmesi, dolayısıyla emeğin iş süreçlerine ve sermayeye olan bağımlılığının artması yönünde işgördüğü söylenebilir. Bu nokta, oldukça tartışmalı olmakla ve bu konuda tam tersi savlar bulunmakla birlikte, esnek üretim biçimlerinin pek çok sektörde çekirdek işgücü dışında kalan emek açısından gerçek bir niteliksizleşme ve işsizleşme anlamına geldiği ortadadır.

Bir kere, bilgisayarlaşma, genellikle makine operatörlerinin yaptığı işin niteliksizleşmesi ve emek maliyetinin düşmesi sonucunu doğurmaktadır. Örneğin, basım sektöründe işgücünün önemli bir bölümü işsizleşirken, bir bölümü de niteliksizleşmektedir. Eskiden ancak 3-7 yıl arasında yetişen nitelikli bir kompozitörün yerini bugün 6 aylık bir kurs sonucu yetişen bilgisayarlaşmış baskı makinesi operatörü almış bulunmaktadır. Zaman etmeni açısından işgücünün niteliksizleşmesi olgusu yanı sıra, öteki etmenlere (örneğin, işin rutinleşmesi ölçütüne) göre de belli bir niteliksizleşme açıkça gözlenir. Benzer biçimde ABD metal endüstrisinde, sayısal denetim araçları, istihdam edilen işgücü sayısını ve emek maliyetini büyük ölçüde azaltmaktadır. [10] Bankacılık sektöründe ise, karmaşık işlerde belli bir nitelik yükselmesi (daha doğrusu niteliklileşme için potansiyel artışı) gerçekleşirken, rutin işlerde hızlı bir niteliksizleşme gözlenmektedir.[11]

İşgücünün niteliksizleşmesi, genellikle, daha önce nitelikli işgücü konumunda gözüken makine operatörlerinin programlama görevlerinden uzaklaşıp uzaklaşmamalarına bağlı olarak değişmektedir. Bazen, el bilgisinin veya el becerisinin, bilgisayar operatörlerine programların yeterliliğini denetleme ve bu bilgiler yardımıyla programları iyileştirme olanağı sağladığı, böylece,

teknolojinin kullanımına bağlı olarak el becerisinin niteliksizleşmesini önlediği öne sürülür. Bunun yanı sara, öyle bazı işler vardır ki, el becerisine duyulan gereksinim kolay kolay ortadan kalkacak gibi değildir.

Bu ve benzeri düşüncelerde ya da bu yöndeki savlarda, hiç kuşkusuz belli bir gerçeklik payı bulunur. Bununla birlikte, teknik mühendisliğin ve programlamanın bilgisayarlaşmasıyla, makine kullanan işgücünde büyük ölçüde niteliksizleşmenin gerçekleştiği yadsınamaz. Çünkü, işlemi programlayanlar ile başkasının programladığı makineleri kullananlar çoğu kez birbirinden farklılaşmakta, hatta aralarında bir kutuplaşma bile ortaya çıkmaktadır. Nitelikli makine operatörlerinin yerini yeni nitelikli programcılar almakta ve ilk grubun yaptığı işin değersizleşmesi kaçınılmaz duruma gelmektedir.

Bu noktada, emeğin niteliksizleşmesini ve işin değersizleşmesini kapitalist işbölümünden çok teknik işbölümü süreçlerine dayandıran bir mantığın eksiklikleri bir kez daha gözler önüne serilebilir. Gerçekte, emeğin niteliksizleşmesi ve sermayeye olan bağımlılığının artması, teknolojinin tek başına bir üretici güç olarak gelişmesinin kaçınılmaz bir sonucu olmaktan çok, teknolojinin, kapitalist bir özde kullanımından kaynaklanan bir olgudur. Tersi bir düşünce, zanaat üretimin idealleştirilmesine dayanan yanlış bir varsayımdan kaynaklanmaktadır. Ne zanaat üretiminin egemen olduğu kapitalizmin başlangıç dönemleri işçi için bir cennettir, ne de söz konusu dönem sanıldığı gibi basit denetim süreçleriyle sınırlıdır.[12] Kapitalist işbölümü değişmedikçe, teknoloji ve bilim, emeğin sermayenin daha fazla boyunduruğu altına girmesi yönünde güçlü bir etki yaratmaktan kaçınamaz.

Bu nedenle, kapitalist üretim süreci içinde teknik işbölümüne ilişkin bazı gelişmelerin, emeğin niteliğini yükselteceği ve çalışanların sermayeye olan bağımlılığını azaltacağı, hatta işçi sınıfının kalitesini yükselterek sınıf kapasitesini güçlendireceği yönündeki düşünceleri, şimdilik fazla iyimser öngörüler olarak değerlendirmek gerekir. Çünkü, proleterleşmeye karşı koyan

kimi gelişmelerin varlığına karşın, emeğin bağımlılığın arttığı bir gerçektir. Bu konuda öne sürülen tersi savlar, genellikle, özerklik ya da denetim olgusunu öteki olgularla karıştırmaktan kaynaklanır. Bu konudaki yanılgıları birkaç noktada toparlamak olanaklıdır: 

a. Bir kere, sermayenin yönetiminden kaynaklanan denetim ile emek süreci üzerindeki ve işin yürümesinden kaynaklanan denetimi birbirinden ayrı değerlendirmek gerekir. Başka bir deyişle, işin denetimi ile çalışanların denetimi ayrı olgulardır. Benzer biçimde, denetimin kaynağı ile denetimin kullanımı özdeş değildir. Önemli olan, tek başına denetimin varlığı değil, onun hangi amaçla kullanıldığıdır. Gerçek denetim, sermayenin yöretimi olgusunda saklı bulunan, hem neyin üretileceği, hem de nasıl üretileceği ile ilgili olan gerçek bir etkileme kapasitesinin varlığıdır. Başka bir deyişle, denetim ya da özerklik, üretimin planlanması, yatırımların ve kaynakların dağılımı, istihdam koşullarının ve kullanılacak teknolojinin belirlenmesi, ürünün değerlendirilmesi ve pazarlanması gibi konularla ilgili olan ve emekgücünün kendisi, üretim araçları, iş ve yaratılan ürün ile yatırımlar ve kaynaklar üzerinde söz ve karar sahibi olmayı içeren bir olgudur.

b. Zanaatın yüceltilmesine dayanan nitelik tanımı yerine günümüz koşullarıyla uyumlu ve insanın yaratıcı kapasitesinin tamamını göz önüne alan yeni bir nitelik tanımı gereklidir. Ancak bundan sonra esnek üretim ya da benzeri sistemlerin, gerçekten emeğin bir üretici güç olarak gelişmesine fırsat veren ya da bunu sağlayan bir üretim biçimi olup olmadğı tartışılabilir.

c. Öte yandan sınırlı bir emekçi grubunun nitelik düzeyinin yükselmesiyle, sınıfın genel olarak kapasitesinin genişlemesi birbiriyle karıştırılmamalıdır. Her şeyden önce, belli bir çekirdek işgücü açısından nitelik ve beceri düzeyinin yükselmesi, geri kalan işgücünün niteliksizleşmesi ve işsizleşmesi gerçeği karşısında sınıf için ileri bir adım olarak görülemez. Geniş kesimler açısından yabancılaşma ve işsizlik olgusu gelişirken, üstelik sınıfın kendi içinde bölünmesi olgusu gerçekleşirken, netilikli çe-

kirdek işgücü de artan yabancılaşmadan şu ya da bu biçimde payını alır. Bu nedenle artan verimlilik oranında kârın yeniden dağılımını gerçekleştiren, çalışma sürelerini kısaltan, iş koşullarını iyileştiren, işyeri düzeyinde çalışanlara bazı yeni olanaklar sağlayan, teknolojik bilgi ve beceri kazandırma yönünde eğitimi artıran, sağlık ve güvenlik uygulamalarını geliştiren yeni iş süreçlerini, "işin insanileşmesi" yönünde önemli bir adım olarak değerlendirirken[13] daha dakkatli davranmakta yarar vardır.

4. İşgücünün niteliksizleşmesi olgusunun emek açısından en önemli sonucu, çalışanların iş süreçlerine ve sermayeye olan bağımlılığının artmasıdır. Gerçekten, sermayenin yeniden yapılanması olgusu ve buna bağlı olarak gelişen yeni iş süreçleri, kesinlikle daha itaatkar bir işçi sınıfına gereksinim duymaktadır.

Burada bir noktaya daha işaret etmek gerek. Emek, niteliksizleştiği için sermayeye daha fazla bağımlı duruma gelmez. Sermayenin emek üzerindeki egemenliğinin artması, başka etmenlerle de ilgili bir gelişmedir. Bu nedenle, ne işgücünün nitelik düzeyinin yükselmesi tek başına sermaye egemenliğinin azaldığı anlamına gelir, ne de emeğin niteliksizleşmesi sermaye egemenliğinin derinleşmesinin tek başına nedenidir. Emeğin niteliksizleşmesi olgusu, kuşkusuz öteki vektörlerle birlikte emeğin bağımlılığın artması yönünde güçlü bir etki yaratır. Kapitalist emek sürecinin özgül toplumsal karakteri, emeğin sermayenin egemenliği altına girmesi olgusunda gizlidir. Marx'ın, Kapital'de (Birinci Cilt)" pazar despotizmi"nin bir sonucu olarak gördüğü "emeğin sermayeye gerçek bağımlılığı" olgusu, kapitalist emek sürecinin zorunlu bir unsurudur. Çünkü, artık değer üretimi, aynı zamanda acımasız sermaye egemenliği mantığını da içinde barındırır. "Pazar despotizmi", pazarın anarşik doğası ile üretimin despotik özü arasındaki zorunlu ilişkiyi gösteren önemli bir kavramdır. Bu kavramdan yararlanarak, pazarın anarşik doğasının gelişmesinin üretimin despotik niteliğini artıracağını öne sürmek hiç de yanlış olmaz.

Pekçok çalışmada, işgücünün niteliksizleşmesi, tasarımla yürütme arasındaki ayrımın derinleşmesi, işin değersizleşmesi,

standartlaşma, sınıf içi bölünme gibi olgularla işçi sınıfının sermaye egemenliğine karşı çıkışı arasında negatif bir ilişkinin bulunduğu ortaya konulmuştur. Örneğin, Gramsci, Fordist üretim süreci içindeki bağımlılık ilişkileri ile sermayenin hegemonyası arasındaki diyalektik ilişkiyi tartışmış; Therborn ise, bağımlılık ilişkisi ile itaat olgusu arasındaki pozitif ilişki üzerinde durmuştur. [14]

Benzer biçimde, post Fordist üretim biçimlerinin emek süreci içinde işçinin konumunu nasıl etkilediğini araştıran pekçok çalışma, üreticiler üzerindeki denetimin azalmadığı, tam tersine arttığı sonucuna varmıştır. Bu çalışmalarda, esnek üretim sistemlerinde emeğin yoğunlaşmasının ve iş akışkanlığının artmasının, daha köklü bir denetimi gerekli kıldığı açıklıkla ortaya konmaktadır. [15]

5. Sermayenin yeniden yapılanması, aynı zamanda işçi sınıfının içsel yapısının değişmesi yoluyla yeni bölünmelere uğraması anlamına gelmektedir. Bu da, sınıfın kendi içinde nitelik, beceri, meslek, ücret, yaş, cinsiyet, etnik vb. bakımlardan farklılaşması, hatta sınıf içi kutuplaşmanın artması demektir. Sermaye, öncelikle ulusal planda işçi sınıfının kendi içindeki ekonomik, siyasal, toplumsal ve ideolojik açıdan var olan bölünmelerini derinleştirerek veya yeni bölünmeler yaratarak; uluslararası ölçekte ise, uluslararası dayanışmanın gerçekleşmesi için gerekli koşulların ortaya çıkmasını önleyerek, emeğin türdeşliğini ve bütünlüğünü zayıflatmaya çalışmaktadır.

Emeğin bölünmesini sağlayan en önemli olgu, işçi sınıfı içinde yeni bir çekirdek işgücünün ortaya çıkması, daha doğrusu yeni bir işçi elitinin (emek aristokrasisinin) yaratılmasıdır. Post Fordist üretim süreçleri içinde işgücünün önemli bir bölümü işsizleşirken ya da niteliksizleşirken, küçük bir tabakanın, gerek nitelik düzeyinde, gerek yaşam standardında belli bir iyileşme gerçekleşmektedir. Modern işçi sınıfını yaratma çabası, genellikle proletaryanın küçük bir bölümünün burjuvalaştırılması yönünde sonuç vermektedir. Bu noktada, birbirinden farklı iki olguya dikkati çekmekte yarar vardır. İşçi sınıf içinde hemen her

dönemde gözlenen küçük bir kesimin burjuvalaşması olgusu ile "işçi sınıfının burjuvalaştığı" savı birbirine karıştırılmamalıdır. Burada kasdedilen, işçi sınıfının tamamının burjuvalaşması değil, profesyonellerden, araştırmacı ve bilimcilerden oluşan küçük bir yarı bağımsız ücretli elitin gelişmesi olgusudur. Bunlar, *kendinde sınıf* konumları açısından işçi sınıfı yelpazesinin parçası durumunda olan emek aristokrasisinin çağdaş türleri olarak değerlendirilebilir.

Bir yanda profesyonellerden, öte yanda niteliksiz ve yarı nitelikli işgücünden oluşan emekgücünün ortaya çıkması olgusu karşısında, emek pazarı da kendi içinde bölünür. Ayrıca, genç işçi, kadın işçi, göçmen işçi gibi başka temellerde ayrımcılığa uğrayan işgücünden oluşan "ara', "iç" "dış", "merkez" ve "çevre" gibi çeşitli emek pazarları oluşur ya da işsiz yığınları içeren ve giderek genişleyen bir yedek emek ordusu gelişir. Tüm bu gelişmeler, hem emek pazarının kendi içinde parçalanması, hem de emek pazarı koşullarının daha da kötüleşmesi anlamına gelir.

Sınıf için kutuplaşma, "toplumsal denetimin aracı" olarak hareket eden ve sermayenin ideolojik egemenliğinin taşıyıcısı durumunda olan burjuva kategorilerin maddi uzantılarının gelişmesi için elverişli bir ortam yaratır. Öte yandan emeğin örgütlü hareketinin zayıflamasıyla, niteliksiz ya da yarı nitelikli işgücü, göçmen işçiler, etnik azınlıklara ait emekçiler, genç işçiler ve kadın işçiler gibi ayrımcılığa açık kategorilerin daha kolay sömürülmesi sağlanır.

Sermaye, işçi sınıfının gerek ulusal düzeyde, gerek uluslararası düzeyde sınıf dışı çelişkiler aracılığıyla da bölünmesini sağlar. Örneğin, günümüzde ulusal, ırksal, dinsel, etnik çatışmaların yükselmesi hiç de rastlantı değildir. Sermayenin uluslararasılaştığı ve dünyanın tek bir pazar durumuna geldiği günümüz dünyasında, emeğin bütünleşmesi ve enternasyonalist bir sınıf bilinci geliştirmesi olasılığı karşısında ulusal işçi sınıfları arasındaki rakabetin artması ve gittikçe şiddetlenen ırksal, etnik ve dinsel gerilimlerin yükselmesi, gerçekte sermaye için çok önemli bir güvencedir. Uluslararası sermaye, söz konusu çeliş-

kileri, işçi sınıfını bölücü bir etkide bulunduğu sürece desteklemekte, kendi çıkarlarına ters sonuçlar vermeye başladığında ise köstekleme yönelmektedir.

İşçi sınıfının, ulusal, ırksal etnik, dinsel ya da sınıfsal türdeşliği, kuşkusuz onun birliğini ve bütünlüğünü, dolayısıyla sınıf bilincinin gelişmesini zorunlu olarak sağlamaz. Ama, sınıfın kendi içinde farklılaşması ve atomizasyonu, sınıf bilincinin zayıflamasının, sınıfın depolitizasyonunun ve sınıf kapasitesinin daralmasının başlıca dinamikleridir. Bir kere, sınıf içinde eşitsiz bir gelişmenin ortaya çıkması, özellikle ayrıcalıklı bir kesimin gelişmesi (işçi elitinin oluşması) çalışanlar arasında sınıf bilinci yerine meslek ve statü bilincinin gelişmesine, mesleki ve kariyerist bir rekabetin yaygınlaşmasına neden olur.

Benzer biçimde, sınıfsal nitelikte olmayan toplumsal eşitsizliklerin yol açtığı çelişkilerin gelişmesi, sınıf içinde öteki çelişkilerin yaygınlaşmasına ve sınıf üyelerinin kendi aralarında bölünmesine neden olur. Bunlar, sınıf antagonizmasının, dolayısıyla nesnel sınıf çıkarlarının algılanmasını güçleştiren, sınıf bilincinin ortaya çıkmasını erteleyen, sınıfın birlikte hareket etmesini olanaksız duruma getiren koşullar olarak sınıf kapasitesini büyük ölçüde daraltır. Çünkü, sınıf içi kutuplaşma, sınıfın yakın sınıf çıkarları açısından daha fazla bölünmesi ve birbirinden farklılaşması, dolayısıyla sınıf içi çelişkilerin artması demektir. Bu olgu, hem sınıf çıkarları açısından sınıfın türdeşleşmesini, hem de sınıf çıkarları ile toplumun genel çıkarlarının birbiriyle eklenmesini güçleştiren bir gelişmedir. Ayrıca, sınıfın örgütlülüğünü ve pazarlık gücünü artıracak dayanışmacı stratejilerin gelişmesinin önündeki en önemli engeldir.

## EMEK SERMAYE İLİŞKİSİNDEKİ DEĞİŞİKLİKLER ve SENDİKALARIN GELECEĞİ

Sermayenin yeniden yapılanmasına bağlı olarak ortaya çıkan yeni birikim ve emek süreçleri içinde, emek ile sermaye arasındaki geleneksel ilişkinin köklü bir değişimle karşı karşıya bulunduğu, en azından bu ilişkide yeni bazı dinamiklerin oluştuğu gözlenir. Bu bağlamda, emek sermaye ilişkisinde yeni aktör-

ler ve yeni çıkarlar yanı sıra yeni bir ideolojik arayışdan ya da söylemden söz edilebilir.

Bu konudaki gelişmelere baktığımızda oldukça çelişik bir karmaşık bir dönüşümün yaşanmakta olduğu hemen göze çarpar. Bir yanda devletin küçültülmesi ve *düzenlememe* (deregulation) söylemi ile kendini anlatan liberalleşme eğilimleri, öte yanda devletin, kamunun ve pazarın *yeniden düzenlenmesi* (reregulation) pratikleri ile gündeme gelen liberalleşmeye karşı akımlar gelişmektedir. Örneğin, Batı Avrupa'da, bir uçta sendikal gücü yeni yasal önlemlerle ya da yasal düzenlemelerle korumaya çalışan radikal İngiliz insiyatifi, öteki uçta işveren için daha az kısıtlayıcı, daha esnek kurumsal düzenlemeler öngören ve sendikal katılımı zayıflatan ya da daha işbirlikçi bir noktaya sürükleyen Fransa, İtalya, İspanya ve Portekiz deneyimleri yer alır; ortada ise, sendikaların pazarlık gücünü (ekonomik gücünü)fazla kısılamayan, buna karşılık toplumsal ve siyasal planda daha da uzlaşmacı bir temele oturtmaya çalışan Almanya modeli görülür. Gelişmekte olan ülkelerde ise durum daha karışık, çoğu kez oldukça dramatiktir. Güney Amerika ve Akdeniz ülkelerinde düzenlememe ve yenidendüzenleme çoğu kez bir arada gerçekleşmektedir. Azgelişmiş ülke işçi hareketlerinin bu kaotik ve belirsiz gelişme süreci karşısında ham daha dikkatli, hem de hazırlıklı olmaları gerekmektedir.

Görüldüğü gibi, bu konuda tek yönlü ve tüm ülkeler için gerçerli standart bir gelişmeden söz etmek olanaksızdır. Bununla birlikte, emek sermaye ilişkisinin yeniden yapılanmasının bazı temel değişkenlerini belirtmek olasıdır.

1. Üretim ilişkileri üzerinde tüm yüzyıl boyunca önemli bir rol oynamış bulunan devletin, günümüzde, yeniden yapılanması ve buna bağlı olarak kamu kesiminin ve hizmetlerin yeniden düzenlenmesi zorunluluğu ile karşı karşı bulunmaktayız. Devlet, emek pazarlarındaki düzenleyici rolünden vazgeçmekte ve işçi ile işveren arasındaki ilişkide taraf olmaktan çıkmaktadır. Daha önce devlet tarafından yerine getirilen kamu hizmetlerinin özel sektöre devredilmesiyle ve bu hizmet alanlarında çalışanların kamu

görevlisi olmaktan çıkarak işçileşmesiyle, dahası işsizleşmesiyle, hem işçi sınıfının yapısında, hem de endüstriyel ilişkiler alanında önemli değişiklikler gündeme gelmektedir. Bu yöndeki gelişmeler, gerek sınıf ilişkilerinin ve sınıf çatışmasının, gerek işçi sınıfının yeniden yapılanması anlamına geldiği için çok önemlidir.

Her şeyden önce, kendini daha önce sosyal devlet, refah devleti pratikleri içinde somutlaştırmış bulunan devletin düzenleyici rolüne bugün artık gereksinim duyulmamaktadır. Dahası, devletin pazara ve sınıf ilişkilerine müdahalesi, gerek ulusal, gerek uluslararası sermaye tarafından ayakbağı niteliğinde görülmektedir. Sermayenin çıkarlarının günümüzde devletin teşaronlaşmasını, komprodorlaşmasını gerektirmesi, devletin rolünün de yeniden tanımlanmasını zorunlu kılmaktadır. Devletin düzenleme rolünden vazgeçmesi, özünde, işverenlerin iş sözleşmelerinde artan esneklik taleplerine bir karşılıktan başka bir şey değildir.

Bazı yaklaşımlar tarafından "toplumsal uzlaşmanın" aracı olarak görülen ve göreli bir özerkliği bulunduğu varsayılan devlete, günümüzde, müdahaleci, korumacı, uzlaştırıcı rol yerine doğrudan sermayenin bekçiliği (gece gündüz bekçiliği) rolü uygun görülmektedir. Devletin sınıfsal karekterinden ötürü epeyce tartışmalı olmakla birlikte, göreli özerklik varsayımı devlete bazı görevler yüklemekteydi. Ulusal kalkınmacı devletler, görünürde de olsa, sınıflar arasında hakem rolü oynamakta, böylece çatışmanın kurumsallaşmasını ve yasallaşmasını sağlamaktaydı.

Yeni liberalleşme paradigması, devlete bu rolü bile çok görmektedir. Devletin emek sermaye arasındaki eşitsiz ilişkiye hiç müdahale etmemesi, herhangi bir kısıtlama getirmemesi istenmektedir. Çünkü,devletin göreli özerkliğinden kaynaklanan pürüzler, bugün sermayenin kaldırılabileceği yükler olmaktan çıkmış bulunmaktadır. Devlet, sermayeye hizmet ederken, öteki sınıfların talepleriyle ve baskılarıyla da başetmek zorunda kalmakta, bu arada sermayeye bazı kısıtlamalar getirmekteydi.

Günümüzde ise sermaye, devletin öteki sınıfların baskı ve istemlerinden kaynaklanan kısıtlamaları olmaksızın hegemonyasını kesin olarak kurmak istemektedir. Bu olgu, gerçekte, sermayenin gücünden değil, güçsüzlüğünden kaynaklanan bir eğilim olarak değerlendirilmelidir.

"Esneklik" adı altında sermaye için kesin bir keyfilik, herhangi bir norma ve kısıtlamaya bağlı olmama anlamına gelen post Fordizm, her şeyden önce, bu özelliklerinden ötürü toplumsal uzlaşma temelinde yükselen, sınıflar arasında denge sağlamayı savlayan politikalarla bir arada yürüyemez. İşte, "yeni zamanlar", "örgütsüz kapitalizm", "post Fordist çağ", bundan ötürü "vahşi kapitalizm koşullarına dönüş" niteliğini taşımaktadır. Bu gelişme, kapitalizmin son yüzyıl boyunca kitleleri denetlemek ve ideolojik hegemonyasını korumak için verdiği ödünleri geri almasının, daha doğrusu "sosyal devlet makyajının akması" ile gerçek yüzünün, vahşi özünün ortaya çıkmasının bir sonucudur.

Bu arada, düzenlememe kavramı ile anlatılan devletin yeni rolüne ilişkin olarak gerçekte oldukça paradoksal bir durum ortaya çıkmaktadır. Çünkü, bir yandan devletten pazar koşullarına, sınıf mücadelesi süreçlerine hiç müdahale etmemesi istenmekte, öte yandan emek aleyhine iyice bozulan dengeden, özellikle gittikçe büyüyen işsizlikten kaynaklanan toplumsal hoşnutsuzluklarla nasıl başedileceği gösterilmemektedir. Devletin küçülmesi demek, daha az vergi, daha az kamu harcaması, kısaca daha az hizmet demek olduğu için, aynı zamanda yoksulluğun yaygınlaşması anlamına gelmektedir. Bu durumda artan yoksulluğun, çığ gibi büyüyen işsizliğin, iyice kişiselleşmiş yaşam savaşının, son derece kaotik bir toplumsal örgütlenmeye yol açması kaçınılmaz duruma gelmektedir. Bu eğilim, gerçekte daha güçlü merkezi müdahalelerin gelişmesi demektir.

Bu konuda çeşitli senaryolar akla gelebilir: İlk olasılık, Batı Avrupa ülkelerinde görüldüğü gibi, devletin, ya *yenidendüzenleme* yoluna gitmesi veya *düzenlememe* ve *yenidendüzenleme* pratiklerini bir arada yürütmesidir. Gerçekten, Batı Avrupada'ki

özelleştirme uygulamaları, kamu harcamalarını denetleme ve devlet işlevlerini daha etkili kılma yönünde işlemektedir. İkincisi, azgelişmiş ülkelerde örneklerine sıkça rastladığımız baskıcı rejimlerin yeni türlerinin gündeme gelmesi olasılığıdır.

İlk senaryoda, bir yanda pazar anarşisinin ve istihdamda esnekliğin ortaya çıkışına, öte yanda devletin artan işsizlik karşısında yeni bazı toplumsal ve ekonomik önlemler almak zorunda kalışına tanık oluruz. İkinci senaryoda ise, devlet, işsizliğin ve toplumsal eşitsizliklerin yarattığı patlamaları yeni baskı biçimleri ve denetim araçları ile sindirmeye çalışır. Her iki durumda da, devlet ekonomik açıdan küçülse bile, siyasal ve ideolojik bir aygıt olarak büyümek zorundadır. Devletin kendi içindeki bu eşitsiz gelişmesinin (deyim yerindeyse midesi küçülürken kafası büyüyen bir ucubenin) gerek toplumun tamamı, gerek işçi sınıfı açısından nelere malolacağı üzerinde şimdiden durulmalıdır.

Devletin küçültülmesi, genellikle kamunun yeniden yapılanması, kamu hizmetlerinin daraltılması, özellikle sağlık, eğitim, sosyal yardım, gibi insanın yeniden üretimi alanlarından devlet elinin çekilmesi (özelleştirme) ile yürürlüğe girmektedir. Burada önemliolan nokta, şudur. Söz konusu hizmetlerin uzunca bir süre devlet tarafından yerine getirilmesi bir yandan pazarda güçlü bir *metasızlaştırma* eğilimine yol açmış, öte yandan toplumun yeniden üretilmesi konusunda devlet aygıtından, kamudan, hatta toplumun tamamından sorumluluk ve katkı bekleyen bir anlayışın kökleşmesine neden olmuştur. Çünkü, devlet ister göreli bir özerkliğe sahip bulunsun, ister bulunmasın, hizmetlerin devlet eliyle yapılması, sermaye birikim sürecini her zaman olumsuz bir yönde etkilemiştir. Devletin sınıfsal niteliğine karşın, sınıfın kendisi ile temsilcileri her zaman aynı özneler olmadıkları ve özdeş çıkarları temsil etmedikleri için, devletin kamu hizmetlerini yerine getirmesi, daha fazla toplumsal yarar ilkesini gözeten, toplumdaki çeşitli kesimlerin çıkarlarını kollayan, daha rasyonel (dolayısıyla planlı) ve tekelleşmeye karşı bir tutum içinde gerçekleşmek zorunda kalmıştır.

KİT'lerin özelleştirilmesiyle, özellikle sağık, eğtiim, sosyal gü-

vence ve sosyal yardım alanlarındaki hizmetlerin özelleştirilmesiyle, hem sermaye için yeni birikim alanları ve yeni pazar alanları açılmaktadır, hem de pazardaki metasızlaştırma sürecinin yol açtığı birikimle ilgili sorunlar çözümlenmeye çalışılmaktadır. En önemlisi de, özelleştirme uygulama'arı ile yeni bir ideolojik kuşatmanın desenleri oluşturulmaktadır; devlet işletmeciliğinin verimsizliği, kamu yararının anlamsızlığı ve toplumsal hizmetin olanaksızlığı düşüncesi filizlendirilmektedir. İnsanın ve toplumun yeniden üretimi, pazar koşullarının acımasız mantığına, kısaca vahşi kapitalizm koşulları altında hortlayan doğal ayıklanma yasalarına teslim edilmektedir. Böylece kamusal mülkiyet, toplumsal hizmet gibi özel mülkiyet rejiminin doğasına aykırı olarak ortaya çıkmış bulunan ve bir süre katlanılmak zorunda kalınan toplumcu düşüncenin son kırıntıları da temizlenmeye çalışılmaktadır. Bu yolla, kamusal yarar, toplumsal hizmet, toplumsal yeniden üretim kavramları yerine yeniden kâr, rekabet, bireysel sorumluluk motifleri yüceltilmektedir.

Özelleştirme ideolojisinin kritik noktaları, işte böyle bir bakış açısında gizlidir. Sosyal devlet, hem birikim sürecini olumsuz yönde etkilediği, hem de ideolojik kan kaybına yol açtığı için artık sermayeye pahalıya malolmaktadır. Özelleştirme, 1940'larda faşizme veya nazizme başvuran sermayenin toplumsal harcamaları kısmak ve işçi sınıfını baskı altına almak için başvurduğu yeni yöntemin adıdır.

Sosyal devlet pratiklerine saldırı bunun içindir. Bunun karşısında sosyal devleti savunmak yerine, doğrudan toplumsal mülkiyet ve toplumsal yönetim temelinde örgütlenen sosyalist toplumu savunmak gerekir. Yoksa, ne devlet işletmeciliği, ne devlet mülkiyeti, ne de kamu yararı, tek başlarına savunulması gereken toplumsal ölçütlerdir. Toplumsal mülkiyet, toplumsal yarar ve insanın toplumsal üretimi, ancak sosyalist bir toplum projesi bağlamında savunulabilecek ideallerdir. Özelleştirme karşısında devlet işletmeciliğini savunanlar, "hizmetlerin genişlemesi" bağlamında devletçi bir tavır sergilerken, devlet aygıtının sınıf mücadelesini değil, sınıf mücadelesinin devletin işleyişini belirle-

diği gerçeğini unutmuş görünmektedirler. 

Öte yandan, devlet işletmeciliğinin ortadan kaldırılması ile, planlı ve korumacı ekonomiler yerine geçen korumasız ulusal ekonomilerin dünya pazarı ile bütünleşmesinin önündeki öteki engeller de ortadan kaldırılmaktadır. Ulusal burjuvazilerin uluslararası sermayenin çıkarlarıyla eklemlenmesi kolaylaştırılarak, ulusal sınıf mücadelesi süreçleri tümüyle sermayenin global çıkarlarının denetimi altına sokulmaktadır.

2. Devletin endüstriyel ilişkiler alanında taraf olmaktan çıkarılması, merkezi düzeyde ve daha çok tarafların örgütlü sınıf hareketlerinin temsilcileri eliyle uzlaştırılmasına dayanan bir çalışma ilişkileri sistemini sona erdirmektedir. Bunun yerine, çok çeşitli ve farklı çıkarların daha yerel düzeylerde ve örgütsüzlük temelinde kendini gerçekleştirmesine ya da "merkezden eşgüdümlenen" yerelleşmiş çalışma ilişkilerine[16] fırsat veren yeni bir emek sermaye ilişkisi gelişmektedir. Emek sermaye ilişkisinin çalışma ilişkileri bağlamında yeniden yapılanması, genellikle üç yönde gelişmektedir.

a. Yeni üretim birimlerinde klasik sermaye emek karşıtlığının yerini, büyük ölçüde işyeri düzeyindeki yönetici personel ilişkisinin aldığı görülür. Böylece, üretim ilişkilerini yöneticiler ile bireysel işçiler ve iş grupları arasındaki ilişkilerle sınırlayan ve daha önemlisi endüstriyel ilişkileri yönetsel stratejilerin basit bir yansıması durumuna getiren yeni yönetim modelleri ve örgütsel yapılar ortaya çıkar. Sonunda, endüstriyel ilişkiler, büyük ölçüde örgütsel ve pazar koşullarındaki değişikliklere yönelik pratiklerden oluşarak sınıfsal özünden iyice uzaklaşır.

Yeni üretim örgütlenmeleri daha fazla çalışanların katılımına ve rızasına dayanan iş düzenleri gerektirdiğinden, işin örgütlenmesi konusu teknik bir sorun olmaktan çıkmakta ve endüstriyel ilişkilerin odağını oluşturan temel bir düzenleme alanı durumuna gelmektedir. Öte yandan, çalışanların katkısına ve işbirliğine duyulan gereksinme, işyeri düzeyinde insan ilişkilerine öncelik veren örgütsel ve yönetsel pratikleri gerekli kılmaktadır. Kısaca, esnek üretim, yönetim sisteminde de esnekliği ve yenilenmeyi

gündeme getirmektedir.

Günümüzde yönetsel stratejiler, gittikçe daha çok işyerinde verimliliği artırmaya, katılımı sağlamaya, etkin bir iletişim ağı kurmaya yönelik yaklaşımlardan oluşmaktadır. Bu stratejilerin temel ilkesi, "şirketler arası rekabet; şirket içi dayanışma" biçimindedir. "İnsan kaynağını geliştirme", "kâr paylaşımı", "verimlilik paylaşımı", "maliyet paylaşımı" gibi çalışanların doğrudan sorumluluk yüklenmelerine ve insiyatif sahibi olmalarına dayanan yöntemler, artık yeni üretim birimlerinin ön koşulu niteliğindedir.

Yeni teknolojiler, daha çok üretim noktasında ve orta düzey yönetim aşamasında karar almayı gerektirdiği için, merkezi karar alma süreçlerinden daha alt düzeylere inmek ve yerel yönetim biçimlerine yönelmek (yerelleşme) bir zorunluluk olmaktadır. Burada, ilk başta pradoksal gibi gözüken bir durum göze çarpmaktadır. Otomatik üretim kontrolüne dayanan işbölümü üretim sürecini öylesine bölmektedir ki, bir yanda üretimin doğrudan kontrolüne olanak sağlayacak bir merkezileşme, öte yanda karmaşık emek süreci bölümlerinin yeniden düzenlenmesi zorunlu duruma gelmektedir.[17] Böylece, iş süreci merkezileşirken, yönetim zorunlu olarak yerelleşmektedir.

*Yerelleşme*, işçi ve işveren arasındaki ilişkilerin merkezi ve formel ilişkiler düzeyinden işletme ve işyeri düzeyindeki ilişkilere, hatta çoğu kez üretim noktasındaki yüz yüze ve doğrudan ilişkilere indirgenmesine yol açmaktadır. Böyle bir süreçte, üretim ölçeklerinin küçülmesine ya da üretimin parçalanmasına bağlı olarak yönetim, daha alt düzeylerde (işyeri düzeyinde, üretim birimi düzeyinde) yeniden örgütlenmektedir. Mikro *korporatizmin* ortaya çıkışı olarak da değerlendirilen bu eğilim, sendikacılığın ve toplu sözleşme düzeninin zayıflamasının gerisindeki temel nedenlerden birisi durumundadır. Çünkü, yerelleşme sonucu sendikaların yalnızca iş süreci üzerindeki denetimi zayıflamamakta, aynı zamanda işçi ile işveren arasındaki ilişkiler üzerindeki denetimi de ortadan kalkmaktadır.

Pekçok gelişmiş ülke deneyimi, çalışma ilişkilerinin büyük öl-

çüde yerelleştiğini göstermektedir. Gerçekten, çalışma ilişkilerinin geleneksel olarak ülke ya da sektör düzeyinde gerçekleştiği ülkelerde, endüstriden işletmeye, hatta işyeri düzeyine doğru bir yerelleşmenin varlığı açıkça gözlenir. Bu ülkelerde, işkolu düzeyinde gerçekleşen toplu pazarlık uygulamaların yerini halen büyük ölçüde işletme içi pazarlık biçimleri ya da ortak danışma organları almış bulunmaktadır.

Öte yandan yönetimin yerelleşmesi olgusu, daha çok karar alma süreçlerinde ortaya çıkmaktadır. Çünkü, yeni teknolojiler yöneticilere karar alma düzeylerini değiştirme yönünde çok sayıda olanak sunmaktadır. Bu arada, teknolojinin seçimi, değiştirilmesi ve ölçeği gibi doğrudan teknolojinin uygulanmasıyla ve planlanmasıyla ilgili ya da iş güvencesi, iş sürecinin yeniden örgütlenmesi, atama, yeniden eğitim gibi teknolojinin sonuçlarıyla ilgili konularda, çalışanların kararlara katılmasına veya alınan kararlara etkide bulunmasına yönelik bazı fırsatlar doğmaktadır. Ne var ki, bu fırsatlar, öne sürüldüğü gibi çalışanların bağımsız olarak etkide bulunma kapasitesini artırmamaktadır. Tam tersine, bu yöndeki yönetsel tasarruflara çalışanlar önceden ortak edilerek, daha sonra ortaya çıkması olası pürüzler baştan giderilmektedir. Çünkü, yeni teknolojiler, kesin bir ön kabulü ve uygulamada sürekliliği öngörmektedir.

Bunların dışında, değişen teknik işbölümüne bağlı olarak yönetsel hiyerarşilerde köklü değişiklikler gündeme gelmektedir. Bu ve benzeri gelişmeler, yönetim aygıtının önemli derecede bir esnekliğe ve çeşitli karar alma süreçleri ile çeşitli işlevler arasında eşgüdüm sağlama yeteneğine sahip olmasını zorunlu kılmaktadır. Yönetim aygıtının değişmesi, örgüt hiyerarşilerinin azalması ve yönetim stratejilerinin yeniden biçimlenmesi sonucunu doğurmaktadır. Örneğin, Batı Avrupa'da endüstriyel ilişkilerdeki dönüşüm, daha çok, örgütsel ve yönetsel değişiklikler biçiminde gündeme gelmektedir.[18] Çünkü, sermayenin organik bileşiminin artmasına bağlı olarak üretim süreci içinde yönetsel denetime daha çok gereksinim duyan iş türleri gelişmektedir. Örneğin, sayısal otomatik üretim ve denetim sistemleri, beceri

ve bilgi kaynaklarının çalışandan yöneticiye aktarılmasını gerektirmektedir.[19] Yönetsel işlevlerde yoğunlaşmayı gerektiren yeni iş süreçlerinde hem insan bilgi ve becerisinden en fazla yararlanılması, hem de çalışanlara yönetimin etkin işbirliği ilke edinilmektedir. Bu ilke, doğal olarak "ortaklaşa sorun çözme" olanaklarını yaratacak yeni yaklaşımları, yeni pradigmaları gündeme getirmektedir.

Örneğin, kendisini "işin insanileşmesi" savı ile pazarlayan *İnsan Kaynağı Yönetimi* (İKY) sözü edilen yeni yaklaşımlardan en önemlisi olup, bilgi temelli enformasyon ekonomisine geçişin anahtarı olarak görülmektedir. Günümüzde hem klasik sınıf mücadelesi stratejilerinin, hem de endüstriyel demokrasi yaklaşımlarının yerini alan İKY çerçevesinde, "esnek zaman", "açık kapı", "sermaye pay sahipliği", "kâr paylaşımı", "işçi katılımı", "iş güvencesi", "eğitsel fırsatlar" gibi çeşitli pratiklerden oluşan yeni bir üretim ve yönetim anlayışı sergilenmektedir. Bu pratiklerin bir bölümü (örneğin, esnek zaman ve açık kapı politikaları) kuşkusuz, bürokratik örgüt yapılarının değişmesi, daha az merkeziyetçi ve belki daha demokratik mekanizmaların gelişmesi yönünde bazı olanaklar yaratmaktadır. Bu nedenle bazı yazarlar , [20] İKY pratiklerini, bürokratik örgüt yapıları yerine organik[21] örgüt yapılarının gelişmesi (debureaucratisation) yönünde önemli adımlar olarak değerlendirirler.

İKY, yeni teknolojilerin üretim sürecine girmesine bağlı olarak gelişen ve üretimde teknik boyut ile insan boyutunu birleştirmeyi amaçlayan, insanın yalnızca bir maliyet etmeni olarak ele alınmasına karşı çıkan, bunun yerine yatırım yapılması gereken bir üretici güç olarak gören yeni bir yönetim anlayışını simgeler. İKY, nitelikli elemanların yetiştirilmesine, işyerinde verimlilik artışına, etkin katılmaya ve sağlıklı bir iletişime yönelik çeşitli yönetsel stratejilerden oluşur. Bu yaklaşımda eğitim, daha çok nitelikli çekirdek işgücünün, gerek işten önce (örneğin üniversite eğitimi sırasında çeşitli burslar ve stajlar yoluyla) gerek iş sırasında (kurs, seminer, lisansüstü eğitim olanakları yoluyla) şirkete kazandırılması ve bağlanması yönünde gerçekleşmektedir.

İKY stratejileri, özünde, nitelikli insangücünün "kilit altına alınması" amacına hizmet eden ve örgüt değerleri ya da normları ile (kısaca sermaye gerekleri ile) profesyonellerin beklentilerini uzlaştırmaya çalışan bir sermaye politikasıdır. Burada, üreticilerin göreli olarak daha yüksek ücret ve iş güvencesi karşılığında daha esnek ve işyeriyle daha köklü bir bağlılık ilişkisi içinde çalışması öngörülmekte olup, bu yönüyle İKY, hem daha itatkar bir işçi sınıfı yaratmaya, hem de sınıf içindeki kutuplaşmayı doruğa çıkarmaya yönelik bir uygulama niteliğindedir.



Bugünkü uygulanışıyla genellikle profesyonellere, mühendislere, araştırmacı ve bilimcilere yönelik bir insan kaynağı geliştirme yöntemi durumunda olan İKY, Taylorizmin ve Fordizmin iş sürecinde yarı nitelikli işgücünün gelişmesine fırsat veren üretim örgütlenmesi karşısında, gerçekte insangücü kaynağının gelişmesini ihmal eden bir yaklaşım niteliğindedir. Bu biçimiyle, ancak sınırlı bir işgücünün emek üretkenliğinden ve yaratıcı kapasitesinden yararlanmayı amaçlayan bir yönetim anlayışı olarak, insanın bir üretici güç olarak gelişmesi düşüncesinin karşısında görülmesi gereken bir paradigmadır. Hatta Taylorizm ve Fordizm, amaçları bakımından olmasa da sonuçları açısından, toplumu bir bütün olarak dikkate alan paradigmalar olarak İKY'den daha insani bile bulunabilirler.

İKY yaklaşımlarında, işyerine bağlılık ve "örgüt bilinci" çeşitli yöntemlerle alabildiğince ön plana çıkarılır. Çünkü, teknolojik yenilenmenin, çalışanların kabulü ve katılımı, dahası katkısı olmaksızın gerçekleşmeyeceği veya başarıya ulaşmayacağı bilinmektedir. "Örgüt bilincinin" idealleştirilmesi ise, bir yanda teknolojik değişikliklerin gerektirdiği sorumluluğun ve maliyetin paylaşılması, öte yanda sınıf bilincinin körleştirilmesi amacına hizmet etmektedir. Bunun için, işe bağlı olmaktan çok şirkete bağlı çalışma biçimleri ya da ödeme biçimleri geliştirilerek, "örgüt bilinci" ve "şirkete bağlılık" canlı tutulmaya çalışılır. Bu nitelikleri ile İKY, çalışanların daha köklü ve sürekli bağımlılığını sağlamaya yönelik bir sınıf mücadelesi stratejisi olarak görülmelidir.

b. İKY ve benzeri stratejilerle donanmış daha esnek ve daha işbirlikçi örgütsel yapıların gelişmesi, iş ilişkilerinin bireyselleşmesini ve kişiselleşmesini beraberinde getirmektedir.

Bir kere, uzunca bir süredir temsili demokrasi, endüstriyel demokrasi, örgütlü toplum, yönetime katılma gibi kapitalizme içselleşmiş kurumlara gerek içerden, gerek dışardan yönetilen eleştiriler karşısında kendini yeniden gözden geçirmekte olan burjuva ideolojisi, üretim sürecindeki ve toplumsal yaşamdaki parçalanmaya koşut ve süregiden atomlaşma ile uyumlu yeni bir meşruiyet arayışı içine girmiş bulunmaktadır. Söz konusu arayış, şimdilik, daha kişisel saikleri ve bireyselleşmiş ilişkileri hedef alan bir değer uzlaşması ile sonuçlanmış bulunmaktadır.

Burjuva ideolojisinin değişen motiflerini en iyi "hepimiz aynı geminin üyeleriyiz" söyleminde ya da "örgüt bilinci", "bütünleşme", "bağlılık" gibi kavramlarda[22] görebiliriz. Teknolojik değişikliklere uyarlanmayı ve verimliliği artırmayı sağlamak için büyük ölçüde çalışanların işbirliğine gereksinim duyan esnek üretim biçimleri, bireysel işçinin katılımını artıracak, başarı ve etkinlik düzeyini yükseltecek ve işe güdülenmesini kolaylaştıracak çeşitli pratiklerle birlikte yürürlüğe girmektedir. Bireysel işçiye yönelik pratikler, işçinin yönetimle işbirliğini ve yönetsel çıkarlarla uzlaşmasını kolaylaştırmakta,buna bağlı olarak da nesnel sınıf çıkarlarına dayanan ve grup dayanışmasından kaynaklanan sınıfsal kapasitesini kaçınılmaz olarak daraltmaktadır.

Üretim birimlerinin küçülmesi veya parçalanması ile karar alma süreçlerinin ve yönetim ilişkilerinin merkezi düzeyden daha yerel düzeylere taşınmasıyla, makro düzeydeki örgütlü sınıf ilişkileri yerine mikro düzeyde bireyselleşmiş ilişkiler, mekanizmalar ve örgütlenmeler gelişmektedir. Böylece, gerek toplumsal plandaki sınıf mücadelesi, gerek iş süreci üzerinde denetim kurma çabaları, sendikaların elinden alınarak işyeri düzeyinde işbirliği temelinde oluşturulmuş çalışma gruplarına, verimlilik komitelerine, işyeri katılım örgütlerine verilmektedir.

İşyeri düzeyindeki ilişkilere geleneksel olarak daha fazla önem veren Japonya'da, Almanya'da, İsveç'te ve İtalya'da, sis-

tem, iyice sendikal katılmadan bireysel işçilerin kendi çalışma grupları ya da işyeri komiteleri aracılığıyla yönetime katılmaları biçimlerine doğru kaymış bulunmaktadır. Örneğin, "grupçuluk" geleneğinin güçlü olduğu Japonya'da endüstriyel ilişkiler daha çok işyeri düzeyindeki bireysel ilişkiler temelinde yeniden biçimlenmektedir. Bu tür sistemlerde katılım, işçi işveren ilişkilerinin sınıfsal niteliğinden iyice soyutlanarak, tamamen bireysel özelliklere ve saiklere dayanan bir nitelik kazanmaktadır. Böylece, bir yanda kendisini ait olduğu sınıfın üyesi olarak görmekten uzaklaşan ve işyerinde ait olduğu grubun, işyeri kolektivitesinin, hatta işyerinin bir parçası olarak görmeye başlayan bir işçi sınıfı yaratılmaya çalışılmakta; öte yandan, işyeri düzeyindeki komiteler ya da gruplar ile üst düzey yöneticiler arasında uzlaşmanın sağlanmasına yönelik enformel ilişkiler güçlendirilerek, sınıfın örgütlü hareketleri zayıflatılmaya ve kolektif pazarlık biçimleri ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır.

c. Buraya kadar sözü edilen değişikliklerden en çok etkilenen,hiç kuşkusuz sendikalar ve sınıfın örgütlü hareketi olmaktadır. Ülkeden ülkeye farklılıklar göstermekle birlikte, bu alandaki gelişmelerin genel doğrultuları şöyledir:

Emek sermaye ilişkisinde ortaya çıkan değişikliklere koşut olarak ya sendikasızlaşma eğilimi güçlenmekte ya da sendikaların yapılarında önemli değişiklikler gündeme gelmektedir[23]. Sendikal yapılardaki değişiklikler ise, çeşitli biçimlerde karşımıza çıkmaktadır; işkolu sendikacılığından işyeri sendikacılığına yöneliş, daha uzlaşmacı ve işbirlikçi bir sendikal anlayışın gelişmesi, proleter sendikacılığın iyice zayıflaması, militan ve ilerici sendikal yapıların geri sendikalar içinde eritilmesi veya sendikal örgütler ve bloklar arasında rekabetin artması gibi. Örneğin, Batı Avrupa ülkelerinde sendikalar, genellikle ya zayıflamakta ya da daha uzlaşmacı ve işbirlikçi bir tutum içinde varlıklarını sürdürmeye çalışmaktadır.

Sendikal hareketin zayıflamasının gerisindeki nedenlerin başında, emekgücünün bileşiminin değişmesi ve buna bağlı olarak geleneksel sendikacılığın yaygın olduğu sektörlerin göreli ola-

rak daralması olgusu gelir. Bu olgu, aynı zamanda geleneksel sektörler karşısında örgütlü hareket etme geleneği zayıf olan ya da örgütlenmesi güç olan alanların göreli olarak büyümesi sonucunu doğurur. Özellikle İskandinav ülkelerinde gözlenen böyle bir gelişmenin sonucu olarak, çoğu kez yıkıcı bir sınıf içi bölünme ya da sendikalararası rekabet ortaya çıkmakta ve geleneksel "dayanışmacı" sınıf hareketleri giderek gerilemektedir.

Sendikaların gücünü ve etkinliğini belirleyen bir başka etmen, sendikalar arası ilişkilerdir. Bu ilişkilerin rekabetçi bir nitelik kazanması sendikal hareketi olumsuz yönde etkilemektedir. Danimarka ve İsveç gibi örgütlenmenin güçlü olduğu ülkelerde bile, sendika örgütleri (örneğin, beyaz yakalı ve mavi yakalı sendikalar) arasındaki aralık giderek genişlemekte, bu da, sendikal hareketin geleceği açısından olumsuz bir rol oynamaktadır.

Ayrıca, sendikalardaki sözkonusu değişiklikler, daha önce de belirtildiği gibi, sendika dışı işçi örgütlenmelerinin gelişip güçlenmesine yol açmaktadır. Örneğin, Almanya, Avusturya, İtalya ve İskandinav ülkelerinde işyeri örgütlenmeleri hızla gelişmektedir. Gerçi, Batı Avrupa ülkelerinin bir bölümünde işyeri örgütlerinin varlığı, bunlarla etkin bir diyalog içinde bulunan sendikaların güçsüzleşmesini önleyici bir işlev görmektedir. Ne var ki, çoğu yerde işyeri düzeyinde gelişen emek sermaye ilişkisi, sendikal ilişkilerin tümüyle dışlanması sonucunu doğurmaktadır.

Sendikaların geleceğini etkileyen bir başka etmen, işsizlik olgusudur. Her ne kadar sendikaların gücü ile işsizlik arasında çok doğrudan bir ilişki bulunmasa da, işsizlik olgusu, yedek emek ordusunu genişleterek emek pazarının bölünmesine, pazar koşullarının kötüleşmesine neden olduğu ve "proleter" sendikacılıktan uzaklaşmaya yol açtığı için sendikal örgütlenme açısından önemlidir.

Teknolojik değişiklikler, yalnızca işgücünün bileşimini etkilemekle kalmaz, aynı zamanda sendikalar arasındaki sınırları da yeniden belirleyerek sendikal hareketin geleceğine yön verir. Örneğin teknolojik yenilenmeler, mavi yakalı sendika örgütleri ile-

bayaz yakalı örgütler arasındaki sınırları ikinciler lehine yeniden belirler.[24] Ayrıca, teknolojik değişiklikler, sendikaların etki alanlarının belirlenmesi konusunda da rol oynar. Örneğin, Batı Avrupa'da kimi sendikalar, teknolojinin uygulanmasından kaynaklanan ve çalışanları doğrudan ilgilendiren konularda yönetime katılma ve toplu sözleşmelere buna ilişkin hükümler koyma yönünde yeni bir sendikal kültürün gelişmesine öncülük etmektedir. Bu konudaki gelişmeler, hiç kuşkusuz, her ülkenin tarihsel, toplumsal, ekonomik, siyasal, ideolojik, kültürel yapısına ve sınıflar arasındaki güçler dengesine göre farklılıklar gösterir.

İtalya'da, İngiltere'de, ABD'de, toplu sözleşmeler, giderek daha çok işletme politikalarının, üretim planlarının, yatırım programlarının, yeniden yapılanma stratejilerinin, istihdam projelerinin temel ilkelerini ve eğitimle, mesleki hareketlilikle, örgütsel değişikliklerle ve teknolojik yenilenmelerle ilgili konuların düzenlenmesini içerecek biçimde genişlemektedir. Hatta, işyeri ilişkilerinin egemen olduğu ve işletme düzeyinde toplu pazarlığın güçlü olduğu Japonya'da bile sendikalar, işkolu düzeyinde imzalanan toplu sözleşmeler yoluyla çalışma yaşamını ve çalışanları doğrudan ilgilendiren pekçok konuda etkide bulunmaya çalışmaktadır. [25]

Son olarak, sendikasızlaşma eğilimini destekleyen güncel bir olgu, özelleştirme uygulamalarıdır. Sendikalaşma oranının daha yüksek olduğu alanlar, hemen her ülkede kamu sektörü alanlarıdır. Bu nedenle, devlet işletmeciliğini ve kamusal hizmet alanlarını gerileten özelleştirme uygulamaları, sınıfın örgütlü hareketine önemli darbeler indirmektedir.

Özelleştirme, pek çok yerde üretim biriminin küçültülmesi ve taşeronlaştırma ya da işsizleştirme pratikleri ile bir arada yürümektedir. Dolayısıyla, özelleştiren alanlardaki işçilerin taşeronlara devredilmesi ya da işten çıkarılması ve yerine sendikasız yeni işçilerin alınması yoluyla sendikaların maddi temelleri ortadan kaldırılmaktadır. Çünkü, taşeron işyerlerine sendikaların girmesi hem çok güç, hem de buralarda çalışanların örgütlenmesi hemen hemen olanaksızdır. Sendikalar, taşeronlaştırılmış

işyerlerinde bir yandan alt firma işvereniyle, öte yandan taşeron işyerinin bağlı olduğu işletmenin işvereniyle yüz yüze gelmektedir; bunlara bir de işveren sendikaları eklendiğinde, işçi sendikasının üç cephede birden boğuşmasının ne denli güç olduğu kendiliğinden anlaşılır.

Sendikasızlaştırma olgusu, her şeyden önce işçi sınıfının örgütlü gücünü kıran, sınıfı atomize eden, dolayısıyla çalışanların depolitizasyonunu kolaylaştıran, dayanışmacı sınıf hareketleri yerine uzlaşmacı tutumların geçmesine fırsat veren, sınıf kapasitesini daraltan, çalışanların pazarlık gücünü azaltan ve ücretlerin kısılmasını kolaylaştıran bir gelişmenin önünü açmaktadır. Durum bu olmakla birlikte, sendikaların taşeron işyerlerine girmeleri bugün daha büyük bir zorunluluktur. Özellikle, hemen hemen vahşi kapitalizm koşullarında çalışmakta olan gelişmekte olan ülke alt işyerleri ve fason üretim birimleri düşünüldüğünde, söz konusu çerve işçilerinin sendikal örgütlenmeye merkez işçilerden daha çok gereksinim duyduğu kesindir.

Sendikalar, sözü edilen bu güçlükleri aşmak için yeni yollar denemekte, ya yeni kesimlere yönelmekte, ya da yeni sorunlarla ilgilenmektedir. Bazen de, sendikaların kimi kesimsel çıkarlara (örneğin, kamu çalışanlarının gereksinimlerine) öncelik veren ve bunlara dayanan stratejiler geliştirmeleri, onların güçlerini korumalarında etkili olabilmektedir.

**ÇALIŞANLAR "NE YAPMALI?"**

Çalışanlar, hangi ülkede, hangi sektörde ve hangi üretim süreci içinde bulunursa bulunsun, nesnel sınıf çıkarları temelinde bütünleşmek ve sınıfsal kapasitelerini genişletmek zorundadır. Bu doğrultuda üreticileri hem yakın sınıf çıkarları temelinde bir araya getirecek, hem de yakın sınıf çıkarları ile uzak sınıf çıkarlarını birleştirecek stratejiler geliştirilmelidir. Benzer biçimde, işçi sınıfının hem örgütsel kapasitesini genişletecek ve onu hegemonik bir güç konumuna yükseltecek, hem de yapısal kapasitesinin gerçekleşmesini kolaylaştırcak pratikler gereklidir. Söz konusu pratikler, bugüne kadar bilinen mücadele ve dayanışma biçimleriyle sınırlı kalmayıp, iş süreçlerinin değişen koşullarını

ve örgütlü hareketlerdeki gözlenen gerilemeyi hesaba katan ve bunlarla başetmeyi hedefleyen yeni biçimleri de içermelidir.

Öncelikle, sendika ve parti gibi makro düzeyde sınıfın birliğini ve eşgüdümünü sağlayan kurumlara dayalı mücadele biçimlerine, kıskançlıklara sahip çıkılmalıdır. Bunlar, işçi sınıfının iki yüz yıllık mücadelesinin sonucu elde edilen kazanılmış haklar olarak görülmelidir. Parti ve sendikal örgütlenmeye bugün her zamankinden daha çok gereksinim duyulduğu ortadır. Her ikisi de, sınıfın hegemonik gücünü temsil eden ve organik birliğini sağlayan temel örgütlerdir; bundan ötürü, sınıfı ortak ilkeler ve hedefler doğrultusunda harekete geçirerek, sınıf kapasitesinin[26] genişlemesini sağlarlar. Ne var ki, bu demek değildir ki, değişen toplumsal ilişkilere ve çalışma koşullarına göre emek ile sermaye arasındaki örgütlü mücadelenin yeni pratiklere, yeni alanlara gereksinimi yoktur. Bu yazıda parti konusu tümüyle bir yana bırakılacak ve sendikaların, hem geleneksel, hem de güncel mücadele yollarından nasıl yararlanabileceği konusu üzerinde durulacaktır.

Bir kere, sınıf mücadelesinin yalnızca ekonomik ya da yalnızca siyasal alanla sınırlı olmadığı göz önüne alınarak, her iki alandaki çatışma dinamiklerini içeren bütüncül startejiler oluşturulmalıdır. Ekonomik mücadele ile siyasal mücadelenin birbirinden ayrılması, sınıf hareketlerindeki ekonomist ya da reformist eğilimlerin başlıca nedenidir. Politika yoğunlaşmış ekonomi olup, siyasal ilişkiler ekonomik ilişkilerden ya da siyasal çatışmalar ekonomik sömürüden ayrılamazlar. Marx, her iki alan arasındaki ilişkinin önemini sık sık vurgulamış ve anarşistlere ve sendikalistlere karşı sınıf mücadelesinin bütünlüğü ilkesini savunmuştur.

Ekonomi ile siyaset arasındaki bölünmenin giderilmesine yönelik politikalar, aynı zamanda işçi sınıfının "kendinde sınıf" konumundan "kendi için sınıf" konumuna yükselmesini kolaylaştırır. Ekonomi ile siyaset arasındaki ayrılığı gideren anlayış, sınıfsal bir bakış açısı taşıyan, dolayısıyla ekonomik ilişkilerle siyasal ilişkiler arasında köprü kuran sınıf politikalarıdır.

Öte yandan, siyasal mücadele yalnızca devlet siyaseti ile sınırlı görülmemeli ya da sendikal çalışmalar yalnızca ekonomik sorunlara indergenmemelidir. Çağdaş Marksistler arasında pek çok yazar (örneğin, Burawoy, Wright, Braverman, Prezeworski, Aronowitz)[27] üretim ve emek sürecinin siyasal niteliğine dikkati çekerek, iş süreci içindeki mücadelenin önemini vurgulamışlardır.

Sözü edilen yazarlar içinde, emek süreci üzerindeki denetimin genişletilmesine dayanan *Radikal Demokrasi*'yi[28] sosyalist bir strateji olarak değerlendirilen Wright'ı ve bu konuda daha ileri giderek *Radikal Demokrasi*'yi tümüyle sınıf mücadelesinin yerine geçiren Laclau ve Mouffe'u bir yana bırakacağız. Burawoy'un ve Prezeworski'nin yaklaşımları ise, üretim noktasındaki demokratik denetim biçimleri üzerinde odaklanır. Siyasal alanda parti, sendika ve parlamento eliyle yürütülen siyasal mücadelenin, devlet politikalarının global niteliğinden ötürü çoğu kez *siyasetin siyaseti* ile sınırlı kaldığını düşünen Burawoy, Gramsci'nin konseylerini anımsatacak biçimde sınıfa daha az yabancılaşmış işyeri örgütlenmelerinin, üretim politikalarının, tüketim politikalarının ve cinsel ya da ırksal ayrımcılığı karşı tutumların günümüzde yeniden gözden geçirilmesini önermektedir.

Prezeworski, emek süreci içinde üretimden kaynaklanan ekonomik ilişkilerin öteki alanlardaki ilişkilerle birleşerek siyasal mücadele biçimleriyle eklemlendiğini belirtmektedir. Ayrıca, yazara göre, gerek ekonomik istemler, gerek ekonomik mücadele biçimleri çoğu kez siyasal bir nitelik taşır. Aronowitz ise, çalışanların işe gelmeme, çalışmama, işi aksatma ve benzeri direnme biçimleriyle kendini gösteren *iş kültürü*'ne dikkati çeker. Gorz'un ve Mandel'in de, çalışanların sermaye egemenliğine karşı yürüttükleri direnişleri büyük ölçüde sınıf mücadelesi bağlamında değerlendirdikleri bilinmektedir.[29] Sosyalist mücadele ile demokratik mücadele arasındaki fark gözetilmek koşuluyla sınıf mücadelesi süreçleri, kimi demokratik direniş biçimlerini veya araçlarını içerebilir. Bunlar, işyeri ilişkilerinin politikleşmesini sağlamada, sermayenin hegemonyanısını azaltmada yardımcı olurlar.

Öte yandan, çalışanların üretim süreci içindeki kendiliğinden direnişleri ile emek süreci üzerinde denetim kurmaya yönelik demokratik mücadele biçimlerini sosyalist mücadele biçimleri ile karıştırmamak gerekir. Sınıf mücadelesi, son kertede, kapitalist toplumun ortadan kaldırılması amacına yönelik bir mücadele ekseni üzerinde başarıya ulaşır. İşyeri düzeyindeki direniş biçimleri, hem sermaye egemenliğine karşı çıkışın cılız biçimledir, hem de söz konusu direnişler kendiliğinden ortaya çıkmazlar. Bu nedenle, sınıf mücadelesi emek denetim ilişkilerine indirgenmemek, üretim içi ilişkilere gereğinden fazla siyasal değer yüklenmemek, işyeri direniş biçimleri siyasal mücadele alanlarıyla ilişkilendirilmek ve işyeri verimlilik örgütleri, "ortak sorun çözme" organları ve yönetime katılma komiteleri gibi sermaye politikalarının uzantısı niteliğindeki öteki örgülenmelerle karıştırılmamak koşuluyla emek süreci içinde sermaye egemenliğine karşı koyan demokratik direniş biçimlerinden yararlanmak olanaklıdır.

İşyeri ilişkileri düzeyindeki oluşumların, bazı konjonktürel durumlarda, konseyler, sovyetler gibi sınıfın devrimci kendiğindenciliğini içinde barındıran öz proleter örgütleri niteliğine bürünmesi olanaklı olmakla birlikte, koşullardaki değişikliklere koşut olarak uzun ömürlü olamayacakları unutulmamalıdır. Gerçekten gerek İtalya'daki konsey deneyimi, gerek 1917 Devrimi öncesi sovyet türü örgütlenmeler, devrimci durum koşullarında etkili olmakla birlikte, daha sonra varlıklarını koruyamamışlardır. Ayrıca, işyeri düzeyindeki sınıf örgütlerinin, anarşik yapılarından ötürü, ancak sınıfın bütününü temsil eden parti ve sendika gibi yapılarla diyalektik bir ilişki içinde başarılı olabilecekleri akılda tutulmalıdır.

Burada asıl üzerinde durulması gereken, sistemli bir saldırı karşısında bulunan sendikal mücadelenin varlığını nasıl koruyacağı sorunudur. Sendikaların gerilemesindeki nedenlerden birisi, zamanla siyasal mücadeleden ve toplumsal muhalefetten uzaklaşmaları olgusudur. Marx, genel olarak "işçiler tarafından emekgüçlerinin değerini korumak amacıyla kurulmuş güvenlik toplulukları"[30] olarak gördüğü sendikaların modern endüstride tümüyle emekgücünün pazar değerini korumaya yönelik örgütler

durumuna geldiğini[31] yazarken, gerçekte siyasal mücadeleden kopan sendikal hareketi eleştirmektedir.

Herşeyden önce bugünkü üretim biçimi devam ettiği sürece sendikalara duyulan gereksinim azalmayacak, artacaktır. Sendikaların ücret ve işgünü kavgası yalnızca meşru değil, aynı zamanda gerekli görülmelidir[32] Öte yandan sendika, yalınızca sınıfın ekonomik hak ve çıkarlarını koruyan bir pazarlık örgütü olarak görülmemelidir. Hiç kuşkusuz sendikalar, sınıfın siyasal birliğinin ve siyasal mücadelesinin organları değildir; başka bir deyişle sendikalar, parti yerine geçemezler ya da siyasal mücadele alanını genişletmek için partileşmemelidirler. Bununla birlikte, sendikalar, hedef kitlesini eğitmek, bilinçlendirmek, siyasal açıdan olgunlaştırmak için önemli işler görürler ve çalışanların öteki siyasal mücdele araçlarıyla ilişkiye geçmesini kolaylaştırırlar. Sendikalar, bilincinde olsun ya da olmasın, işçi sınıfının örgütlenmesinin ve bütünleşmesinin en önemli kanallarından biridir. Sendika örgütleri, yoğunlaşmış iktidarı elinde tutan sermaye karşısında, işçi sınıfının toplumsal gücünü temsil eden en önemli kurumlardır.

Günümüzde sendikalar, toplu pazarlık ve grev gibi geleneksel işlevleri yanı sıra gerek toplumsal düzeyde, gerek işyeri ilişkileri düzeyinde toplumsal, kültürel işlevler görmek zorundadır. Bir kere, ücret kavgası, salt bir ekonomik kavga olmadığı gibi, toplu pazarlık, çalışanların toplumsal ve siyasal pazarlık güçlerini artıran önemli bir araçtır. Ancak, sendikalar, sınıfın organik birliğini sağlamak ve çalışanların maddi yaşamlarını örgütlemek için çeşitli eğitsel, kültürel, toplumsal etkinliklerde bulunmalı, boş zamanları değerlendirme çalışmaları yapmalıdır. Çünkü çalışanların toplumsal yaşamlarına, boş zamanlarına, hatta günlük çalışma sürelerine yönelik girişimler, sendika ve parti çalışmaları ile doldurulmadığında, sermayenin kitleleri uyutmaya yönelik öteki etkinlikleriyle (ibadet, spor, televizyon seyretme, kahve gibi) kuşatma altına alınmaktadır. İşçi, sınıfının bir üyesi olarak maddi yaşamı içinde yeniden üretilmediğinde, kolaylıkla öteki sınıfların ya da sınıfsal nitelik taşımayan öteki ideolojilerin ve yaşam pratiklerinin taşıyıcısı duruma gelmektedir.

Sınıf çıkarı, tek başına somut bir kavramdır; ancak çatışma içinde somutlaşır. Bunun anlamı, sınıflar ancak karşı karşıya geldiklerinde nesnel sınıf çıkarları temelinde toplumsal bir bütünleşmeyi sağlarlar ve yakın sınıf çıkarları ile temel sınıf çıkarları arasındaki özdeşleşme gerçekleşir. Toplu pazarlık süreci, özellikle de grev, sınıfları karşı karşıya getiren ve onları sınıfsal ideolojileri doğrultusunda biçimlendiren stratejilerdir. Bu nedenle, sendikalar, her şeyden önce, grevsiz bir sendika hakkına razı olmamak ve ellerindeki grev silahını en etkin bir biçimde kullanmak zorundadırlar.

Grev dışında çeşitli toplu gösteri biçimleri ve kitle hareketleri de, sınıfın toplumsal gücünü kavramasına ve belli bir dayanışma bilinci oluşturmasına yardımcı olur. Çalışanlar, sendikaları, partileri, çeşitli platformları aracılığıyla örgütlü kitle hareketlerine yönelerek, kitle hareketleri içinde sınıfsal kapasitelerini genişletecek manevralar yapmalıdır.

Sendikal örgütler, günümüzde koşulları içinde ancak sınıf sendikacılığı yaparak varlıklarını koruyabilecek durumdadır. Öte yandan, sınıf sendikacılığı, ekonomik mücadeleyi veya ekonomik hak ve istemleri küçümseyen bir strateji olarak algılanmamalıdır. Örneğin, ücret kavgası başta olmak üzere işgünü, iş güvencesi, iş güvenliği gibi alanlarda verilen kavga, salt ekonomik bir kavga değildir. Bunlar, artıkdeğerin azaltılmasına yönelen, bu yolla sınıf mücadelesini derinleştiren çatışmaları içerirler. özellikle tarafların karşı karşıya gelmesine yol açan ekonomik çatışmalar, toplumsal çelişkileri hareket geçirerek, siyasal çözüm arayışlarını gündeme getirebilir.

Ekonomik mücdeleyi tümden yadsımayan sınıf sendikacılığı, ekonomik hak ve istemlerin özünde siyasal bir netilik taşıdığını vurgulayan ve bu özü açığa çıkarmaya çalışan bir yaklaşımdır. Sınıf mücadelesinde siyaset ekonomiden önce gelir; başka bir deyişle sınıf mücedelesinin çekici gücü, siyasal nitelikte olan eylemlerdir. Sınıfsal bakış açısı, sendikaları lonca örgütleri olarak görmeye şiddetle karşı çıkar. Bu nedenle sınıf örgütleri olan sendikaların ekonomi ile siyaset arasındaki ayrılığı aşmadaki rolü, kendi sorunlarına ve toplumsal olaylara salt eko-

nomik gözlükle veya dar sınıf çıkarları açısından bakmamasını gerektirir.

Sınıf sendikacılığı yaklaşımda toplu sözleşme kurumu da ücret kavgası ile sınırlı görülemez; her sözleşme, mücadele eden tarafların verili bir andaki güçler ilişkisinin hukuki bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Sınıf sendikacığında toplu sözleşme, çatışma sonucu elde edilen hakların korunması amacına yönelik bir mola niteliğindedir.

Sınıf sendikacılığında grev, sınıf mücadelesinin en önemli silahıdır. Ancak sınıfsal bakış açısı grevi, toplu sözleşme sürecinin bir parçası olarak görmekle yetinmez. Grev, ekonomik ile siyasal mücadelenin birlikteliğini sağlayan süreçlere yol açan en önemli kitle hareketidir. Grev, kitleierin siyasal eğitimlerini ve olgunlaşmalarını sağlayan etkin bir araç; emekçilerin sınıfsal güçlerini ve kapasitelerini harekete geçiren bir kaldıraç; toplumsal dinamizmin gelişmesinin en önemli katalizörüdür.

Grev, gerçekte gönüllü orduya dayanan bir iç savaş stratejisinden başka bir şey değildir.[33] Grev sırasında taraflar yalnızca tüm gerçeklikleri ile karşı karşıya gelmekle kalmazlar; emekçiler aynı zamanda hem baskı ve güç aygıtı olarak devleti ve siyasal iktidarın boyutlarını (ordusu, yargısı ve basınıyla), hem de kendi güçlerini somut olarak kavrarlar. Özellikle siyasal nitelikteki grevlerin öteki toplumsal sorunları içermesi, tüm toplumsal direnış mevzilerinin bütünleşmesini ve toplumsal uyanışı gerçekleştirir.

Sınıf sendikacılığının siyaset vurgusu, çatışmaların ekonomik alanla sınırlı görülmemesine, mücadelenin ekonomik alana hapsolmaktan çıkarılarak siyasal düzeye yükseltilmesine yöneliktir. Ayrıca, çatışmaların, bir yandan işletme düzeyini aşarak işkolu, sektör ve genel ekonomi gibi daha üst düzeylere yükseltilmesi; öte yandan maden, demiryolu, ulaşım, elektrik, su, gaz ve silah gibi daha geniş ve kamusal alanlara yaygınlaştırılması hedeflenir. Mücadelenin daha geniş ve üst düzeylere yükseltilmesi ise, onun siyasal niteliğini daha çok belirginleştirir.

Sınıf sendikacılığı, işçi sınıfının kurtuluşunu salt ekonomik sömürürün ortadan kalkmasına indirgemez. Marksist kuram için

sömürü olgusu, tek ve bütündür; başka bir deyişle, sınıflar arasındaki sömürü ilişkileri ile uluslar, halklar ve benzeri toplumsal gruplar arasındaki sömürü ilişkileri, farklı toplumsal gerçeklikleri değil, aynı toplumsal olgunun (sömürü sisteminin) parçalarını oluştururlar. Sınıflar arasındaki sömürü ortadan kalkmadıkça, öteki sömürü ilişkilerinin giderilemeyeceği ne denli doğruysa, uluslar ve halklar arasındaki bağımlılık ilişkilerine ve baskı biçimlerine karşı çıkılmadıkça, sınıflar arasındaki tabiyet ilişkilerinden kurtulmanın olanaklı olmadığı aynı derecede doğrudur.

Bu yüzden sınıf sendikacılığı, emek ile sermaye arasında olduğu kadar öteki toplumsal çelişkileri de dikkate alan; başka bir deyişle toplumsal gündemi oluşturan tüm gerilim alanları ile çatışma unsurları arasındaki diyalektik ilişkiyi gözeten bir sınıf mücadelesi anlayışına dayanır. Örneğin Türkiye işçi sınıfının ve var olan sendikal örgütlerin, ne Kürt hareketini kendileriyle ilgisiz bir sorun ya da salt bir etnik çatışma olarak görmeleri, ne de gerici ideolojileri veya dinci ve ırkçı hareketlerin yükselişini salt laisizm ve dinsel, kültürel karşıtlıklar bağlamında değerlendirmeleri doğrudur. Hatta sınıfsal bir bakış açısının, cinsler arasındaki bağımlılık ilişkilerinin bile sınıf sömürüsüyle nasıl eklemlendiğini görmekten ve cinsiyetçi politikalar konusunda duyarlı olmaktan geçtiği söylenebilir.

Sınıf sendikacılığı yaklaşımı, toplumsal pratikten (gündemden), tarihsel uğraklardan ve konjonktürlerden yararlanmayı ihmal etmez. Bunlar niceliksel süreçlerin ivmesinden niteliksel dönüşümlerin gelişebileceğini, örneğin dayanışma grevlerinin genel greve, ekonomik amaçlı kitle hareketlerinin siyasal bir muhalefete yol açabileceğini, ayrıca sınıf dışı çatışma dinamiklerinin sınıf mücadelesini yükseltebileceğini hesaba katarlar.

Dünyadaki ve ülkemizdeki gelişmeler karşısında sınıf sendikacılığının gerekleri doğrultusunda politik bir mücadele eksenine kendini oturtamayan sendikalar, zamanla zayıflamaya ve etkisizleşmeye mahkumdur. Günümüzde sendikaları iyice sistem içine çeken, sınıfsal niteliğinden uzaklaştırarak daha uzlaşmacı bir çizgiye orturtan yeni sendikal anlayışlar karşısında, dayanışmacı niteliğini yeniden canlandıracak yeni bir sendikal kültür

oluşturulmalıdır. Sendikaların, bu dar boğazı ancak daha radikalleşerek aşabilecekleri, bunu başaran sendikaların işçi sınıfının örgütlü hareketi için geçerli referanslar olacağı gün gibi açıktır.

Öte yandan sınıf kapasitesinin gelişmesi, ve işçi sınıfının toplumsal bir güç konumuna yükselebilmesi için, sendika içi bölünmeler giderilmeli ve sınıfın kolektif bütünlüğünü sağlanmalıdır. Sendikalar, başta beyaz ve mavi yakalı olmak üzere siyasal, dinsel, ideolojik ve benzeri farklılıklardan kaynaklanan bölünmeleri aşmak ve ortak sınıf çıkarları temelinde güç birliği sağlamak durumundadır. Ülkemizde, sendikal yapıların biran önce emek cephesi temelinde ortak bir mücadele platformu geliştirmeleri tarihsel bir zorunluluktur.

Son olarak, sendikaların, yeni alanlara, yeni hedef kitlelere yönelmelerinin ve yeni sorunlarla ilgilenmelerinin zamanı gelmiştir. Batı Avrupa ülkelerinin bir bölümünde görüldüğü gibi, sendikal örgütler genç işçilerle, kadın işçilerle, göçmen işçilerle, hatta işsizlerle ve yarı proletarya niteliğindeki toplumsal kesitlerle ilgilenmek, onların sorunlarına eğilmek zorundadır. Özellikle, tarım işçilerinin, yarı proletaryanın, sınıfsız kitlelerin, işsizlerin ve lumpen proletaryanın reaksiyoner yönelimleri karşısında, sınıf mücadelesi stratejilerinin bunlara yönelik pratikler geliştirmesi bir zorunluluktur.

Sendikalar, teknolojik yenilenme, istihdam koşullarındaki değişiklikler, üretimin planlanması, üretim sürecinin değerlendirilmesi, işin yeniden örgütlenmesi, bilgi akışı, yatırım ve pazar politikaları gibi sermayenin yönetiminin tekelinde bulunan alanlara da müdahale etmenin yollarını aramalıdırlar. Gerçek denetim, nasıl üretileceğine olduğu kadar ne üretileceğine karar verme erkinin elde edilmesine bağlı olduğundan, sendikaların bu alanlardaki katılımı yaşamsal önemdedir. Yeni sendikal anlayışın, bu alanlardaki biçimsel katılmadan öteye geçerek bu konulara ilişkin karar alma süreçlerine çalışanların katılımını sağlama yönünde oluşmasında yarar vardır. Sendikalar, çalışanların ve iş süreçlerinin teknolojik yenilenmelere uyarlanması doğrultusunda yönetimle işbirliği içinde olmayı değil, çalışanların teknolojik

gelişmeler ve teknolojik yenilenme konusunda söz ve karar sahibi olmaları sağlama yönünde etkide bulunmayı yeğlemelidir. İsveç'te, Almanya'da, İtalya'da ve Fransa'da, sendikaların bu yöndeki girişimlerinin bir ölçüde başarılı olduğu ve sendikaların yeni iş örgütlenmeleri ve yeni teknolojik gelişmeler konusunda etkili oldukları bilinmektedir.[34] Toplu sözleşmelere eklenen teknoloji anlaşmaları ile, teknolojik yenilenmeden kaynaklanacak sorunlara, iş güvencesine, çalışma sürelerine, iş koşullarına ilişkin düzenlemeler getirilmektedir.

## SONSÖZ

21. Yüzyılın eşiğinde bulunduğumuz bugünlerde, tüm karşı savlara karşın, üretim süreçlerinin yeniden yapılanması, ne işçi sınıfının, ne de siyasetin yeniden tanımlanmasını gerektirecek ölçüde kapitalist niteliğinden arınmış bulunmaktadır. Ne var ki, hem sınıf yapısında, hem de siyasetin unsurlarında önemli değişiklikler gerçekleştiğinden, sınıf ve siyaset arasındaki ilişkinin kurulmasında yeni güçlükler ortaya çıkmış ve yeni dinamikler gündeme gelmiştir.[35] Bu nedenle, sınıf yapısı ile sınıf mücadelesi süreçlerini birbirine bağlayacak ve sermayenin yeni saldırı stratejileri karşısında işçi sınıfının kendini korumasını sağlayacak yeni pratiklere, yeni mücadele mevzilerine gereksinimi vardır. Siyaset, sınıf çatışmasından ibaret olmadığı gibi, sınıf mücadelesi de sınıf çıkarlarına indirgenmemelidir. Bu yöndeki yaklaşımlar, dar bir sınıfsal bakış açısının ürünü olup, sınıf indirgemeciliğinden öteye gitmezler.

Günümüzde geçen yüzyılın sınıf mücadelesi koşullarına eşdeğer bir süreç gelişmektedir. İşçi sınıfı, bir yandan Marx'ın öngörülerinin büyük ölçüde gerçekleştiğini görmekte, öte yandan tüm olumsuz koşulların varlığına karşın pekçok olanakla yüz yüze bulunmaktadır. Fordizmin bunalımına bağlı olarak yeni iş süreçlerinin kısmen yaşama geçmesi, üretimin toplumsal ilişkileri ile üst yapı ilişkileri arasında var olan eklemlenmeyi büyük ölçüde zayıflatmıştır. Bir kere, Fordizmin çöküşü, aynı zamanda sermayenin belli bir egemenlik çerçevesinin ve meşruiyet temelinin de çöküşü demektir. Bu, emekçiler açısından belli bir tarih-

sel aralığın ortaya çıkışı anlamına gelir. Serbest pazar fetişizmi ardında gelişen anarşik koşullarla kapitalist üretimin despotik niteliği arasındaki ilişki, kısaca kapitalizmin vahşi yüzü günümüzde iyice açığa çıkmış bulunmaktadır. Bu nedenle, çalışanlar kendi sınıfsal çıkarları ile toplumun genel çıkarları arasındaki özdeşliği kurmalarını kolaylaştıracak bir tarihsel fırsatla yüz yüzedirler.

Öte yandan esneklik, sermaye çıkarlarına yönelik bir gelişme olmakla birlikte, emek için de bazı olanaklar yaratabilir. Sermayenin kapasitesinin genişlemesi, genellikle işçi sınıfının kapasitesinin daralmasına yol açsa da, bazen bunun tersi bir gelişmenin gerçekleşmesi de olasıdır. Örneğin, fabrikalı üretim, emeğin gözetim altında çalıştırılmasının en iyi rejimi olmakla birlikte, aynı zamanda emeğin toplumsallaşmasının maddi temelini yaratan bir üretim örgütlenmesi yaratmıştır. Sınıf politikalarının bu olasılığı göz önünde bulundurarak yeni iş süreçlerini değerlendirirken ve çalışanlar için bazı demokratik mücadele olanaklarının doğup doğmadığını araştırırken daha dikkatli olmasında yarar vardır. Ayrıca, işçi sınıfı, geçmiş sınıf mücadelesi deneyimlerinden yararlanarak, yeni saldırılar karşısında daha hazırlıklı olabilecek güçtedir; işçi sınıfı, her şeyden önce bunu gerçekleştirecek insan ve bilgi donanımına sahiptir. Çeşitli alanlarda işçi sınıfının çok sayıda organik aydını bulunmaktadır; bununla birlikte işçi sınıfının, ideolojisini üretecek ve hegemonyasını genişletecek daha fazla organik aydına gereksinimi bulunduğu bir gerçektir. Kendi organik aydınlarının varlığı, işçi sınıfının kendisini burjuvazinin gözlüğüyle değerlendirmesine ve sınıf üyelerinin burjuva ideolojiyle uyumlu biçimlenmesine son verecek son derece önemli bir olgudur.

Son olarak, küreselleşme ve yeni uluslararası işbölümü, bir yandan ulusal işçi sınıfları arasındaki çelişkileri körüklemekte, öte yandan ulusal işçi sınıflarından kopan uluslararası ve uluslar üstü bir emek ordusu yaratmaktadır. Söz konusu gelişmelere karşın emeğin uluslararası bütünleşmesi bir türlü gerçekleşmemektedir. Ayrıca bloklar ve emperyalistler arasındaki rekabetin faturası da tümüyle işçi sınıflarına çıkarılmaktadır. Bu durumda, işçi sınıflarının, bir yandan ulusal düzeyde bütünleştirci ve da-

yanışmacı stratejilere, öte yandan uluslararası dayanışmayı sağlayacak ve ulusal işçi sınıfları arasındaki rekabeti önleyecek enternasyonalist nitelikteki oluşumlara yönelmeleri tarihsel bir zorunluluktur.



**KAYNAKÇA**


Aglietta, M. (1979) **A Theory of Capitalist Regulation, The US Experience,** London, NLB.

Althusser, L. (1989) **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları,** İstanbul, İletişim.

Arın, T. (1986), "Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz", **11. Tez,** Sayı 1.

Aronowitz, S. (1992), **The Politics of Idetitiy,** New York, Routledge and Kegan.

Beechey, V. (1988), "Rethinking the Definition Of Work", Jenson, Hagen ve Reddy (der.) **Feminization of the Labor Force,** London, Polity.

Bell, M. (1988) **The Teller and the Terminal,** The effects of computerisation on the work and employment of bank tellers, Geneva, ILO.

Berger, S. ve Piore, M. (1980) **Dualism and Discontinuty in Industrial Societies,** Cambridge, Cambridge University Press.

Borotav, K. (1991a) **Türkiyede Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm,** İstanbul, Gerçek.

Borotav, K. (1991b) "Sanayi Ötesi Toplumda Değer Yasası", **Toplum ve Bilim,** Sayı 53.

Boreham, P. (1991) "Class and Control: The Labour Process and The Politics Of Production", Baxter, Emmision ve Western (der.) **Class Analysis and Contemporary Australia,** South Melbourne, The Macmillan.

Bowles, S ve Gintis, H. (1982) The Crises of Liberal Democratic Capitalism: The Case of the United States", **Politics and Society,** Sayı 11 (1).

Brendan, M. (1994) Özelleştirme Kamu Yararına mı?, Ankara, Türk Hab-İş Sendikası.

Brainard, R. ve Fullgrabe, K. (1986) Technology and Jobs, STI Review,

Sayı 1, Paris, OECD.

Braverman, H. (1974) **Labor and Monopaly Capital, The Degradation of Work in the Twentieth Century,** Newyork, Monthly Review.

Bray, M ve Littler, C.R. (1988) "The Labor Process and Industrial Relations Review of the Literature", **Labor and Industry,** Sayı 3.

Bretz, D.R. ve Dreher, G.F. (1990) "Individual Group and Organizationally Oriented Personnal Systems", Gomez-Mejia ve Lawless, Organizational Issues in High Technology Management, London, Jai.

Burawoy, M. (1983) "Between the Labor Process and The State: The Changing Face of Factory Regimes Under Advanced Capitalism"; American Sociological Review, Sayı 5.

Burawoy, M (1987) The Politics of Production, London, Verso.

Carchedi, G. (1975a) "The Reproduction Of Social Classes at Level Of Production Relations", Economy and Society, Sayı 4 (4).

Cascio, W.F. (1990) "Strategic Human Resource management in High Technology Industry", Gomez-Mejia ve Lawless **Organization Issues in High Technology Management**, Londra, Jai.

Clegg, S., Boreham, P. ve Dow G. (1986) **Class, Politics and The Economy,** London, Routledge and Kegan Paul.

Curry, J. (1993) "The Flexubility Fetish, A Review Essay on Flexible Specilization", **Capital and Class**, Cilt 50.

Duruiz, L. ve Yentürk, N. (1992) **Facing the Challenge,** İstanbul, İletişim.

Dünya Bankası (1973) **Employment and Development of Small Enterprises,** Washington, Dünya Bankası.

Dahrendorf, R. (1988) **The Modern Social Conflict,** London, Weidenfeld and Nicolson.

Dickson, D. (1992) **Alternatif Teknoloji,** İstanbul, Ayrıntı.

Ehrenreich, B. ve J.E. (1979) "The Professional Managerial Class", Walker (der.) **Between Labor and Capital,** Hossocks.

Elam, M.J. (1990) "Puzzling Out the Post-Fordist Debate: Technology, Markets and Institutions" Economic and Industrial Democracy, Sayı 11.

Elger, J. (1991) "Task Flexibility and the Intensification of Labour in UK Manufacturing in the 1960' s", Pollert, Farawell to Flexibility?, Londra, Basic Blackwell.

Fantasia, R. (1988) **Cultures of Solidarity,** Berkeley, University of California.

Ferner, A. ve Hyman, R. (1992) **Industrial Relations in the New Europe,** Oxford, Basil Blackwell.

Ferris, G.R. ve Buckley, M.R. (1990) "Performance Evaluation in High Tech Firms", Gomez-Mejia ve Lawles, **Organizational İssues in High Technology Management,** Londra, Jai.

Friedman, A.L. (1977) **Industry and Labor,** London, The Macmillan.

Galbraith, J.K. (1972) **The New Industrial State,** New York, Penguin Books.

Giddens, A (1992) **Classes, Power and Conflict,** London, The Macmillan.

Goldthorpe, J.H. (1984) **The End of Convergence, Corporatist and Dualist Tendencies in Modern Western Societies,** London.

Gordon, D., Edwards, R. ve Reich, M. (1982) **Segmented Work, Divided Workers,** Cambridge, Cambridge University.

Gorz, A. (1973) "Workers' Control is more Than Just That", Hunnius, Garson ve Case (der.) **Workers Control,** New York, Random House.

Gorz, A. (1976) "Technology, Technicians and the Class Stuggle", Gorz (der.) **The Division of Labor,** London, Horvester.

Gramsci, A. (1971) "Americanism and Fordism", Hoare ve Nowell-Smith (der.) **Selections From the Prison Notebooks.** London, Lawrence and Wishart.

Gramsci, A. (1977) "Workers Democracy", Hoare (der.) **Selections From Political Writtings**, London, Lawrence and Wishart

Gramsci, A. (1989) **İtalya'da Fabrika Konseyleri Deneyimi,** İstanbul, Belge.

Harvey, D, (1993) "Esneklik: Tehdit mi?, Fırsat mı?", **Toplum ve Bilim,** Sayı 56-61.

Hindess, B. (1987) **Politics and Class Analysis**, New York, Basic Blackwell.

Hindess, B. (1989) "Classes, Collectivities and Corporate Actors", Clegg (der.) **Organization Theory and Class Analysis,** Berlin, De Gruyter.

Hirst, P. ve Zeitlin, J. (1991) "Flexible Specialization versus Pos-

Fordism: theory, evidence and policy implications", **Economy and Society**, Sayı 20 (1).

Hybels, R. ve Barley, S.R. (1990) "Co-optation and the Legitimation of Professional Identities" Gomez-Mejia ve Lawless, **Organizational Issues in High Technology Management",** Londra, Jai.

ILO (1972) **Employment, Incomes and Inequality,** Geneva, ILO.

Kautsky, K. (1971) **The Class Struggle,** New York, Norton.

Laclau, E. ve Mouffe, C. (1992) Hegemonya ve Sosyalist Strateji, İstanbul, Birikim.

Lash, S. ve Urry, J. (1987) **The End of Organized Capitalism,** Cambridge, Polity.

Lembcke, J. (1991) Class Analysis and Studies of the US Working Class", McNall (der.) **Bringing Class Back in,** Oxford, Westview.

Lenin, V.I. (1964) What is to be Done, Collected Works, Moscow, Progress and Publishers.

Lepietz, A. (1993) "Uluslararası İşbölümünde Yeni Eğilimler", Toplum ve Bilim, Sayı 56-61.

Losovsky, A.S. (1988) Sendikalar Üzerine I, İstanbul, İnter.

Losovsky, A.S. (1993) Sendikalar Üzerine II, İstanbul, İnter (2. baskı)

Lukacs, G. (1971) "The Class Consciousness", **History and Class Consciousness,** Cambridge, The MIT.

Luxemburg, R. (1990), Kitle Grevi, Parti ve Sendikalar, İstanbul, Z.

Mandel, E. (1973) "The Debate on Workers' Control", Hunnuis, Gordon, Case (der.) **Workers' Control,** New York, Random House içinde.

Marshall, G. (1983) "Some Remarks on the Study of Working Class Consciousness", Politics and Society, Sayı 12(3).

Marx ve Engels (1973) "The Communist Manifesto", Selected Works, Moscow, Progress Publishers.

Marx (1974) **Capital III,** Moscow, Progress Publishers.

Marx (1990) "Appendix: Results of the Immediate Process of Production" **Capital I,** London, Penguin Books.

Nathan R.P. (1987) "Will the Underclass Always Be With Us?", **Transaction: Social Sciences and Modern Society,** Sayı 24 (3).

Offe, C. ve Wiesenthal, H. (1980) "Two Logics of Collective Action, Theoretical Notes on Social Class and Organizational Form", Zeitlin

(der.) **Political Power and Social Theory I,** Greenwich, JAI.

Offe, C. ve Ronge, V. (1982) "Thesis on the Theory of the State", Giddens ve Held (der.) **Classes, Power and Conflict,** London, Macmillan.

Offe, C. (1984) **Contradictions of the Welfare State,** London.

Ozaki, M. vd. (1992) **Technological Change and Labor Relations,** Geneva, ILO.

Öngen, T. (1993) "Marksizm ve Radikal Demokrasi Stratejisi", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi,** Sayı 158.

Öngen, T. (1994) Prometheus'un Sönmeyen Ateşi, Günümüzde İşçi Sınıfı, İstanbul, Alan Yayıncılık.

Öngen, T. (1995) "Çalışma İlişkilerinin Değişen Paradigması", SBF Dergisi, Cilt 49, Sayı 1-2

Piore, M.J. ve Sabel, C.F. (1984) The Second Industrial Divide, New York, Basic Books.

Pollert, A. (1988) "Dismantling Flexibility", **Capital and Class,** Sayı 3-4.

Poulantzas, N. (1973) **Political Power and Social Classes,** London, NLB.

Poulantzas, N. (1975) **Classes in Contemporary Capitalism,** London, NLB.

Prezeworkski, A. (1977) "Proletariat into Class, The Process of Class Formation from Kautsky's the class struggle' to Recent Debates", **Politics and Society,** Sayı 7 (4).

Reich, M., Gordon, D. ve Edwards, R. (1973) "A Theory of Labor Market Segmentation", **American Economic Review,** Sayı 63 (2).

Roemer, J. (1982) A General Theory of Exploitation and Class, Cambridge, Harward University.

Shaiken, H., Herzenberg, S. ve Kuhn, A. (1986) "The Work Process Under More Flexible Production", **Industrial Relations,** Sayı 25.

Taymaz, E. (1993) "Kriz ve Teknoloji", **Toplum ve Bilim,** Sayı 56-61.

Thernborn, G. (1989) **İktidarın İdeolojisi ve İdeolojinin İktidarı,** İstanbul, İletişim.

Türkcan, E. (1991) "Sanayi Ötesi Toplumda Para, Emek ve Devlet", **Toplum ve Bilim,** Sayı 53.

Türkcan, E. (1992) "Üçüncü Teknoloji Devrimi Karşısında Sosyalizm", 11. Tez, Sayı 12.

Wacthel, H. (1974) "Class Consciousness and Stratification in the Labor Process", **The Review of Radical Political Economics,** Sayı 6 (1).

Wallerstein, I. (1992) **Tarihsel Kapitalizm,** İstanbul Metis.

William, R. (1989) **2000'e Doğru,** İstanbul, Ayrıntı.

Whittaker, D.H. (1990) **Managing Innovation: A Study of British and Japanese Factories,** New York, Cambridge University.

Wood, S. (1982) **The Degredation of Work,** London, Hitchinson.

Wood, E.M. (1992) **Sınıftan Kaçış,** İstanbul, Akış.

Wright, E.O. (1978) **Class, Crises and State,** London, NLB.

Wright, E.O. (1982) "The Status of the Political in the Concept of Class Structure", **Politics and Society,** Sayı 11 (3).

Wright, E.O. (1985) Classes, New York, Verso.

Wright, E.O. (1991) "The Conceptual Status of Class Structure in Class Analysis", MacNall (der.) **Bringing Class Back In,** Oxford, Westview.

Wright, E.O., Levine, A. ve Sober, E. (1992) **Reconstructing Marxism**, London, Verso.

Yentürk, N. (1993) "Post-Fordist Gelişmeler ve Dünya İktisadi İşbölümünün Geleceği", **Toplum ve Bilim**, Sayı 56-61.

## DİPNOTLAR

(1) Marx, 1990, s. 1021, 1027.

(2) Marx, 1974, s. 490.

(3) Yeni teknolojilerin iş süreci, yönetim modelleri ve çalışma ilişkileri üzerindeki etkilerine ilişkin olarak bakınız, Öngen, 1995.

(4) Lash ve Urry, 1987.

(5) Örneğin, Güney Kore mucizesi, büyük ölçüde bu olguya bağlanır. Lee, 1993. ILO'nun Kenya Raporu ve Dünya Bankası raporları da büyük ölçüde bu doğrultadır, ILO, 1972; Dünya Bankası, 1973.

(6) Duruiz ve Yentürk, 1994, s. 28.

(7) Ozaki, 1992, s. 28.

(8) Ferner ve Hyman, 1992.

(9) Ozaki, 1992, s. 36.

(10) Ozaki, 1992, s. 26, 27.

(11) Bell, 1988, s. 27-28. 

(12) Bu noktada bir parantez açmakta ve kafa emeği ile kol emeğinin birlikteliğini içeren zanaat üretiminin idealleştirilmesinin sosyalist düşünceler içine de sızdığına dikkati çekmekte yarar var. Emeğin yabancılaşmasının ortadan kalkması yönündeki kimi düşüncelerde, kafa ve kol emeği arasındaki ayrımı ortadan kaldıracak bir üretim biçimi ve çalışma düzeni önerilir (örneğin Frankfurt Okulu yazarları). Benzer biçimde, denetim ile sömürü ilişkilerini birbirine karıştıran yaklaşımlar (örneğin, Roemer ve Roemer'in sömürü kavramına dayanarak sınıf çözümlenmesi yapan post Marksistler) tasarım ile yürütmenin birleşmesini, gerek sömürünün azalmasının, gerek emeğin yabancılaşmasının ortadan kalkmasının ön koşulu olarak görürler. Oysa, emeğin yabancılaşmanın pek çok nedeni bulunur. Ne toplumsal işbölümünün kendisi, ne özel mülkiyete dayalı üretim, ne de kafa ve kol emeğinin tarihsel olarak bölünmesi ve emek süreci içindeki denetim olgusu, tek başına yabancılaşmanın nedenidir; bunlar, yalnızca yabancılaşmayı artıran, doruğa çıkaran etmenlerdir. Toplumsal ve teknik işbölümünü ortadan kaldıran, kafa ve kol emeğinin birleşmesine dayanan bir üretim örgütlenmesinin günümüz koşulları içindeki olanaklılığı bir yana, söz konusu bakış açısında yabancılaşmanın nasıl ortadan kaldırılacağı konusu da yeterince açık değildir. Bu karinenin, sosyalist toplum ilkeleri arasında sayılması konusu üzerinde daha ciddi durulmalı ve sosyalist çalışmanın nasıl gerçekleşeceği konusunda daha kapsamlı çalışmalar yapılmalıdır. Çalışmanın yabancılaşması, toplumsal yaşamın yabancılaşmasının öteki alanlarından bağımsız değildir. Yabancılaşma olgusunun, insanın kendi varlığı, toplumsal yaşamı ve ilişkileri üzerinde egemenlik kurabilmesiyle, kısaca tüm yaşamı denetleme kapasitesiyle ilgili bir sorun olduğu unutulmamalıdır.

(13) Whittaker, 1990, s. 27-29. Yazara göre, Japonya'da yeni teknolojiler, genellikle işçiler tarafından bir işsizlik nedeni olarak görülmemektedir. Ülkede, teknolojik yenilikler, işgücünü azaltıcı yönde bir etkide bulunsa bile istihdamın yeniden yapılanmasını sağlayarak (örneğin, işçi çıkarma yerine erken emeklilik olanağını vererek) çalışanları yönlendirmektedir. Japon işçileri ve sendikalar, rekabet koşullarının gelişmesinin daha büyük bir işsizlik tehlikesi yaratacağına yürekten inanmaktadır.

(14) Gramsci, 1971; Therborn, 1989.

(15) Elger, 1991; Brainard ve Fullgrabe, 1986.

(16) Ferner ve Hyman, 1992.

(17) Aglietta, 1979, s. 127.

(18) Whittaker, 1990, s. 48.

(19) Ozaki, 1992, s. 3.

(20) Hybels ve Barley, 1990, s. 201.

(21) Organik örgüt yapısı, otorite ilişkileri ve merkezi hiyerarşi yerini "esnek denetime", emir ve kumanda zinciri yerini danışmaya, itaat yerine ilerleme ve gelişme duygusuna öncelik veren bir örgütlenme biçimidir.

(22) Özellikle İKY ile ilgili yabancı literatüre baktığımızda karşımıza en sık çıkan terimlerin işyeriyle bütünleşme (involvement), işe ve işyerine bağlılık (commitment) gibi kavramlar olduğunu görürüz.

(23) Ferner ve Hyman, 1992.

(24) Ozaki, 1992, s. 37.

(25) Agy., s. 10, 14.

(26) Burada sınıf kapasitesi, hareket etme gücü, ortaklaşa hareket etme yeteneği anlamında kullanılmaktadır. Sınıf çıkarı ve sınıf kapasitesi için bakınız, Öngen, 1994.

(27) Braverman, 1974; Burawoy, 1987; Wright, 1985; Prezeworski, 1977; Aronowitz, 1992.

(28) Radikal Demokrasi Stratejinin eleştirisi için bakınız, Wood, 1992 ve Öngen, 1993.

(29) Gorz, 1973; Mandel, 1973.

(30) Marx, 1990, s. 1066-1071.

(31) Marx, 1973, s. 693.

(32) Losovsky, 1993, s. 23.

(33) Losovsky, 1988, s. 38.

(34) Casio, 1990, 186.

(35) Söz konusu sorunsalın kapsamlı bir incelemesi için bakınız, Öngen, 1994

# ULUSAL SORUN VE MARKSİZM



**Kenan SOMER**

Ulusal sorun marksizmin önemli sorunlarından birini oluşturuyor ve ulusal farklılıkların kökeni; iktisadi, siyasal ve kültürel alanlarda çeşitli uluslar ve halklar arasındaki eşitsiz gelişmenin nedenleri; ulusal anlaşmazlıkların kaynak ve nitelikleri ile bunların çözüm yolları gibi son derece ilginç konuları kapsıyor. Marksizmin bütün sorunları gibi ulusal sorun da karşımıza karmaşık, somut ve özgül bir görünüm içinde çıkıyor; marksizmin bütün sorunları gibi ulusal sorun da bizi somut durumun somut çözümlemesine götürüyor. Ancak bu çözümlemenin dolayımsız gözlemler aracıyla değil teorik kategorilerden başlayan bilimsel gözlemler aracıyla yapılması gerekiyor. Bundan ötürü bu yazının amacı, marksizmin ulusal sorunla ilgili teorik kategorileri üzerine ve her şeyden çok ulusal sorun konusuna açıklık getirmeyi gözeten bazı genel bilgiler vermek olacak. Öyleyse ulus kategorisinden başlayalım.

## ULUS

Ulusal sorunun özünü ve çözüm yollarını kavrayabilmek için ilkin ulus teorisi üzerine genel bir bilgi sahibi olmak gerekiyor.

Ulusların kökenini, oluşum ve gelişimlerini marksizm, bilindiği gibi onların maddi yaşama koşullarından başlayarak açıklamaya çalışıyor. Bunun için de yeni bir insan topluluğu biçimi olarak, tarih içinde ancak kapitalist üretim biçimiyle birlikte, yani feodalizmin çöküş ve kapitalizmin başlangıç döneminde oluşup gelişmeye başlayan ulusal topluluğu, hemen hemen insan türü kadar eski olan eski insan topluluklarından, ırk ve aşiret topluluklarından ayırıyor.

Irk, antropolojik bir kategoriydi. Gövde yapısı, yüz ve kafa biçimi, deri, saç ve göz rengi gibi ortak biyolojik özelliklere sahip büyük insan topluluklarından oluşuyordu. Irkların ortaya çıkışı, ilkel insanların binlerce yıl içinde yaşadıkları çeşitli coğrafya ve iklim koşullarına bağlıydı. Bugün yeryüzünde saf bir ırk kalma-

dığı gibi, insanların düşünce tarzı ve tinsel yetenekleriyle ırklar arasında nedensel bir ilişki olmadığı da bilimsel olarak kanıtlanmış bulunuyor. Buna rağmen bazı gerici ideologların, ırk ile ulusu özdeş şeyler olarak göstermeye çalıştıklarını da biliyoruz. Ama ulusun toplumsal özünü biyolojik bir öze indirgeyen bu bilim-dışı girişimin, gerçeklikte sömürülen ülkeler halklarının geri durumlarını tarihsel ve toplumsal nedenlerle değil ama onların sözde ırksal özellikleriyle açıklayarak, emperyalizmin ulusal baskı ve sömürgeci boyunduruğuna "bilimsel" bir gerekçe hazırlamaya çalışan ideolojik bir girişimden başka bir şey olmadığını da biliyoruz.

Aşiret ise etnografik bir kategoriydi. Belli bir akrabalık ilişkisine dayanıyor ve aynı ırktan insanlardan oluşuyordu. Aşiretin kendine özgü bir dili, kendi adet, töre ve gelenekleri vardı.

Oysaki ulus tarihsel bir kategoridir. Feodal bölünmenin ortadan kalkması ve kapitalist iktisadi gelişme temeli üzerinde, ulusal topluluğun tüm kesimlerini tek bir bütün biçiminde birleştiren ortak bir iktisadi yaşamın oluşmasıyla doğar ve gelişir. Ulusu oluşturan öğeler birdenbire doğmaz. Dil, ruhsal oluşum ve toprak birliği gibi öğeler ulustan çok önce gens ( ya da klan), aşiret ve miliyet ( ya da halk) gibi topluluklar içinde oluşup gelişmeye başlarlar. Ulus,başlangıçta kendini milliyet oluşumu olarak gösterir.

Milliyet, başlangıçta aşiretlerin karışıp birleşmesiyle oluşan bir insan topluluğuydu. Öyleyse milliyet, emek üretkenliğinin belirli bir artık-ürün üretecek kadar geliştiği, yani ilkel-komünal toplumun dağılmaya başladığı, özel mülkiyetin, sınıfların ve siyasal devletin ortaya çıktığı bir dönemin ürünüydü. Ancak milliyet, aşiretlerin mekanik bir karışımından meydana gelen, onların basit bir toplamından oluşan bir insan topluluğu da değildi; aşiretlerin yeni bir temel üzerindeki karışımından meydana gelen, dolayısıyla aşiretten daha başka, daha üstün bir nitelik kazanan bir insan topluluğuydu. Aşiretin temelini akrabalık ilişkileri oluşturuyordu. Milliyetin temelini ise akrabalık ilişkileri değil ama toprak oluşturuyordu. Milliyeti belirginleştiren şey, henüz kararsız da olsa toprak birliğiydi. Belirli bir toprak üzerinde yaşayan in-

sanlar, artık kökenlerine yani üyesi oldukları aşiretlere göre değil ama üretim ilişkileri içindeki yerlerine yani sınıflarına göre bölünüyor ve bu insanların üyeleri oldukları aşiretlerden bağımsız olarak birbirleriyle karışıp yeni bir birlik kurmalarından da milliyet meydana geliyordu.

Buna göre milliyetlerin ilk sınıflı toplumlar içinde, öyleyse asyagil, köleci ya da feodal ilişkilerin pekişmesiyle meydana gelebilecekleri anlaşılıyor. Ama gerçeklikte yeryüzünde geri kalmış birçok aşiretin, varlıklarını aşiret olarak sürdürerek, örneğin bazı sömürge halkları gibi ancak kapitalizm (hatta eski Sovyetler Birliği'nin kuzeyindeki bazı aşiretler gibi ancak "sosyalizm") aşamasında milliyetler durumuna dönüşebildiklerini de unutmamak gerekiyor.

Milliyetin meydana gelmesiyle ulusal topluluğun oluşma süreci durmuyor. Artık yalnızca aşiretler değil ama milliyetler de birbirleriyle karışarak yeni milliyetler meydana getiriyor. Öte yandan yalnızca aşiretlerin değil ama çeşitli ırklardan toplulukların da karışarak milliyetler oluşturdukları görülüyor. Örneğin italyan milliyeti romalı, germen, etrüsk, yunan ve araplardan; fransız halkı galyalı, romalı, breton ve germenlerden oluşuyor. Ulusal topluluğun basit bir ırk ya da aşiret topluluğu olmadığı anlaşılıyor. Böyle olduğu içindir ki ulusal topluluklar, milliyet ya da ulus, antropolojik ya da etnografik bir kategori değil ama tarihsel bir kategori oluşturuyor.

Her ikisi tarihsel bir kategori oluşturduklarına göre, milliyet ile ulusu birbirinden ne ayırıyor? Bu ayrımı ortaya koymak için, ilkin tarihsel olarak kurulan her topluluğun her zaman ulusal bir topluluk oluşturmadığını belirtmek gerekiyor. Örneğin Roma devleti, Charlemagne ya da Timurlenk imparatorlukları da tarihsel olarak kurulan topluluklar olmakla birlikte ulusal topluluklar oluşturmuyor. Aşiretler ve milliyetler arasındaki güçsüz bir birleşmenin ürünü olan bu kararsız topluluklar, kuruldukları kadar hızlı (tarihsel ölçülerle hızlı) bir biçimde dağılıyor. Oysa kararlı topluluklar oluşturan ulusal topluluklar, gelişigüzel bir biçimde kurulmadıkları gibi, kolay kolay da dağılmıyor.

Öyleyse kararlı ulusal topluluklar olarak milliyet ile ulusu ne

ayırıyor? Bir başka deyişle, milliyeti ulusa ne dönüştürüyor?

Milliyet ile ulusu ayıran ya da milliyeti ulusa dönüştüren şeyi iktisadi yaşam birliği oluşturuyordu. Ulusun ayırt edici özelliği buydu. Dil birliği, toprak birliği ve dışavurumunu kültür birliğinde bulan ruhsal oluşum gibi ulusal topluluğun oluş ve gelişme durumundaki üç temel öğesine dayanan milliyet, ancak iktisadi yaşam birliğini sağladıktan yani iktisadi yaşamını ulusal pazar ekseninde örgütledikten sonradır ki ulus durumuna dönüşüyordu. Bu nedenle ulusal topluluğun ulus olarak oluşması ancak kapitalist (ya da sosyalist) üretim tarzının ortaya çıkmasıyla gerçekleşebiliyordu. İktisadi yaşam birliğini tarihte ilk kez kapitalizm sağladı. Ulus ile kapitalizm arasında tarihsel bir ilişki vardı. Ulus yalnızca tarihsel bir kategori olmakla kalmıyor ama kapitalist dönemin tarihsel bir kategorisini oluşturuyordu. Dil birliği, toprak birliği ve ruhsal oluşum (kültür birliği) gibi oluş ve gelişme durumundaki öğelere dayanan milliyete kapitalizm, iktisadi birlik öğesini de ekliyor ve onu burjuva ulus durumuna dönüştürüyordu.

Ulusun başlangıcında kural olarak milliyet vardı. Ama bir ulus, çeşitli aşiret ve milliyetlerin karışmasından da oluşabiliyordu. Ulus ile ulusun oluşturucu öğeleri arasında diyalektik bir ilişki vardı. Şöyle ki bir milliyet, milliyet olarak üzerinde yaşadığı toprakların birliği büsbütün gerçekleşmeden de ulus durumuna, ama birden çok ulus durumuna dönüşebiliyordu. Örneğin fransız milliyeti, bu şekilde fransız, belçika ve isviçre uluslarını meydana getirmişti. Ortak bir dil ve ortak bir ruhsal oluşuma sahip olan ve tek bir milliyet oluşturan danimarka ve norveçliler, iki ayrı ulus durumuna dönüşmüşlerdi. Günümüzde de arap milliyetinin, toprak birliğini gerçekleştirememesi nedeniyle, ayrı ayrı uluslar durumunu dönüştüğünü ya da dönüşme sürecine girdiğini görüyoruz. Aynı şey türki cumhuriyetler için de söylenebilir. Belli bir milliyet oluşturdukları ölçüde kürtlerin de, çeşitli seçeneklere açık ama benzer bir ayrışma süreci içinde oldukları düşünülemez mi? Ulus, insanlar arasında uzun ve düzenli bir iktisadi ilişkiyi, iktisadi bir yaşam birliğini öngerektiriyor. Toprak birliği olmadıkça, uzun ve düzenli bir iktisadi ilişki, iktisadi bir yaşam birliği, küresel bir bütünleşme öncesinde olanaksız. Toprak birliğinin olmaması, aynı milliyetin çeşitli uluslar durumuna

dönüşmesine yol açıyor. Tersine, belirli bir toprak birliği çerçevesinde, çeşitli aşiret, milliyet ve ulus temsilcilerinin karışıp kaynaşarak, tek bir ulus oluşturmaları da olanaklı. Bunun en belirgin örneğini ABD veriyor.

Dışavurumunu kültür birliğinde bulan ruhsal oluşum, ulusun önemli öğelerinden birini oluşturuyor. Ancak ruhsal oluşumu da metafizik bir veri olarak düşünmemek gerekiyor. Ruhsal oluşumu metafizik bir veri olarak alan idealist-psikolojik burjuva ulus teorileri, öz olarak ulusu, kader birliği alanında, kimlik birliği içinde birleşen insanların oluşturdukları bir bütün, toprağa bağlı olmayan bir kültür topluluğu olarak tanımlıyor. Bu teorilere göre ulus, ancak "ulusal ruh" ya da "ulusal kimlik" olarak adlandırılan ruhsal oluşumla açıklanabiliyor. Ulusu ulus yapan şeyi, ruhsal oluşum oluşturuyor. Dil, toprak ve iktisadi yaşam birliği ulusun oluşturucu öğeleri olarak değil, gerekli koşulları olarak değerlendiriliyor. Ruhsal oluşumu metafizik bir veri olarak alan bu teorilerin bilimsel bir geçerlik taşımaları olanaksız. Çünkü ruhsal oluşumun, kendini oluşturan yaşama koşullarından, öyleyse dil, toprak ve iktisadi yaşam birliğinden soyutlanabilmesi olanaksız. Ruhsal oluşum, uzun ve sürekli ilişkiler içinde yaşayan insanların somut yaşama koşullarının etkisiyle oluşuyor. Gene de mekanik bir oluşum söz konusu değil. Örneğin aynı dili konuşan, komşu topraklar üzerinde yaşayan, aralarında sıkı iktisadi ilişkiler olan ingilizler ile irlandalıların iki ayrı ulus oluşturmaları, her şeyden çok ruhsal oluşumlarındaki farklılıkla açıklanabiliyor. Böyle olduğu içindir ki ruhsal oluşum, ulusun önemli öğelerinden birini oluşturuyor. Ama ulusu ulus yapan tek şey değil ruhsal oluşum.

Dil ve iktisadi yaşam birliği öğelerini de hem birbirleri, hem de öteki öğelerle diyalektik ilişkileri içinde düşünmek gerekiyor. Dil birliği, ulusal topluluğun milliyet çerçevesinde oluşan ve gelişen bir öğesini oluşturuyor. Milliyet çerçevesinde aslında tek bir ulusal dil değil ama bu dilin çeşitli lehçeleri konuşuluyor. İktisadi yaşam birliği, en gelişmiş bölgenin lehçesini ulusal dil durumuna getirerek, dil birliğinin gerçekleşmesi üzerinde geniş ölçüde etkili oluyor. Ayrıca dil birliği de iktisadi yaşam birliğini pekiştiren bir etken oluşturuyor. Çokuluslu devletler çerçevesinde bu gerçeği,

en gelişmiş ulusun dilinin, deyim yerindeyse "ikinci ana dil" durumuna gelmesi olgusunda da görebiliyoruz.

Öyleyse marksist açıdan ulusu, dört temel öğe üzerinde, yani dil, toprak, iktisadi yaşam ve ulusal kültürün kendine has özelliklerindeki ortaklıkla dışavurulan ruhsal oluşum birliği üzerinde oluşan, kararlı ve tarihsel bir insan topluluğu olarak tanımlayabiliyoruz. Bu dört öğe bir arada, ulusun oluşturucu öğelerini oluşturuyor. Nerede bir ulus varsa orada, bu dört öğenin de o ulus çerçevesinde bir arada bulunması gerekiyor. Bu öğelerden birinin yokluğu, söz konusu topluluğun gerçeklikte bir ulus olmadığını gösteriyor.

Ulus oldukları zaman da halklar, ulusal topluluğun üzerinde oluştuğu, milliyetin üzerinde ulusa dönüştüğü iktisadi, siyasal ve toplumsal temele ve bu temel tarafından belirlenen döneme göre ya burjuva ya da sosyalist ulusları oluşturacaklardır. Burjuva uluslar, genel kural olarak yükselen kapitalizm döneminin ürünüdürler. Ancak emperyalist dönemde de burjuva ulusların oluşması devam edecektir. Sosyalist uluslar ise iki biçimde, ya burjuva ulusların sosyalist uluslara dönüşmeleri biçiminde, ya da kapitalist dönemde burjuva ulus durumuna dönüşemeyen milliyetlerin, sosyalist dönemde sosyalist ulus durumuna dönüşmeleri biçiminde oluşacaklardır.

Ulusların son iki sosyo-ekonomik oluşumun, yani kapitalizmin ve sosyalizmin ürünü oldukları ve olacakları görülüyor. Burjuva uluslar kapitalizme, sosyalist uluslar sosyalizme karşılık düşüyor. İnsanlık ulusların kaynaşması, tek bir dünya halkı durumuna gelmesi aşamasına ulaşacaktır. Ama şimdilik saptanamayan bir gelecekte. Bu kaynaşmanın yolu, her şeyden önce ulusların oluşup gelişmelerinden geçiyor. Bu kaynaşmanın koşullarını, ulusların sosyalist uluslar biçiminde oluşup gelişmeleri hazırlayacaktır.

Özetlersek, ulusal toplulukların oluşması, toplumsal gelişmenin nesnel bir yasasının dışavurumudur. Kaçınılmaz bir süreçtir. Bu süreç insanları, kapitalist ya da sosyalist aşamada ulus olarak birleştirecektir. Dil, toprak, iktisadi yaşam ve ruhsal oluşum birliği olmadan ulus olmaz. İnsanlık, ulusların tam bir açılıp

serpilmesinden sonra, onların kaynaşması aşamasına ulaşacaktır. Ulusların oluşup gelişmesi nesnel bir yasa olduğuna göre, bu süreci baskı ve zorunlu asimilasyon gibi yollarla engellemeye kalkışmak, ulusların açılıp serpilmesine uygun koşulları sağlamadan zorlayıcı yöntemlerle onları sözümona kaynaştırmaya çalışmak, tarihin akışına karşı çıkmaktan başka bir anlam taşımıyor.

## KAPİTALİZM VE ULUSAL HAREKET

Ulusal sorunu ve bu sorunun çözüm yollarını gereğince kavrayabilmek için, ulusal hareket ve bu hareketin tarih içinde büründüğü biçimler konusunda da belirli bir fikir sahibi olmak gerekiyor. Tarihsel gelişmenin çeşitli evrelerinde ulusal hareket, farklı nitelikler taşıyor ve farklı biçimlere bürünüyordu.

Ulusal hareket feodalizmin çöküş ve kapitalizmin doğuş döneminde, ulusların oluşmaya başlamasıyla birlikte ortaya çıkıyordu. Bu dönemde burjuvazinin, ülkesindeki feodal bölünmeye son vermek ve üzerinde aynı dili (daha doğrusu aynı dilin çeşitli lehçelerini) konuşan insanların yaşadığı toprakları birleştirmekte büyük bir çıkarı vardı. Çünkü kapitalizmin gelişmesini sağlamak ve iç pazar üzerinde egemenlik kurabilmek için zorunlu bir şeydi bu. Bu amaçla burjuvazi, yığınları feodalizme karşı savaşıma sürüklüyor ve onların bu hareketini yönetiyordu. Bunu yaparken burjuvazi, o dönemde toplumun gelişmesi ve halkın tek bir ulus içinde birleşmesi bakımından ilerletici bir rol oynuyordu. "Milliyetler ilkesi" ("her ulusa bir devlet") burjuvazi tarafından, işte bu dönemde ileri sürülüyordu. Çünkü bu ilke, ulusal pazar üzerinde kendi egemenliğini kurmak, feodal bölünmeye son vermek, ülke-içi bölgeler arasındaki gümrük engellerini kaldırmak ve böylece çeşitli bölgeler arasında sıkı iktisadi bağlar kurmak isteyen genç burjuvazinin iktisadi çıkarlarının siyasal dışavurumu olmaktan başka bir anlama gelmiyordu. Bu ilkeyi ileri sürerken burjuvazi, kendi tikel sınıf çıkarlarına tümel bir biçim kazandırmak, yani kendi ulusal burjuva devletini kurmak, "kendisi ulus durumuna gelmek" istiyordu.

Feodal bölünmenin ortadan kaldırılması ve kapitalist üretim biçiminin gelişmesi, belli bir uğrakta ulusal devletlerin kurulma-

sıyla sonuçlanıyor ve kapitalist gelişmenin zorunlu koşullarını sağlayan ulusal devletlerin kuruluşu ulusal hareketin egemen eğilimi durumuna geliyordu. Bu nedenle ulusal devlet, kapitalist dönemin normal bir olgusuydu. Batı Avrupa'da İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya gibi ülkelerde, ulusların oluşması ve bağımsız ulusal devletlerin kurulması birlikte gerçekleşiyordu.

Ancak durum her zaman böyle olmuyor, örneğin Doğu Avrupa'da ulusların çokuluslu devletler çerçevesinde oluştuğu görülüyordu. Söz gelimi Rusya, daha feodalizm döneminde, yani halkların daha ulus durumuna dönüşmeye başlamalarından çok önce, çokuluslu bir merkezi devlet olarak örgütleniyordu. Bu örgütlenmenin başta gelen nedeni, yabancı saldırganlara karşı ortak savunma zorunluluğuydu. Çeşitli halkların bir tek devlet içinde birleştirilmesini, o zamanlar iktisadi ve siyasal bakımdan bu halklar içinde en ileri durumda bulunan Büyük-Ruslar sağlıyorlardı. Aynı oluşum öteki Doğu Avrupa ülkelerinde de görülüyor ve bu ülkeler halkları da böylece, kapitalizmin gelişmesiyle birlikte, çokuluslu devletler çerçevesinde ulus durumuna dönüşmeye başlıyorlardı.

Burada ulusal hareketin büründüğü bir ikinci biçimle karşılaşıyorduk. Ulusal hareketin kapitalist dönemdeki normal eğilimi ulusal devletlerin kurulması olduğuna göre, çokuluslu devletler çerçevesinde ulus durumuna dönüşen hakların da kendi ulusal devletlerini kurmak istemeleri normaldi. Gerçekte de öyle oluyor ancak bu girişim ülkenin bütünü üzerinde egemen olan ulusun iktidardaki sınıfları tarafından büyük bir direnişle karşılıyordu.

Bunun sonucu ezilen ulusların "kendi" ulusal pazarına egemen olmak, "kendi" topraklarını kendi yönetmek isteyen burjuvazisi, egemen ulusun burjuvazisiyle savaşıma girişmek zorunda kalıyordu. Böyle olduğu içindir ki ulusal hareketin pazardan başladığı, burjuvazinin milliyetçiliği pazardan öğrendiği söyleniyordu. Gerçekten de ulusal hareketin bu türü, egemen ulusun burjuvazisi ile ezilen ulusun burjuvazisi arasında iktisadi alanda başlıyor ama belli bir sürede siyasal alana geçiyordu. Çünkü egemen ulusun yönetici sınıfları, ezilen ulusun burjuvazisini "yola getirmek" için elinde olan bütün olanaklardan yararlanıyor,

ulusal baskıya kadar giden bir sürü kısıtlayıcı önleme başvuruyordu. Böylece savaşımın iktisadi alandan siyasal alana geçmesi ve egemen ulusun yönetici sınıflarının başvurdukları kısıtlayıcı önlemlerin ulusal baskıya dönüşmesiyle, ezilen ulus burjuvazisinin davası ezilen ulusun tüm halkının davası durumuna dönüşüyordu. Çünkü ulusal baskı çerçevesinde başvurulan önlemler, ezilen ulusun geniş emekçi yığınlarının çıkarlarına da aykırı düşüyordu. Genel olarak ulusal hareketin içeriğini, ulusal baskının içeriği belirliyordu. Ulusal baskı toprak, dil, yer değiştirme, okul, din vb. gibi konulardan biri, birkaçı ya da hepsi üzerinde yoğunlaşabiliyordu. Ezilen ulusun burjuvazisi bu durumda, emekçi yığınlara öncülük ederek, onları da savaşıma sürükleyebiliyordu. Kaldı ki ulusal hareketin gücü de emekçi halkın bu savaşıma katılma derecesine bağlıydı. İşçi sınıfının burjuvazi tarafından yönetilen ulusal harekete katılıp katılmaması, yani burjuvazinin bayrağı altına girip girmemesi ise sınıf çelişkilerinin yoğunluk derecesine, işçi sınıfının bilinç ve örgütlenme düzeyine ve genel devrimci sürecin içeriğine bağlıydı. Ancak ulusal baskının her çeşidine karşı olan işçi sınıfı, ilerici bir ulusal hareketi her zaman şu ya da bu biçimde destekleyecekti. İşçi sınıfının ulusal baskının her çeşitine karşı olması, başlıca şu iki nedene dayanıyordu: 1) Ulusal baskı, sınıf olarak en çok işçi sınıfını eziyor, çünkü en çok işçi sınıfının gelişmesini engelliyordu; 2) Ulusal baskı siyaseti toplumsal hareketi, sınıflar savaşımı alanından ulusal savaşım alanına, ulusal sorunlar üzerine, yani işçi sınıfı ile burjuvazinin ortak sorunlarını üzerine çekiyordu. Ulusal baskı işçi sınıfının uluslararası birlik ve dayanışmasını engelliyor, onu "kendi" burjuvazisinin kuyruğuna takıyordu.

Köylülerin ulusal harekete katılması da genel olarak egemen ulus tarafından uygulanan baskının niteliğine bağlıydı. Ulusal baskı kendini toprak üzerinde gösteriyor, toprak sorununun çözümü üzerinde etkili oluyorsa köylülerin tümü, bir toprak reformu yaparak toprak üzerindeki feodal ilişkileri ortadan kaldırmayı vaat eden burjuvazinin bayrağı altına girebiliyordu.

Ulusal hareketin kapitalizmin yükselme döneminde, çokuluslu devletler çerçevesinde bürünebileceği bu ikinci biçimini belir-

leyen şey, ezilen ulusların yönetici sınıfları ile egemen ulusların yönetici sınıfları arasındaki savaşımdı. İşçi sınıfı henüz bağımsız bir siyasal güç oluşturmadığı için hareketin öncülüğünü burjuvazi yapıyordu. Bu çerçeve içinde ulusal sorun, bir iç sorun olarak görünüyordu. Ulusal sorunun özünü ulusların oluşması, ulusal hareketlerin amacını da ulusal burjuva devletlerin kurulması oluşturuyordu.

## EMPERYALİZM VE ULUSAL HAREKET

Emperyalizm döneminde ulusal hareket de yeni bir biçime büründü. Kapitalizmin yükselme döneminde, tekeller-öncesi kapitalizm döneminde ulusların kurtarıcısı işlevini gören kapitalizm, emperyalist aşamada ulusların en büyük baskıcı gücü durumuna dönüşüyordu. Bu aşamada Batı Avrupa'nın İngiltere, Fransa, İtalya vb. gibi eski ulusal devletleri sömürge imparatorlukları kuruyor, çokuluslu devletler durumuna geliyorlardı. Bunun nedeni, "içinde şeytan varmış gibi büyüyen" sermayenin artık ulusal sınırlara sığamaması, uluslararası bir güç niteliğini kazanmasıydı. Bu durumda burjuvazi "milliyetler ilkesi"ni, "her ulusa bir devlet" belgisini bırakabilirdi. Çünkü bu ilke artık onun iktisadi çıkarlarının siyasal dışavurumu olmak niteliğini yitiriyordu. Emperyalist burjuvazinin çıkarı artık ulusal devlette değil ama yeni tipte, sömürge imparatarluğu tipinde çokuluslu devletteydi. Bu eğilim 1870'li yıllardan başlayarak gelişiyor ve iktisadi nedenlerle benimsenen "milliyetler ilkesi", burjuvazi için gerekli işlevini gördükten sonra, gene iktisadi nedenlerle ama bu kez emperyalist burjuvazi tarafından "edimsel olarak" bırakılıyordu.

Gerçeklikte "milliyetler ilkesi" işçi sınıfı bakımından da uygun bir ilke değildi. İlkin sömürge halklarını kapsamına almıyor, yalnızca "uygar" ülkeler için düşünülen ve uygulanan bir ilke olarak kalıyordu. İkincisi, sınıflar savaşımı bütün ülkeler işçi sınıfının birlik ve dayanışmasını öngörektirirken bu ilke, çeşitli ülkeler işçi sınıfını bölmek sonucunu veriyordu. Böyle olduğu içindir ki emperyalist burjuvazi, bu ilkeyi "edimsel olarak" bıraktıktan sonra bile işçi sınıfının uluslararası birlik ve dayanışmasına karşı onu ideolojik bir silah olarak kullanmaktan da geri kalmıyordu.

Dünyanın birçok ülkesi emperyalizm çağında sömürge duru-

muna geliyor ve ulusal sorun özünde bir sömürge sorunu durumuna dönüşüyordu. Mali sermayenin egemenliği altında ulusal baskı, böylece Doğu Avrupa ülkelerinin eski çokuluslu devletleri çerçevesinden, dolayısıyla yalnızca bir iç sorun olmaktan çıkıyor, kuşkusuz iç sorun olarak da yeni bir biçime bürünerek, dünya çapında bir sorun durumuna geliyor ve buna bağlı olarak ulusal hareket, dünya çapında bir önem kazanıyordu. Kısacası ulusal hareket, bütün bir halk tarafından yürütülen anti-emperyalist/anti-feodal bir savaşım durumuna dönüşürken, ulusal kurtuluş devrimleri de bu dönüşümün siyasal dışavurumunu oluşturuyordu. 

Sömürgeci baskı biçimine bürünen ulusal baskı, değişik ölçülerde de olsa sömürgeleştirilmiş, sömürge ve yarı-sömürge durumuna getirilmiş ülkelerdeki halkların çok büyük bir çoğunluğunu kapsamına alıyor ve onları ulusal kurtuluş savaşımlarına zorluyordu. Ancak iktidarlarını yabancıların desteğine borçlu olan ve emperyalizmin ülke içindeki toplumsal tabanının temel öğelerini oluşturan feodaller ve yabancı tekellerle işbirliğinden büyük çıkarlar sağlayan yerli burjuvazinin kimi katmanları bu savaşıma katılmıyor ve uydularıyla birlikte emperyalistlerin yanında yer alıyorlardı. İşçiler, köylüler, yerli burjuvazinin kimi başka katmanları ("ulusal" burjuvazi) ve çeşitli ara katmanları, ülkenin doğal kaynaklarını sömüren, halkın en temel hak ve özgürlüklerini çiğneyen, ona açlık ve sefaletten başka bir şey getirmeyen yabancı tekellere ve onların ülke içindeki toplumsal tabanına karşı savaşıma girişiyorlardı. İşçi sınıfı, sayıca çok olmamasına karşın ulusal kurtuluş hareketine katılan en önemli güçlerden birini oluşturuyordu. Ülkedeki büyük toprak sahipleri ile yabancı tekellerin ikili baskısı altında yaşayan köylüler için önemli olan, toprak üzerindeki feodal ilişkilerin ortadan kaldırılması ve toprak sorununun çözümüydü. İşçi sınıfının ulusal kurtuluş hareketinin öncülüğünü yapabilecek kadar güçlü olmadığı sömürge ve yarı-sömürge ülkelerdeki köylüler, kendilerine toprak sorununun çözümünü vaat eden "ulusal" burjuvazinin bayrağı altına giriyorlardı.

Aslında sömürge ve yarı-sömürge ülkeler halklarının temel çıkarları ile emperyalist ülkelerdeki işçi sınıfının temel çıkarları

arasında kapsayıcı bir birlik vardı. Sömürge halkları, ancak uluslararası işçi sınıfının devrimci hareketiyle birleşerek kalıcı bir zafer kazanabilirlerdi. Bu durumda sömürge ve yarı-sömürge halklarının ulusal kurtuluş savaşımları da emperyalist ülkelerdeki işçi sınıfının emperyalist burjuvaziye karşı savaşımını kolaylaştırabilirdi. Uluslararası işçi sınıfının temel sınıf çıkarları, ulusal baskının yok edilmesini gerektiriyordu. Bundan ötürü marksistler, sömürge ve yarı-sömürge halklarının emperyalist burjuvaziye karşı yönelttikleri ulusal kurtuluş devrimlerini candan yürekten destekliyorlardı.

Ancak sömürge ve yarı-sömürge ülkeler, son derece geri bir sosyo-ekonomik yapıya dayanıyorlardı. Bu durumda ulusal kurtuluş hareketlerinin ve bu hareketler sonucu kurulacak ulusal devletlerin başına, çoğunlukla işçi sınıfı dışındaki ilerici sınıf ve katmanlar temsilcilerenin geçmesi doğal bir sonuçtu. Gene de marksistler, uzun sömürgeci baskı yıllarının, işçi sınıfı dahil bu ülke halkları üzerinde kendilerini ezen uluslara karşı yarattığı kin ve güvensizlik duygularını, bu ülke halkları arasında yaygın bulunan küçük burjuva önyargıları göz önünde bulundurmak, kısacası bu ülke halklarının ulusal duygularına karşı çok dikkatli davranmak zorundaydılar. Ancak ulusal duygulara karşı çok dikkatli davranmak, kuşkusuz ezilen halklar yararına küçük-burjuva milliyetçisi kesilmek anlamına da gelmiyordu.

Ulusal sorun konusunda iki karşıt eğilimden söz edilebilirdi. Birinci eğilim, ulusal devletlerin kurulmasına yönelik olarak, ulusal hareketlerin oluşup gelişmesi ve ulusal baskıya karşı savaşım verilmesiyle belirginleşiyordu. İkinci eğilimi belirginleştiren şey de uluslar arasındaki iktisadi ilişkilerin gelişmesi ve dolayısıyla aralarındaki duvarların yıkılmasıydı. Yani biri ayırıcı, öteki birleştirici iki eğilim vardı.

Birinci eğilim kapitalist gelişmenin başlangıcında, kapitalizmin yükselme döneminde, ikinci eğilimse emperyalizm döneminde ağırlık kazanıyordu. Tarihsel bakımdan bu eğilimlerin her ikisi de ilerletici bir nitelik taşıyordu. Kapitalist gelişmenin başlangıcında, ulusal hareketin uyanışı ve ulusal devletlerin kurulması, toplumsal gelişme sürecinin gereksinimlerine uygun düşü-

yordu. Ayrıca bu eğilim tekelci kapitalizm çağında da ortadan kalkmıyor, sömürge ve yarı-sömürge ülkelerin emperyalist boyunduruktan kurtulmak ve kendi bağımsız devletlerini kurmak özlemi içinde, yeni bir güç de kazanıyordu. Bu bakımdan, dönemin egemen eğilimi olmamakla birlikte, tarihsel bakımdan ilerletici bir nitelik taşıyordu.

Daha 19. yüzyıldan başlayarak kapitalizmin gelişmesi, tek bir dünya iktisat sistemi kurmak ve geniş toprakları tek bir bütün içinde toplamak yolunda bir eğilim gösteriyor ve böylece, özellikle 1870'li yıllardan başlayarak çeşitli uluslar ve halkları uluslarası işbölümü ve her alanda karşılıklı bağımlılık ilişkileriyle birbirine bağlayan ikinci eğilim ağırlık kazanıyordu. Üretici güçlerdeki büyük bir gelişmeyi yansıttığı, uluslar arasındaki duvarların yıkılmasına yol açtığı ve çeşitli halklar arasındaki çıkarlar çelişmesinin ortadan kaldırılmasını gerektirdiği için bu eğilim de tarihsel bakımdan ilerletici bir nitelik taşıyordu. Ancak bu eğilimin emperyalist dönemde büründüğü biçim, onun bu ilerletici niteliğine uygun düşmüyor, hatta bu ilerletici nitelikle tam bir çelişki oluşturuyordu. Bu birleştirici eğilimi emperyalizm, uluslar arasında gönüllü bir işbirliği çerçevesinde değil, tam tersine zorbalıkla, baskıyla, iktisadi bakımdan geri kalmış ülkeleri köleleştirip dışlayarak gerçekleştiriyor. Böyle olduğu içindir ki ikinci eğilimin, yani birleştirici eğilimin egemen olduğu dönemde bile birinci eğilim, yani ayırıcı eğilim ortadan kalkmıyor, tersine, klasik emperyalizmin sömürge ve bağımlı ülkelerinde olduğu gibi, "Yeni dünya düzeni"nin "Güney"ine sürülmek istenen ülkelerinde de yeni bir güç kazanıyor.

Ezilen halkların siyasal bağımsızlıklarını kazanmak ve ulusal devletler kurmak özlemleri ile uluslar arasındaki iktisadi ve siyasal yakınlaşma eğilimi, emperyalist dönemin Yeni dünya düzeninde de birbirine ters düşüyor. Bu durum burjuvazinin, kapitalist düzen çerçevesinde, ulusal sorunu çözmek ve bu iki çelişik eğilimin geçerli bir sentezini yapmakta nasıl tam bir yeteneksizlik içinde bulunduğunu gösteriyor. Ulusal sorunun bu iki eğilimi arasındaki çelişmeyi, emperyalizme son vererek, ancak sosyalizm ortadan kaldırılabilir. Bu iki çelişik eğilimin geçerli bir sentezini gerçekleştirebilecek tek ilke, sosyalizmin "ulusların ve halk-

ların kaderlerini tayin hakkı" ilkesidir. Bunun nasıl olacağını görmek için, ulusal sorun teorisinden başlayalım.

## ULUSAL SORUN TEORİSİ

Ulusal sorun teorisinin kapsamına, ulusal baskı ve eşitsizliğin ortadan kaldırılması, halkların emperyalist boyunduruktan kurtuluşu, halklar arasında hak eşitliği ve dostça ilişkilerin kurulması gibi sorunlar giriyor.

Marx ve Engels ulusal soruna tarihsel bir açıdan yanaşıyor, ulusal sorun ile toplumsal sorun yani toplumun devrimci dönüşümü sorunu arasında sıkı bir ilişki kuruyor ve ulusal çelişmelerin aslında kapitalist toplumda varolan toplumsal çelişmelerin bir uzantısı olduğunu gösteriyorlardı. Ulusal soruna yol açan şey, toplumsal sorundu. İşçi sınıfı için asıl önemli olan, toplumsal sorunun çözümüydü. Ulusal sorunun çözümüne bu açıdan yanaşmak gerekiyordu. *Komünist Parti bildirgesi*'nde şöyle yazıyorlardı: "İnsanın insan tarafından sömürülmesine son veriniz, bir ulusun bir başka ulus tarafından sömürülmesine de son vermiş olacaksınız. Ulus içindeki sınıflar çatışması ortadan kalktığı zaman, uluslar arasındaki düşmanlık da ortadan kalkacaktır". Ve ulusal sorun ile toplumsal sorun arasında sıkı bir ilişki olduğuna göre, "başka halkları ezen bir halk özgür olamaz"dı. İşçi sınıfının temel çıkarları, ulusal baskıya karşı da yoğun bir savaşımı öngerektiriyordu: "İrlanda'nın ulusal kurtuluşu, diyordu Marx, İngiliz proletaryasının toplumsal kurtuluşunun ilk koşulunu oluşturuyor". Ancak ulusal sorun konusunda izlenecek siyasetin, demokrasi ve proleter devrim konusundaki savaşımın gereklerine bağlı olması gerekiyordu. Asıl önemli olan işçi sınıfının, işçilerin uluslararası birlik ve dayanışmasının temel çıkarlarıydı. Örneğin Polanya'nın ulusal kurtuluş hareketini bu nedenle destekliyor, Çekler'in ve Güney Slavları'nın ulusal kurtuluş hareketlerine bu nedenle karşı çıkıyorlardı. Çünkü birincisi Avrupa'daki demokratik hareketin yararına, ikinciler ise zararına sonuçlar verecekti.

Marx ve Engels emperyalizm-önceki kapitalist dönemde yaşıyorlardı. O dönemde Avrupa'da ulusal sorunun birinci eğilimi, yani ulusal devletler kurulması yönündeki eğilim ağır basıyor ve

ulusal kurtuluş hareketi görece az sayıda halkı ilgilendiriyordu. Ulusal sorun özünde bir iç sorun olmaktan çıkmaya, dünya çapında bir sorun, bir sömürge sorunu durumuna gelmeye daha yeni yeni başlıyordu. Yaşadıkları çağın koşulları içinde Marx ve Engels, marksist ulusal sorun teorisinin yalnızca temellerini atıyorlardı. Emperyalist dönemin koşulları içinde ulusal sorun, artık yalnızca "uygar" halkların bir iç sorunu olmaktan çıkacak, daha çok bir sömürge sorunu durumuna dönüşerek dünya çapında bir önem kazanacaktı. Ulusal sorunun temel içeriğini artık sömürge ve yarı-sömürge ülkeler halklarının yabancı boyunduruğundan kurtulup kendi bağımsız devletlerini kurmak için yürüttükleri savaşım oluşturacak, ancak bunun böyle olması emperyalist dönemde ulusal sorunun bir iç sorun olmaktan büsbütün çıktığı anlamına da gelmeyecekti. Ama yükselen kapitalizm çağında ulusal birlik ve bağımsızlığı savunan burjuvazi, emperyalist çağda halkların özgürlüğünün en büyük düşmanı durumuna dönüşecekti.

Halkların kurtuluşunun en tutarlı savaşçısı işçi sınıfıydı. Çünkü emekçilerin maddi ve manevi gelişmesini engelleyen, onları toplumsal savaşıma katılmaktan alıkoyan ulusal baskı, herkesten çok işçi sınıfının temel çıkarlarına ters düşüyordu. Çeşitli ülkeler emekçileri arasında güvensizlik doğuran, onları birbirinden ayıran, birbirine yaklaşmalarını, ortak sınıf çıkarlari için birlikte savaşım vermelerini engelleyen ulusal baskı, geniş emekçi halk yığınlarının burjuvazi tarafından sömürülmesini daha da kolaylaştırıyordu.

Emperyalist dönemde ulusal sorunun çözümü, anti-emperyalist savaşımdan geçiyordu. Emperyalist ülkelerdeki işçi sınıfının devrimci savaşımı ile sömürge ve yarı-sömürge ülkeler halklarının ulusal kurtuluş savaşımı arasında sıkı bir bağlılık vardı. Çünkü emperyalizm, bunların ortak düşmanıydı. Böyle olduğu içindir ki ulusal eşitlikten, halkların özgürlüğünden, kısaca söylemek gerekirse ulusların ve halkların kaderlerini tayin hakkından yana olan marksistler (ya da bu dönemde taşıyacakları adla "marksist-leninist"ler), halkların ulusal baskıyı yok etmek için giriştikleri ulusal kurtuluş savaşımlarını, taşıdıkları anti-emperyalist öz dolayısıyla ve yalnızca bu nedenden ötürü, ka-

yıtsız şartsız destekliyorlardı. Ancak bu "kayıtsız şartsız destek" yanlış anlaşılmamalıydı. Ulusal sorunun genel devrimci süreç içinde ve devrimci bir biçimde çözülmesinden yana olan marksistler, ulusal sorunun anti-emperyalist savaşımdan bağımsız olarak konmasına da karşı çıkıyorlardı. Ulusal sorun onlar için, genel devrimci süreçle doğru ilişkiler kurulmadan, genel devrimci süreçle bütünleşmeden, tek başına çözülebilecek bir sorun değildi. Çağın genel koşulları ve ülkelerin somut özellikleri göz önünde tutulmadan ulusal sorun çözülemezdi. Ulusal sorunun işçi sınıfı açısından çözülebilmesi için, çeşitli halklar işçileri arasında uluslararası bir birlik ve dayanışmanın sağlanması, işçi-köylü bağlaşmasının pekiştirilmesi ve işçi sınıfının devrimci savaşımı ile halkların özgürlük savaşımlarının tek bir devrimci dalga durumuna dönüştürülmesi gerekiyordu.

Marksizm-leninizmin ulusal sorun konusundaki temel ilkesi, daha önce de belirtildiği gibi "ulusların ve halkların kaderlerini tayin hakkı" ilkesiydi. Gerçi bu ilke içinde "halklar" terimine de ayrıca bir yer verilmesini "fazla" ya da "yanlış" bulan bazı "bilge" kişiler de çıkabiliyordu. Ancak bu kişiler yalnız marksist ulusal sorun teorisinin dışına değil ama Birleşmiş Milletler Yasası'nın gerisine de düşüyorlardı. Çünkü söz konusu yasanın birinci maddesinin ikinci paragrafında, Birleşmiş Milletler Örgütü'nün amaçları belirtilirken, "uluslar arasında, halkların hak eşitliği ve kaderlerini tayin hakkı ilkesine saygı temeline dayanan dostça ilişkileri geliştirmek"ten de söz ediliyordu.

Peki ulusların ve halkların kaderlerini tayin hakkı ne demekti? Nasıl anlaşılması gerekiyordu?

Ulusların ve halkların kaderlerini tayin hakkı, ulusların ve halkların kendi kadarleriyle ilgili konularda hiçbir dış baskının etkisi altında kalmadan özgürce karar vermek, ayrı bir devlet kurmak dahil istediği biçimde örgütlenebilmek hakkı anlamına geliyordu. Ulusal sorunun çözümünü bu ilkeye dayandıran ortodoks marksizm, kaderini tayin hakkını siyasal açıdan değerlendiriyor, yani ayrılma hakkını kabul ediyordu. Ayrılma hakkı olmadan, kaderini gerçekten tayin hakkından söz edilemezdi.

Oysaki ulusal sorunun çözümünde ayrılma hakkını daha

baştan dışlayarak, "ulusal kültürel özerklik" programını ileri süren marksistler de vardı. Bu tutumu İkinci Enternasyonal döneminde özellikle "avusturyalı marksistler" simgeliyorlardı. Bilimsel sosyalizmin materyalist-tarihsel bir nitelik taşıyan ulus anlayışına aykırı idealist-psikolojik bir ulus anlayışına dayanan bu "marksistler", ulusal sorunun topraktan, iktisadi ve siyasal koşullardan bağımsız bir sorun olarak çokuluslu devletlerin devlet birliği içinde çözülmesi gerektiğini ileri sürüyorlardı. Ulus anlayışları toprağa oturmadığı için, "ulusal kültürel özerklik" programlarının öngördüğü özerklik de toprağa oturmuyor, toprak-dışı bir nitelik taşıyordu. Bu programa göre şu ya da bu ulustan yurttaşlar ülkenin neresinde yerleşmiş olursa olsun, ülke halkları bir özerk uluslar birliği biçiminde örgütleneceklerdi. Böylece devlet birliği, çokuluslu bir devletin özerk bölgelerinin birliği biçiminde değil ama topraktan bağımsız olarak örgütlenen özerk ulusların bir birliği biçiminde gerçekleşecekti. Topraktan bağımsız olarak örgütlenen her ulus kendi özerk kurumlarını, kendi ulusal parlamentosunu seçecekti; ancak bu kurumlar yalnızca okul, basın, din vb. külterel sorunlarla uğraşacaktı, siyasal sorunlarla uğraşmayacaktı.Siyasal sorunlar merkezi parlamentonun yetki alanında kalıyor, yani devlet iktidarı ve iktisadi yaşamın denetimi egemen ulusun yönetici sınıflarına bırakılıyordu. Bu arada işçi sınıfının da federatif ilkelere göre örgütlenmesi öngörülüyordu. Buna göre işçiler, kendi uluslarına göre ayrı partiler, ayrı sendikalar içinde örgütleneceklerdi.

Ulusların kaderlerini tayin hakkı ilkesi adına ileri sürülmekle birlikte "ulusal kültürel özerklik" programının bu ilkeyle bağdaşır bir tarafı pek yoktu. Her şeyden önce halk yığınlarını, ulusal sorunun çokuluslu bir burjuva devlet çerçevesinde çözülebileceğine ve çözülmesi gerektiğine inandırmaya çalışıyordu. Ayrılma hakkına ve bölgesel özerkliğe karşı çıkarak, halkların hak eşitliğini, kaderlerini gerçekten tayin haklarını yadsıyordu. İşçi hareketini bölerek, burjuvazinin değirmenine su taşıyordu. Kaldı ki ulusları kendi kabukları içinde yalıtıp, sınırsız federalizme uygun bir ortam hazırlayarak, kendi özsel amacıyla, yani çokuluslu devletin birliğini koruma amacıyla da çelişiyordu. Çünkü sınırsız federalizm, birleşmeden çok ayrılmaya götürecekti. "Ulu-

sal kültürel özerklik" programı, yol açıp besleyeceği milliyetçi atmosfer nedeniyle, ulusal sorunu bilimsel sosyalist ilkeler doğrultusunda çözmek şöyle dursun, ulusal uyuşmazlıkları ve çeşitli halklar emekçileri arasındaki çelişkileri daha da yoğunlaştırarak, onları daha da içinden çıkılmaz bir duruma getirmekten başka bir sonuç veremezdi.

Öyleyse ulusların ve halkların kaderlerini tayin hakkını, siyasal otodeterminasyon (kaderini tayin) hakkı olarak benimsemek gerekiyordu. Siyasal otodeterminasyon bir ya da birkaç ulus ve halkın, a) özerk birim olarak belirli bir devlet içinde kalmak; b) federalizm ilkelerine göre o devlete katılmak; c) bir başka devletle birleşmek; d) ya da kendi bağımsız devletini kurmak için, siyasal statüsünü kendi başına kararlaştırması anlamına geliyordu. Bu anlayış, her türlü ulusal baskıya karşı savaşımın en tutarlı dışavurumunu oluşturuyordu. Ulusal sorunun iki çelişik (ayrılmak ve birleşmek) eğilimi arasındaki sentez, ancak bu anlayış çerçevesinde gerçekleştirilebilirdi.

Ayrılma hakkını tanımak, hiçbir zaman ayrılmaya bir çağrı anlamına gelmiyordu. Ayrılma hakkının şampiyonu Lenin, ayrılma hakkının tanınmasının, gerçeklikte devletin parçalanma tehlikesini azaltacağını söylüyordu. Ayrılma hakkını, ayrılma zorunluluğu olarak değerlendirmemek gerekiyordu. Herkesin ayrılma (ya da boşanma) hakkından yana olmak, herkesin ayrılmasından (ya da boşanmasından) yana olmak anlamına gelmiyordu. Ayrıca ulusal sorun, genel devrimci hareketten bağımsız, soyut bir sorun olarak düşünülmediğine göre bilimsel sosyalizm, halkların ayrılma ve ayrı bir devlet kurma haklarını kabul etmekle birlikte, somut duruma göre ayrılmadan yana ya da ayrılmaya karşı bir tavır almak, ayrılmadan yana ya da ayrılmaya karşı propaganda yapmak hakkını da saklı tutuyordu.

Kaldı ki marksistler kural olarak küçük devletlerin değil ama büyük devletlerin kurulmasından yanaydılar. Ayrılma, daha önce kurulmuş görece büyük bir devletin küçük devletler biçiminde parçalanması sonucunu verecekti. Bu durumsa toplumsal kurtuluş savaşımı içindeki emekçi sınıf ve katmanların gücünü azaltacaktı, çünkü daha önce tek bir devlet çerçevesinde

birleşen çeşitli ulus ve halklardan geniş emekçi yığınların da birbirinden ayrılmalarına yol açacaktı. "Ulusal siyaset konusunda" başlıklı bir makalesinde (1914) Lenin, şöyle yazıyordu: "Biz sosyal-demokratlar *her türlü* milliyetçiliğin düşmanı ve demokratik *merkeziyetçiliğin* yandaşıyız. Ayrılıkçılığa karşıyız; *bütün öteki koşulların eşit olması durumunda*, iktisadi ilerleme ve işçi sınıfının burjuvaziye karşı savaşımı dolayısıyla ortaya çıkacak sorunları, büyük devletlerin küçük devletlerden çok daha büyük bir başarıyla çözebileceklerine inanıyoruz. Ama biz yalnızca özgür onaya dayanan ilişkileri kabul ediyoruz; zorlamaya, baskıya dayanan ilişkileri hiçbir zaman kabul etmiyoruz. Uluslar arasında baskıya dayanan ilişkiler gördüğümüz her yerde, her ulusun zorunlu ayrılmasını hiç mi hiç tavsiye etmeksizin, kararlı ve *kayıtsız şartsız* bir biçimde, bu ulusların her biri için siyasal kaderini özgürce belirleme, yani birlikten ayrılma hakkını savunuyoruz".

Marksistler halkların küçük devletler biçiminde parçalanmalarını, bunun sonucu emekçi sınıf ve katmanların devrimci savaşımlarının güçten düşmesini istedikleri için değil ama tam tersine, gerçekten demokratik, gerçekten enternasyonalist, gerçekten özgür onaya dayanan bir temel üzerinde birbirlerine yaklaşıp birbirleriyle kaynaşmalarını istedikleri içindir ki ulusların ve halkların, içinde yaşadıkları devletten ayrılma ve ayrı bir devlet kurma hakkı dahil, kadarlerini tayin hakkını savunuyorlardı. Marksistler için aslolan ayrılmak değil, birleşmekti. Bu birleşmenin halklar arasında tam bir eşitlik, tam bir özgürlük çerçevesinde gerçekleşmesi, yani sağlam temellere dayanan bir birleşme olabilmesi için, ezilen halkların bir devlet içinde zorla, baskıyla tutulmak istenmesine karşı savaşım vermek gerekiyordu. Bu savaşımda marksistler için ikili bir görev çıkıyordu ortaya: Ezen ulusun marksistleri için ayrılma özgürlüğünü, ezilen ulusun marksistleri için özgür onaya dayanan birliği vurgulama görevi. Marksist teorinin diyalektik niteliğine uygun bir görevdi bu.

Devlet içindeki birlik nasıl örgütlenecekti? Marksist-leninist ulusal sorun teorisinin, ulusal baskıdan kurtuluşunu sağladıktan sonra kaderini tayin hakkını kullanarak gene o zamana kadar içinde yaşadığı devlet çerçevesinde özerk bir birim olarak kalma

kararını veren halklar için öngördüğü özerklik, bölgesel özerklikti. Çünkü iktisadi koşullar, adet ve töreler, yerel halkın isteği ve ulusal bileşim göz önünde bulundurularak belirli bölgelerin sınırı çizildiği anda bölgesel özerklik, nesnel olarak zorunlu bir duruma geliyordu. Çünkü ulusal kültürel özerklik gibi havada kalan bir örgütlenme biçimi değil, toprağa oturan bir örgütlenme biçimiydi. Bölgesel özerklik bürokratik engelleri geniş ölçüde aşarak, doğal kaynaklardan en iyi biçimde yararlanılmasını, üretici güçlerin en iyi biçimde geliştirilmesini sağlıyor, halkların hızla ileri bir iktisadi, siyasal ve kültürel gelişme düzeyine ulaşmaları ve birbirleriyle olan ilişkilerini daha da güçlendirmeleri olanaklarını yaratıyordu. Halkların çokuluslu özgür ve demokratik bir devlet çerçevesindeki örgütlenme sorunun en geçerli, en ussal çözüm biçimi, marksist-leninist ulusal sorun teorisine göre, bölgesel özerklikti.

Bu teori, çağın ve ülkelerin özel koşulları içinde her zaman özgül, her zaman somut bir sorun olarak karşımıza çıkan ulusal soruna, işçi sınıfı açısından ve ana hatları yukarda kısaca özetlenen teorik kategoriler aracıyla yanaşıyor ve her sorun için olduğu gibi ulusal sorun için de somut durumun somut çözümlenmesi yoluyla basmakalıp olmayan, taklitçilikten uzak, geçerli ve özgün çözüm biçimleri arıyordu.

## MARKSİZM VE BÖLÜCÜLÜK

Burjuva ideologlar ve onların "saf ve bakir" çömezleri, marksizmin ulusal birliği, yurt bütünlüğünü bölen, parçalayan bir baş belası olduğunu ileri sürüyor ve bu yolda, kafaları karıştırmak amacıyla, akla hayale sığmaz marifetler gösteriyorlar. Bununla ilgili olarak, iki nokta üzerinde kısaca durmak gerekiyor.

Birincisi, ulus düzeyinde. Burjuvazi marksizmin, sınıflar savaşımını körükleyerek, ulusal birliği zedelediği propagandasını yürütüyor. Burjuvazinin sınıflararası işbirliğinden yana olduğu doğrudur. Marksizmin sınıflararası işbirliğinden yana değil ama sınıflar savaşımının geliştirilmesinden yana olduğu da doğrudur. Ancak bunun böyle olması, burjuvazinin ideolojik saldırısını doğrulamakta mıdır?

İnsanın insan tarafından sömürülmesine dayanan sınıflı top-

lumlarda sınıflar savaşımı, kaçınılmaz bir şeydir. Varlığı, kimsenin isteyip istememesine bağlı değildir. Marksistlerin yaptığı, bu gerçeklik karşısında zorunlulukların bilincine varmalarını sağlayan bir teoriye dayanarak belirli bir tavır almaktan başka bir şey değildir. Marksistlerin sınıflararası işbirliğinden yana değil de sınıflar savaşımının geliştirilmesinden yana olmalarının nedeni, sınıflar savaşımına yol açan sömürü düzenlerinin tarih içindeki son biçimini oluşturan kapitalist sistemi sosyalist sisteme dönüştürmek istemeleridir. Kapitalist sistemi değiştirmeye çalışmak ile ulusal birliği zedelemek arasında hiçbir ilişki yoktur. Eğer sınıflar savaşımı ulusal birliği zedeliyorsa, bugün sınıflar arasındaki çelişmeleri doğuran ve bunları karşıt, uzlaşmaz çelişkiler durumuna getiren şey sosyalizm değil, kapitalizmdir. Üretim araçlarının kapitalist özel mülkiyetine dayanan bir sömürü sistemi olarak kapitalizm, ulusal birliğin sınıflararası ilişkiler alanında güçlenmesi karşısında sürekli bir tehdit oluşturuyor. Sosyalizmin ilk aşamada yapacağı şey, üretim araçları üzerindeki kapitalist özel mülkiyeti çeşitli toplumsal mülkiyet biçimlerine dönüştürerek, toplumsal sınıflar arasındaki çelişmeleri karşıt, uzlaşmaz çelişkiler olmaktan çıkarmak, bir başka deyişle burjuva ulusu sosyalist ulus durumuna getirmektir. Sosyalist ulus, varlığını gene de sınıflı bir toplum olarak sürdürdüğü sürece, ulusal birlik ve bütünlük bakımından sınıflararası ilişkiler alanında da burjuva ulustan daha güçlü bir ulus olacaktır. Çünkü üretim araçlarının çeşitli toplumsal mülkiyet biçimleri temeli üzerinde sınıflar arasındaki çelişmelerin uzlaşmaz çelişkiler durumuna dönüşmesi olanaksızdır. Kaldı ki sosyalist ulus, varlığını sonuna kadar sınıflı bir toplum olarak sürdürecek de değildir. Gelişmesinin ileri evrelerinde sosyalist ulus, sınıfların ve dolayısıyla sınıflar arasında artık uzlaşmaz olmayan çelişmelerin de ortadan kalktığı ve gelişmelerinin ileri evrelerine ulaşan bütün öteki sosyalist uluslarla kaynaşmaya hazır, gerçekten kaynaşmış bir ulus durumuna gelecektir. Marksistler işte bunun için kapitalist toplumdaki sınıflar savaşımın geliştirilmesinden yanadırlar. Burjuvazi ise kapitalist toplumun varlığını sürdürmek için sınıflararası işbirliğinden yanadır. Öyleyse, marksizmin ulusal birliği zedelediği yolunda burjuva ideologlar ve çömezleri tarafından

yürütülen propaganda, aslı faslı olmayan bir masaldan ibarettir. Marksizmin zedelediği şey ulusal birlik değil ama burjuvazinin ulusal birliği temelinden sarsan sınıf egemenliğidir.

Üzerinde durulması gereken ikinci nokta, devlet düzeyinde. Yurt birliğinin bölünmesinden maksat devlet birliğinin, devlet birliği içindeki çeşitli etnik kökenden gelen halklar arasındaki birlik ve birlikteliğin sarsılmasıysa, bunun da nedeni marksizm değil ama ulusal baskıdır.

Günümüzde ulusal baskı, emperyalist öyleyse "Yeni dünya düzeni"nden yana burjuvazinin de oynamaktan çok hoşlandığı bir silah durumuna gelmiştir. Marksizm, ulusların ve halkların kaderlerini tayin hakkı ilkesine sarılarak, ulusal baskıya yani yurt ve devlet bütünlüğünü gerçekten sarsan şeye karşı çıkıyor. Ve gücü yetince de bu baskıyı ortadan kaldıracaktır. Ama halkları ayırmak, devlet birliğini parçalamak için değil, tam tersine, halkları eşit ve özgür halklar olarak birleştirmek, devlet birliklerini sarsılmaz temeller üzerine oturtmak için. Çünkü marksistler kendi içlerine kapanık, ulusal çelişkileri durmadan körükleyen küçük devletlerden yana değil ama halkların özgürce, bile isteye birleştiği, üzerinde kardeşçe yaşanan mutlu ülkeler kurduğu çokuluslu büyük devletlerden yanadırlar.

Burjuva ideologların ve çömezlerinin marksizme yönelttikleri ideolojik saldırıların tümü, ideolojik alanda burjuvazinin elinde yalandan başka bir silah kalmadığını gösteriyor. Gerçek, artık yalnızca kapitalist sömürüye karşı çıkanların kullanabileceği bir silah durumuna geliyor. Ve ilkin yüksek kültür çevrelerindeki hegemonyalarını yeniden kurmak için marksistler, silahların işte bu en etkilisini kullanacaklardır.

**KÜÇÜK KAYNAKÇA**


1. Georges Haupt, Michael Lowy, Claudie Weill, **Les marxistes et la question nationele, 1848-1914 (études et textes),** François Maspero, Paris 1974.

2- V.İ. Lenin, **Ulusların kaderlerini tayin hakkı,** Sol yayınları, Ankara 1989 (yedinci baskı).

3- J. Stalin, **Marksizm ve ulusal sorun ve sömürge sorunu**, Sol yayınları, Ankara 1994 (beşinci baskı).

4- Gleb Starouchenko, **Le principe de L'autodetermination des peuples et des nations**, Editions du progrès, Moskova (1970).

# KÜRT SORUNU



**Doğu ERGİL**
**Cem EROĞUL**
**Ahmet MESUT**
**Kenan SOMER**
**Taner TİMUR**

**KENAN SOMER:** Bugün Kürt sorunu üzerinde konuşacağız. Bu konuda belirli bir açıklığa kavuşulması için, gerekli öğelerin ortaya konulmasında yarar var. Bu bağlamda, Kürt sorunuyla PKK sorunu arasındaki ilişkinin de açıklığa kavuşturulması gerekiyor. Kürt sorunu PKK sorununa indirgenemez ama PKK sorunu Kürt sorunundan soyutlanabilir mi?

Bu çerçevede konuşmaya başlayabiliriz.

**AHMET MESUT:** Bence Kürt sorunuyla PKK arasında bir ilişki olup olmadığını tartışmadan önce, bazı tespitler yapmak gerekiyor. Kürt sorunu 1984'ten bu yana yaşanan bir sorun değildir; bunun öncesi vardır. Oysa PKK sorunu, başlangıcı 1977'lere kadar gider ama esas olarak 1984'ten sonra kendisini dayatan bir sorun. Ben, Kürt meselesinin etraflıca tartışılabilmesi için çok geniş bir tarihsel zemine oturtulması gerektiği kanısındayım. Kürt muhalefetinin, kendisini Türkiye Cumhuriyeti'nin ilânıyla karşı karşıya koyan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilânını kötülüğün başlangıcı olarak gösteren tezlerinin de ötesine giderek, sorunun Türkiye'nin modernleşme tarihi zeminine oturtulması gerektiğini düşünüyorum.

Modernleşme tarihi derken, 1800'lerin başlarına kadar gidilmesi gerekir. Çünkü ilk Kürt isyanı diye adlandırılabilecek olay, yanlış hatırlamıyorsam, 1803'de Revanduzlu Mehmet Paşa'nın, bugünkü Kuzey Irak, ogünkü Osmanlı sınırları içinde kalan Revanduz'da başlıyor. Bu ilk isyanlar 1800'lerin sonuna kadar devam ediyor. Bir iki tane çok büyük ölçekli isyan var. Bunlardan sonlara doğru sanıyorum en önemlisi Ubeydullah'ın isyanı. Bu, daha sonra Şeyh Sait isyanı ile tamamlanıyor ve küçük öl-

çekli olmak üzere diğer isyanlarla devam ediyor.

Kürt meselesinin Türkiye'nin modernleşme tarihiyle ilişkisini kanıtlayabilmek için ilk Kürt isyanının niye 1800'lerde başladığını iyi tesbit etmek lazım. 1500'lerde Kürt beyleriyle Sultan Selim arasında yapılan bir anlaşma var. Bu anlaşmaya göre Kürt beylerinin siyasi otonomisi tanınıyor. Kürt beylerine hutbe okutma ve para basma yetkisi veriliyor. Osmanlının ogünkü sembolik rejiminde bunlar ciddi iktidar öğeleridir. 1800'lere geldiğimizde, Kürtlerle Osmanlı merkezi iktidarı arasındaki bu uzlaşmanın bozulduğunu görüyoruz. Bunun arkasında Osmanlı modernleşme hareketi ve bu hareketi parçalara ayırırsak, en temel öğesi olarak da merkezileşme var. Osmanlı batıda toprak kaybetmeye başlamıştır, batıdan bir takım ideolojilerin etkisi altındadır vs. Dolayısıyla, hem batıyla ciddi olarak rekabet edebilmek için batıya tepki vermek, hem de toprak kaybından doğan gelir kaybını tazmin edebilmek için doğudan daha fazla gelir almak zorundadır. Dolayısıyla önümüze ilk olarak bir merkezileşme hareketi çıkıyor. Buna göre kürtlerin ilk reaksiyonu, Osmanlı merkezileşme çabasına karşı bir tepkidir.

İkincisi, Osmanlının klasik siyasi yapısında da bir çözülme vardır. 1900'lerin başında milliyetçilik unsuru ortaya çıkmıştır. Milliyetçilik önce bir ideoloji olarak gündeme gelmiş, ama İttihat Terakki'nin başa geçmesinden sonra politik yapılanmaya da sızmıştır. Artık Osmanlılar'da, küçük küçük de olsa, milliyetçilik etrafında bir yapılanma sözkonusudur. Milliyetçilik, Kürtlerle Osmanlı idaresi arasındaki gevşek uzlaşmadan bir vazgeçiştir. Çünkü biliyoruz ki Osmanlı esas olarak, çok etnili ve çok dinli bir yapıdır. Uzlaşmanın taraflarından biri, "ben artık verdiğim sözden dönüyorum, çok etnili bir yapıdan vazgeçiyorum, Türk milliyetçiliği etrafında bir siyasi örgütlenmeye başlayacağım" diyor; bunun emarelerini veriyor. Bu da tabii bir reaksiyon öğesi oluyor.

Üçüncüsü, dinle ilgili bir boyut. Bildiğiniz gibi Osmanlı Sultanlığı'nda iki şey temsil edilir: biri halifelik, diğeri saltanat. Halifelik ve saltanatın biraradalığı, Osmanlının çok etnili ve çok dinliliğini onaylayan ve bunun sürdürülmesini mümkün kılan bir şey.

1910'larda, modernleşme ve milliyetçilikten hemen sonra ortaya çıkan bir başka öğe de laikleşme çabaları. Laikleşme çabasıyla Kürtler arasında şöyle bir ilişki var: Hilafet kurumu Kürtler için diğer tüm tebalardan farklı bir anlam ifade ediyordu; sadece basit bir dini sembol değildi. Farklı etnik grupların Müslümanlar olarak birarada yaşayabileceğinin kurumsal garantisiydi. Laikleşme çabaları, yani İslam dini etrafında örgütlenmekten vazgeçilip, bunun son adımı olarak da hilafetin kaldırılması, Osmanlı ile Kürtler arasındaki bir uzlaşmanın, Osmanlı tarafından reddi anlamına geliyordu. 

Dolayısıyla ben, Kürtlerin 1800'lerdeki ve cumhuriyetin ilk yıllarındaki isyanlarını, Osmanlı ve Kürtler arasında zımnen kabul edilmiş bir ittifakın çözülmesine bağlıyorum. Yani, bu isyanların arkasında, modernleşme, milliyetçilik ve laikleşme çabalarını görüyorum.

Kendimize "bu çabaları savunmayacak mıyız?" diye sorabiliriz. Ben tabii bunları savunuyorum, ama bunun bir başka türlüsünün olabileceğini de düşünüyorum. Kürtler ve Türklerin birarada yaşamasını mümkün kılacak, farklı bir merkezileşme, vatandaş retoriği altında ulus devlet haline gelme ve farklı bir sekülerleşme, yani farklı bir değişim ve modernleşme pratiğinin muhtemel olduğuna ya da en azından olması gerektiğine inanıyorum. Bunun en güzel örneği Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'dır. Bu fırka da, kendisine yapılan tüm saldırılara rağmen, seküler, ulus devletten yana, batıcı bir fırkadır. Ama, en azından CHP'ye göre daha temkinlidir, daha fazla geleneği, dini önemser ve daha fazla demokrattır.

**TANER TİMUR:** Ahmet arkadaşımız bir tarihi uzlaşmanın kopuşundan bahsetti. Yalnız bu kopuş sürecini anlatırken, Kürtlerin sadece bir kanadını muhatap aldı, analizini böyle yürüttü. Oysa Kürtler, homojen, aynı düşünen, aynı sınıfsal yapıya sahip olan insanlar değil. Kürtlerin başka bir kanadı da, Türk milliyetçiliğinin doğuşuna katkıda bulunmak da dahil, gönüllü bir entegrasyon, hatta kısmen asimilasyon içindeler. Örneğin Ziya Gökalp Kürt mü değil mi? Kendisini Kürt bile saymıyor. Ama, Kürt olmak açısından bakarsak, hiçbir zaman antikürtlük de

yapmıyor. Hatta "Kürtler ile Türkler" diye, bugün de Cahit Tanyol'un çok güzel bir şekilde altını çizdiği, bir analizi var.

Onun dışında Süleyman Nazif,zaman zaman kürtçülüğü de düşünüyor. Abdullah Cevdat, hatta bir ara kürtçülük de yapıyor, fakat "modernizm" denilen fikirlerin temelinde önemli bir katkısı var. Milli Kurtuluş Hareketi'nin en önemli paşalarından, demin bahsettiğiniz Terakkiperver Parti'ye dahil olan Rauf Bey, annesi itibariyle, o zaman Kürtlerin en önemli ulusal özlemlerini ifade eden Bedirhan ailesinden geliyor. Ama onda,bahsettiğiniz uzlaşmanın bu bazda kopuşuna dair hiçbir emare yok. Kemalist rejimle ihtilaf noktaları da çok farklı temellere dayanıyor. Ayrıca bunun dışında Bedirhan ailesinden, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun çıkmasında rol oynayan Vasıf Çınar Bey var.

Demek ki sizin yaptığınız analize ters değil ama onu tamamlayıcı, böyle bir çizgi de var. Hatta böyle bir çizgi aslında daha da güçlü olmuştur. Gelişimin bir de bu boyutu vardır. Onu da tarihi analiz içine sokmamız gerektiğini düşünüyorum.

**AHMET MESUT:** Sizin söylediklerinizin hepsi olgusal gerçekler ve siyasi analizi içeriyor. Benim yapmaya çalıştığım tamamiyle sosyolojik bir tahlildir. Yani öznelerden, onların liderlerinden vs bağımsız olarak, Kürt meselesinin sosyolojik temelini anlamaya çalışıyorum. Yoksa pek çok kesim var. Şerif Paşa var, Seyit Abdülkadir var, işbirlikçisi var, haini var vs. Ama ben, daha çok, serin bir bakış yapıp, öznelerden, onların söylemlerinden, liderlerinden bağımsız, Kürt direnişinin arkasındaki sosyolojik süreçlerle ilgili bir tespit yapmaya çalışıyorum.

**CEM EROĞUL:** Ben konuşmama bir olgudan başlamak istiyorum: Kürt öğesi bugün uluslaşma süreci içindedir. Eğer bunun tarihine bakacaksak, tarihte Kürtlerin rol oynadığı bütün hareketleri, bu uluslaşma sürecinin bir parçası olarak görmek, bana sosyolojik olarak yanlış görünüyor. Türklerden bir örnek vereyim. O zaman ne demek istediğim daha iyi anlaşılabilir. Örneğin, ulusçu Türkler, Ergenekon'dan başlarlar, Kaşgarlı Mahmut'tan, Karamanoğlu Mehmet Bey'den, Osmanlılar'dan geçerler ve Türk ulusunun gelişmesini o günlerden bu günlere getirirler. Oysa, Türk ulusçuluğu ilk kez, ideolojik olarak Balkan

Savaşı sırasında ortaya çıkmıştır, ama esas olarak Milli Kurtuluş Savaşı sırasında oluşmuştur. Tarihsel ve sosyolojik gerçek budur. Oluştuktan sonra geriye gidip kendine mitik bir ulusal geçmiş yaratmıştır. Aynı olguyu ben, sizin söyleminizdeki Kürt hareketi için de görüyorum. Bu bana sosyolojik açıdan geçerli görünmüyor. Benim gördüğüm, Kürt ulusu, 1980'li yıllarda oluşmaya başlamış bir ulustur. Ama tabii, eskiye giden Türk hareketleri olduğu gibi, eskiye giden Kürt hareketleri de vardır. Bunun böyle olduğunun kanıtı da sizin söyleminizden çıkıyor. Çünkü merkezileşme ve modernleşmeye tepkidir, diyorsunuz. Oysa biz biliyoruz ki, milliyetçilik merkezileşmektir, modernleşmektir. Demek ki bu reaksiyonun temelinde bir feodal karşıkoyuş vardır. Merkezi devlet, sadece Kürt beylerine değil (Sened-i İttifak'ı hatırlayın) her taraftaki beylere karşı kendini toparlama yoluna girmiş ve tabii bu arada Kürt beylerinden de tepki görmüştür. Kürt beylerinin tepkisi, merkezkaç ve dini bir tepkidir. Bugünkü Kürt ulusçuluğunu bu feodal gelişmeye oturtmak, bana, kendine geçmişten mitik bir ulusçu gelişim yaratma yaklaşımı gibi geliyor. Bunu anlayışla da karşılıyorum. Çünkü başka ulusların da bu tür çabalarda bulunduklarını gördük, yaşadık.

**AHMET MESUT:** Kürt hareketinin kendine geçmişten referans aradığı görüşüne katılmıyorum. Sol Kürt muhalefetinin raporlarına (DPKC savunması vb), 1970'lerdeki marksist sola bakın, hiç öyle bir şey yok. Aynen Türk solu gibi düşünüyor. Şeyh Sait isyanına gerici, Bedirhan isyanlarına feodal isyan diye bakıyorlar.

Ben konuşmamın başından beri, Kürt milliyetçiliğini anlamaya çalışıyorum demedim, Kürt kimliğinin kuruluşunu anlamaya çalışıyorum dedim. Ayrıca bugünkü Kürt direnişini de milliyetçi bir direniş olarak görmüyorum. Bence bugün Kürt hareketi demokrasi istiyor. Ama, salt kategoriler olarak 1800'lerin sonlarındaki ve 1900'lerin başlarındaki Kürt direnişlerini, feodaldi, irticaiydi, merkezkaçtı diye değerlendirmeye de karşıyım. Bence bunlar bizatihi Kürtlük denen şeyin kurucu unsurlarıdır. Sizin mekezkaç dediğiniz şey askere gitmeyi, vergi vermeyi reddetmek demektir. Bu, merkezkaç gibi görünebilir, ama çok milli bir tepki de olabilir. Mesela, 1920'lerden 1950'lere kadar devam

eden, "kaçakçılık" diye bir pratik var. Kaçakçılık, ogünkü Kürt topraklarının mübadele ekonomisinde çok önemli bir unsurdur. Bir iktidar geliyor, "Şurası sınırdır. Bunun ötesiyle yapılan ticaret kaçakçılıktır" diyor. Fakat Kürtler buna çok ciddi olarak direnç gösteriyorlar. Merkezkaç bir şey olduğu için değil. Bu adamlar yüzyıllardır Bağdat'la, Halep'le, Şam'la ticaret yapıyorlar. Siz, "Ben buraya sınır çektim. Trabzon'a, İzmir'e, Ankara'ya gelin, buralarla ticaret yapın" diyorsunuz. Eğer birileri, sizin gösterdiğiniz merkezlere gelmeyip, eski alışkanlıklarını sürdürüyorsa, bu sadece basit bir ekonomik direnç değil, aynı zaman da kültürel bir dirençtir.

Din dediğimiz şey de öyle: basit bir inanç meselesi değil, bir kültürdür. Örneğin kıyafet konusu var. Benim çocukluğumda, Kıyafet Kanunu'na göre insanların kafasından şal şepik çıkarılırdı. Ama o geçmiş, benim geçmişim. Bu, kültürel kimliğime ait bir şey olmuyor mu?

Ben meseleye, Kürtlük denen kimliğin kuruluşu olarak bakıyorum. Sizin irtica dediğinize ben, popüler dini pratik, sizin merkezkaç dediğinize ben, antimerkezleşme diyorum.

**TANER TİMUR:** O zaman, aynı şeyi Türklere de uygularsak, Şapka Kanunu'na, Kıyafet Kanunu'na vs karşı çıkmak da, bunlar otantik Türk kimliğinin öğeleri olduğuna göre, ilericilik oluyor.

**AHMET MESUT:** Kimse beni, CHP'nin 1927-1950 arasındaki pratiğinin ilerici olduğuna ikna edemez. Terakkiperver Fırka, evrensel demokrasi ilkeleri açısından, bana göre, CHP'den daha ilericidir.

**CEM EROĞUL:** Köy Enstitülerinin kurulduğu bir devreyi, siz gerici bir dönem olarak nitelerseniz tartışma bambaşka noktalara gider.

**AHMET MESUT:** Benim Köy Enstitüleri, Halkevleri ve Türk Ocakları üzerinde çok radikal eleştirilerim var. Ben bunları hiç de ilerici kurumlar olarak görmüyorum.

**DOĞU ERGİL:** Kurumlar ilerici olabilir, ama hareketin ilerici olması çok önemlidir. Eğer hareketi ağaç, kurumları meyva gibi görürsek, meyvaları götürüp ağaca asarsınız, ama ağaçla organik bağlantısı yoksa, kururlar. Nitekim, olan da budur.

**TANER TİMUR:** Zaten benim kitabımda işlediğim tez de budur. O söylediğiniz gerici unsurlar çok yazılıp, çizilmiştir. Menderes Mecliste,bunların, toprak kanunu da dahil, nazi kanunlarından alınmış bazı kurumları içerdiğini de söylemiştir. Ama objektif değeri itibariyle (sübjektif olarak da ben onların faşist olduğu kanısında değilim) o amaçla yapılmamıştır. Köylüyü köye bağlamak,köyde eğitmek gibi bazı unsurları gericilik olarak nitelenmiştir, ama bu kanunların objektif anlamı bunları aşmıştır. Bunları söylemek zorundayım. Gerçi bunlar konumuzun dışındadır, ama eğer bunları söylemezsem, Ahmet'in söyledikleri hepimize malolacaktır.

**DOĞU ERGİL:** İsterseniz ben Cem Eroğul'un söylediği, "Kürt direnişi, merkezi harekete bir feodal karşı koyuştur" görüşünden başlayayım. Bugün Türkiye'deki Kürt hareketine baktığımızda, Doğu yöresinde Refah Partisi'nin oy oranı bir hayli yüksek görünüyor. Refah Partisi'nin çok muğlak olan söyleminde, iki tane temel öğe ortaya çıkıyor. Birincisi, din kardeşliği. Bu, bütün etnik kökenlerin üstünü örten, gizleyen, milliyetçiliğe karşı olan bir söylemdir. İkincisi, Türkiye giderek kentleşiyor. Kentler, kentli-köylü, varsıl-yoksul, modern-geleneksel niteliklerinin kesiştiği çatışma odaklarıdır. Bu çatışma ortamında "adil düzen" söylemi, sözkonusu karşıtlıkları giderme teklifini içeriyor. O yüzden, dikkat ederseniz, Refah Partisi Kürtlerin yoğun olduğu kırsal yörelerde ve kentlerin de bu çatışmaların en keskin yaşandığı yörelerinde en fazla oyu alıyor.

Bir de kırsal alanda kimi yerlerde feodalite sözkonusu. PKK hareketi başta ve şimdi de büyük ölçüde feodaliteye karşı. Yani bir bakıma PKK, yörenin güdük kalmasına neden olan feodal demir parmaklığı kırma hareketidir. O yüzden bugünkü Kürt tepkisinin içinde, eskisi gibi, beylerin, aşiretlerin, ağaların etkisi sözkonusu değil. Ayrıca etnik ve kültürel boyutu da gözardı ediyorsunuz.

**CEM EROĞUL:** Ben geçmişten sözediyorum. Bugünkü Kürt hareketine feodal bir harekettir demedim. Ahmet'in söylediği tarihler için konuştum. Eğer ona yanıt veriliyorsa mesele yok.

**DOĞU ERGİL:** Evet, merkezileşme, devletin merkezi rolünün

ve gücünün artması olarak anlaşılmalı. Devlet, artan bir oranda "Türklük"le eşdeğer tutulmuştur. O yüzden bu tepkide etnik ve külterel öğenin olmaması mümkün değil.

Bugüne gelirsek, PKK, Türk solunun içinden geldi. Türk solu, Türkiye'yi dönüştürme vaadini yerine getiremedi. PKK bu grup içinden sıyrıldı ve yetersiz kalan solculuğunun yanına, etkili bir anahtarı: Kürtlüğü ekledi. Çünkü Kürt kökeninden çıkıyordu ve Kürt milliyetçiliği kapıyı açmada daha işlevsel bir araç haline gelmişti. Türk solunun uç çizgilerinden de silahlı mücadele alışkanlığını edinmişti. Kendisini ezenin kanını akıtarak, o "kara lekeyi" yıkamayı amaçlayan fanatik bir tutumu benimsedi.

Bugün bir Kürt sorunu olduğu muhakkak. Onun içinden doğup, tepki gösterdiği siyasal felsefede iki tane soruyla belirginleşen şöyle bir şema görüyorum:

1- Etnik farklılıkların korunması gerekli ve önemli mi?

Buna iki tane cevap verilebilir: Evet veya hayır.

2- Farklı etnik kümeler arası ilişkilerin kurulması, sürdürülmesi, korunması gerekli ve önemli mi?

Buna da evet veya hayır diye iki yanıt verilebilir.

Eğer iki soruya da evet dersek, çok kültürlülüğün kabul edilmesi lazım. Çok kültürlülük, farklı etnik, dinsel, cinsel vs grupların birarada yaşayabileceğini; idare ve hukuk sisteminin bu felsefeye göre oluşturulabileceğini kabul etmek demektir.

Birinciye evet, ikinciye hayır dersek, bu, asimilasyondur. Farklı kümelerin asimile edilmesi amaçlanır.

İkisine de hayır dersek, etnik kırım, yanı etnosid sorunu doğar.

Osmanlı'nın son dönemindeki milliyetçilik hareketlerinden sonra bu iki soruya verilen yanıtlar, Türkiye'nin hem siyasal yapılanmasını, hem de Kürt sorununu belirlemiştir. Cumhuriyet'in kuruluşunda, birinciye evet, ikinciye hayır dedik, asimilasyonu denedik. Fakat burada çok kötü bir sınav verdik. Örneğin, ağaları sürdük, ama ağalığı yerinde bıraktık; aşiret düzeni aynen devam etti. Doğu'nun tüm o çok sıkı dokunmuş, demokrasinin de, liberalizmin de, girişimciliğin de doğmasına izin vermeyen

yapısında bireycilik yeşeremedi. Dolayısıyla, orada ne siyasi ne de ekonomik bir gelişme oldu. Geleneksel ekonomik ilintiler de kopunca, orası tamamiyle dağlar içine hapsedilen bir yer olarak kaldı.

Bu durumda bir tepkinin doğması son derece doğal. Eğer bir burjuvazi yoksa, bu tepkinin öncülüğünü yapacak olanlar tabii ki ağalar, aşiret reisleri olmayacak. Batı'da (Buna Türkiye'nin de Batısı dahil) okumuş, o yörenin insanları olacaktır. Bu doğaldır. Bugün PKK'da da %5 üniversite mezunu, Kürt elitinin yandaşları olarak Batılı insan, gayrımüslim vs vardır. Geri kalan %95'i köylü çocuğudur. Tetikçiliği yapanlar da onlardır.

Asimilasyon olayı denendi, olmadı dedik. Doğru dürüst bir asimilasyonun da yapılamadığını söylemek lazım. Asimilasyon olmayınca, siyasal istikrar için entegrasyonu denemek lazımdı. Entegrasyonun öğeleri vardır. Birincisi eğitimdir. Eğitim kişileri bireyselleştirir. İkincisi, siyasal katılımdır: bireyleri vatandaşlaştırır.

Bir başka öğe ekonomidir. Girişimcilik, yarışmacılık, yaratıcılık ekonomiye bireysel katılımla gerçekleşir. Bu da olmadı. Türkiye'nin doğusu hem geri kaldığından, hem de Türkiye'nin batısı doğusuyla pek ilgilendiğinden, iki kesim ekonomik entegrasyonu sağlayamadılar. Özetle Türk burjuvazisi ülkenin doğusunu ulusal ekenomiye bağlayıp, dönüştürecek ciddi bir çabada bulunmadı. "Doğu Sorunu" hep bir bölünmeyle eş anlamlıgörüldüğü için, siyasal platformda da tartışılmadı. "Doğu sorunu" olarak değil, gericilik, isyancılık vs olarak tartışıldı. Hiçbir zaman bugün burada yaptığımız şu tartışma ülke çapında özgürce yapılmadı; bugün bile yapılmıyor.

İşin siyasal kurgusuna gelince, biz siyasi yapılanmada Fransız modelini almışız. Bir toplumsal sözleşme öngörülmüş. Ama bu toplumsal sözleşmede öznenin gruplar değil, bireyler olması öngörülmüş. İnsanların gruplar halinde yaşadığı, bu grupların birey için, kültürel, siyasal, mesleki birer koza olduğu varsayılmamış. Varsayılmadığı için, grupların hükmi şahsiyeti olmamış, siyasal yaşamda işlev kazanamamışlar, bir sosyal güvenlik kümesi olarak da tescil edilmemişler.

Şimdi onun gerilimini yaşıyoruz.

Diğer yandan, bizde demokrasi hemen her zaman **katılımcı** olarak değil, **temsili** olarak hayata geçmiştir. Oysa bugün artık birey değil, bireyin varolduğu topluluk da demokrasinin bir öznesidir. Katılımcı demokrasiden anlaşılan budur.

Kürt sorununun, Türkiye'yi Türkiye Cumhuriyeti yapan siyasal felsefeyle ve tabii o siyasal felsefeye dayalı idari-siyasi yapılanmayla çok sıkı bir ilişkisi olduğu düşüncesindeyim.

**AHMET MESUT:** Temel pratik asimilasyondu dediniz; buna katılıyorum. Ama asimilasyon niye yapılamadı? Burada antikürt milliyetçisi bir tavırla söyleyeyim: Kürtler çok dirençli insanlar olduklarından değil. Türkiye'nin kaynağı yoktu. Bu çok net bir şey. Demiryolu yapacak, okul açacak parası yok. Bugün Türkiye'nin kaynağı var; batıya çekip duruyor, operasyonlar yapıyor ve bugün artık asimile edebiliyor.

**DOĞU ERGİL:** Buraya bir şey ekleyeyim: Osmanlı'nın hayatına mal olan zafiyeti, onun kapitalistleşememesidir. Kozmopolit yapısını finanse edecek ekonomik düzeni kurabilseydi, belki Osmanlı bugünün ABD'si olabilirdi. Bugünün kavgaları dünün meydanlarında kazanılmaz. Ama, bugünün sorunlarının çoğunun kaynağı, zayıf burjuvazi ile onun bıraktığı boşluğu hem siyasette, hem ekonomide zorunlu olarak dolduran bürokrasinin kazandığı etkinliktir. Bürokrasi de devlet aracılığıyla kendi düşündüğünün ve istediğinin dışında kalan her arayışı, her oluşumu engellemiştir.

**AHMET MESUT:** ABD örneğine katılıyorum. 1930'larda Türkiye'nin önündeki muhtemel siyasi yapılanmalardan biri ABD gibi olmaktı. ABD gibi olmanın potansiyeli vardı. Terakkiperver Parti'nin programı daha ileridir derken bunu kastediyorum.

Konumuz bu değil ama iki partinin programında çok temel iki fark vardır. CHP'nin 1931 yılı programında, "Her Türk, harsını kabul etmişse ve Türk dilini bir müddettir konuşuyorsa, partiye üye olur" der. Terakkiperver Fırka'nın programında ise, "Her Türk vatandaşı partinin üyesidir" der. Anadolu ve Rumeli müdafaayı Hukuk Cemiyetleri'nin programı ise "Her Müslüman cemiyetin doğal azasıdır" der. Çok ciddi bir dönüşüm vardır.

Tekrar konumuza dönersek, asimilasyon yapılamayınca, zaman zaman jenosit diyemeyeceğim, ama etnosit benzeri pratikler oldu. Bunu ifade etmek lazım. Bunun Kürt söylencelerinde yüzlerce örneği vardır.

**DOĞU ERGİL:** Şu anda bize ihanet gibi gelen bir söylemi dile getiriyorlar: "Bizi Ermeniler gibi eziyorlar" diyorlar.

**AHMET MESUT:** İttihat Terakki'nin söyleminde bu vardır: "Ermeniler gibi olursunuz" derler. Kürt ayrılıkçılarına karşı bu tehdit her zaman vardır. Hiçbir zaman Ermeni meselesi gibi olmamıştır; burada Türk devletinin pratiklerini gerçekten dramatize etmemek lazım; ama buna kayma ihtimalleri hep mevcuttu.

Siyasi entegrasyon konusunda iki şey söylemek istiyorum. Türkiye gerçekten bir siyasi entegrasyon sorunu yaşadı. İki temel bilgi aktarayım. İnönü, DP kurulduğunda, sanıyorum Celal Bayar'a "Doğuya gitmeyin, milli birliğimiz zedelenir" diye uyarıda bulunuyor. Türkiye doğuda bir siyasi entegrasyon problemi yaşıyor. Ogünkü iktidar, irtica diyor, feodalizm diyor vs, ama her zaman bunun farkında.

İkinci örnek CHP'nin 1930'lardaki kongrelerinden. 1930'lu yıllardaki bir CHP kongresine delege göndermeyen on tane il vardır, hepsi de Kürt illeridir. Çünkü buralarda örgüt yoktur. Benim tezime göre buralarda ikili bir reaksiyon var. Birincisi, Türkiye Cumhuriyeti'nin Kürtlere, ikincisi Kürtlerin de devlete karşı reaksiyonudur.

**DOĞU ERGİL:** Bu, ideolojik söyleme yansımayan, ama uygulamada var olan bir reaksiyondur. Kürtlerin bunu hep hissettikleri ve hissettirdiklerini geriye bakarak anlıyoruz.

**TANER TİMUR:** Bunların çoğuna katılıyorum, ama bir halka ekliyorsunuz ki, o halkaya katılmam olanaksız. Bu çizgi içerisinde insancıl, çoğulcu olan Terakkiperver Fırka diyorsunuz ve Terakkiperver Fırka'yı analiz ederken de programına, beyannamelerine vs bakıyorsunuz.

Bugün haklı olarak bir noktaya işaret ettiniz. Çok önemli. Bizim yöneticilerin de en hafif tabiriyle talihsiz bir benzetişle, Kürt sorununu Ermeni sorununa benzetme çabası var. "Ermeniler nasıl bize ihanet etti, hatta yakıp yıktıysa, Kürtler de öyle.

Zaten içlerinde bir sürü Ermeni var" diye bir söylem var. Fakat gerçek olgulara bakarsak, Terakkiperver Fırka üyesi olan Kazım Karabekir, Ermenilerle savaşta Atatürk'ün frenlemesinden şikayet etmiştir. O bakımdan bence böyle liderlerin partileşme sürecini plüralizm, hümanist vs diye sunarken daha dikkatli olmak lazım.

Din konusuna gelince: Din konusunda Terakkiperver Fırka'nın programındaki madde "Fırkamız hissiyatı diniyeye hürmetkardır" şeklinde bir maddedir. Bu aslında bir jurnal maddesidir. Çünkü CHP'de de kimse, biz hissiyatı diniyeye karşıyız tutumu içinde değildir. Onun için, bu şekilde bir madde koymak, kızgınlık yaratmıştır. Çünkü, biz dine hürmetkarız sözünde, başkaları değildir anlamı taşıyan provakatör bir taraf vardır. Ayrıca din konusunda çok büyük farkları olduğunu da zannetmiyorum. Bence, bugün demokrasinin gerçekleşmemiş bir aşaması gibi sunulan olay, aslında Kazım Karabekir'in bir kitabına verdiği adda da ortaya konulduğu gibi, paşaların hesaplaşmasıdır. Eğer Mustafa Kemal, Kazım Karabekir'i Genel Kurmay Başkanı, Rauf Orbay'ı başbakan yapsaydı vs., ortada ne parti ne de demokrasi isteği olurdu. Bu gelişme seviyemizin ortaya koyduğu bir şeydir. Ama bunlar olmadığı için onlar kızgınlık içinde, reaksiyon göstermişlerdir. Şimdi geriye bakarken, bunları demokrat kabul edip, diğerleri demokrat değil demek doğru değil. Ben ötekilerin demokrat olduğunu söylemiyorum, ama bunların da demokrat olmadığı kanaatindeyim.

**AHMET MESUT:** Ben sadece, başka bir siyasetin muhtemel olabileceğini söylemek istedim. Başka bir siyasetin ihtimali vardı. Çünkü buna referans yapanlar vardı ve bunun bir tabanı da vardı.

**TANER TİMUR:** Bu mantıkla düşünürsek, Fransız devrimi sırasında XVI. Louis'nin de tabanı vardı. Bu bizi farklı bir tartışma zeminine götürür. Bugün jakobenlik yapmak farklı bir şeydir, jakobenliği kendi tarihi içerisinde değerlendirip yerine koymak, başka bir şeydir.

**CEM EROĞUL:** Ben Doğu Ergil'in, "Türkiye Cumhuriyeti bir asimilasyon denemiştir; başarıya ulaştıramamıştır" tespitine

kuşkuyla bakıyorum. Bence, asimilasyon değil, inkâr denenmiştir. Hiçbir şekilde, Kürt kökenli yurttaşları, diğer bütün yurttaşlar gibi, bir yurttaşlık potası içinde eritme, kaynaştırma, modernleştirme denemesine girişilmemiştir. Bence en büyük eksiklik budur. Bu yapılsaydı, başarılı olunurdu. Bu yapılmadığı, bir inkâr politikası güdüldüğü, 1980'den sonra ise zoraki asimilasyona girişildiği içindir ki, sorun doğmuştur. Ben kaynakların yetersizliğine de katılmıyorum. Kaynaklar yetersiz olabilir, ama yetersiz kaynaklar eşit olarak dağıtılır ve doğuda oturan insana da, batıda oturan insana da aynı ölçüde hizmet götürülmeye çalışılırdı. Bilinçli olarak asimile etmek isteyen insan, okul açar, Türkçe eğitim yapar, yol açar, vs. Bunu yapmıyor. Yani, cumhuriyet doğuyu geniş ölçüde inkâr ediyor.

**TANER TİMUR:** İnkâr politikasının tamamlayıcı kavramı otomatik asimilasyondur. Yani otomatik asimilasyona açık tutmuştur.

**DOĞU ERGİL:** Aslında bu, kaba bir asimilasyondur. Yani Türkiye Cumhuriyeti inkârı, asimilasyon diye algılamıştır. "Kürt yoktur" demiştir. Yok sayınca da onlar Türkleşeceklerdir diye beklemiştir. Asimilasyonu böyle anlamıştır. Teşhis doğrudur: bu bir inkârdır. Ama inkâr ederek asimile edeceğini, Kürtleri Türkleştireceğini zannetmiştir. Onlar Türkleşmeyince, bu olguyu "ihanet" olarak algılamış ve tanımlamıştır.

**CEM EROĞUL:** Asıl 1980'den sonra yapılan zorla asimilasyondur. İnsanlara işkence ederek İstiklâl Marşı söyletiyor, "Ne mutlu Türküm diyene" diye bağırttırıyorsan, bu, zorunlu asimilasyondur. 1980'den sonra denenen ve esas yanlış olan şey de tabii budur.

**DOĞU ERGİL:** Bu değişmiş değildir. Öyle başlamış, aynı kabalıkla gelmiştir. Bunda bir farklılık yoktur; görüş aynıdır. İnkârla başlamış, şiddetle gelişmiştir.

**CEM EROĞUL:** Ben hep aynı kafa olduğunu kabul edemiyorum. Çünkü özellikle 1930'lardan sonra, Cumhuriyet sosyal bir boyutun da olduğunu keşfetmeye başladığı andan itibaren, toprak reformunu mümkün kılan anayasa değişikliği, eğitim seferberliği, Köy Enstitüleri vs. aşamasına gelinmiştir. Ama artık çok

geçtir.

**DOĞU ERGİL:** Kürtlük diye bir olguyu yok sayıyor. Nasıl ayrım yapılmamıştır?

**CEM EROĞUL:** Bunun doğruyu sistematik olarak yok sayma politikasından bir dönüş olduğunu söylüyorum. Köy enstitüleri sadece batıda değil, doğuda da kurulmuştur. Bu, daha önceki okutmama, yol yapmama, geliştirmeme siyasetinde bir dönemeçtir. Bu dönemeçi II. Dünya Savaşı kesmiştir.

**DOĞU ERGİL:** Bu bir idari tasarruftur. Siyasal felsefede bir değişiklik olmamıştır. Yine Kürdü yok saymıştır. Doğu halkının farklı bir veya daha fazla etnik kökeni olduğu gerçeğini kabul etmemiştir.

**AHMET MESUT:** Ben, inkâr kavramı üzerinde durmak istiyorum.Bana göre, Kürtlerin varlığı inkâr değil, reddedilmiştir. Türk devleti, Kürt sorunu üzerine konuşmaktan vazgeçmedi. İrtica dedi, bölgesel geri kalmışlık dedi, 1930'larda eşkiya dedi, aşiret direnişi dedi, yabancı kışkırtması dedi ve sonunda da düşman dedi. Bu, inkâr değil, reddir. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin irtica dediği, Kürtler için dini pratikti, aşiret direnişi dediği antimerkezci tavrıydı, bölgesel geri kalmışlık dediği, iktisadi entegrasyona karşı tepkiydi. Bunların hepsi sosyolojik anlamda Kürt kimliğinin kurulduğu alanlardı. Türkiye Cumhuriyeti bunu söylerken, bir de şunu söylüyor: irticadır, ezerim; aşiret direnişidir, ezerim; bölgesel geri kalmışlıktır, kaldırırm. Bu, "ben sizin kimliğinizi reddediyorum" demektir.

Türk devleti, bütün cumhuriyet dönemi boyunca, Kürtler yoktur gibi bir paranoyanın içinde değildi. Aksine, Kürtlere karşı verilen mücadele oldukça ciddiye alınmakta ve devletin bütün aygıtları, Kürt sorununa karşı verilen askeri, siyasi, iktisadi mücadelenin içerisine çekilmekteydi. Devletin dili ve hafızası "Kürtler yoktur" sıradanlığıyla sınırlı değildi. Aksine irtica diyor, aşiret diyor vs. Bana göre bunlar Kürt kimliğinin kurulduğu alanlardır. Dolayısıyla, olan bir inkâr değil, ciddi anlamda bir reddediştir. Bu reddedişin siyasal literatüre tercüme edilmesi, bir anlamda asimilasyon, kısmi anlamda da zaman zaman etnosidtir.

**CEM EROĞUL:** Galiba hepimizin ortak çabası bugünü anla-

mak. Benim bugünü anlayışım, bütün arkadaşların anlayışından biraz farklı oluyor. Özellikle Ahmet, tarihten bugüne gelen ve Kürtlüğü tanımlayan bir sürecin, bugün bir açılım yaşadığını düşünüyor. Ben bunu sosyolojik olarak doğru bulmuyorum. Her tarihsel dönemde Kürtlerin başını çektiği ya da katıldığı hareketlerin, o tarihsel dönem içinde anlamlandırılması gerektiğini düşünüyorum. Dolayısıyla, Osmanlılar için yapılan birtakım teşhislerin, o dönem için doğru olduğu kanısındayım. Daha sonraki direnişlerin ise, değişik olduğunu düşünüyorum. Örneğin Osmanlı dönemindekinin bir feodal hareket, Cumhuriyet'in ilk yıllarındakilerin ise jakobenizme karşı çıkma olduğu görüşündeyim. Dolayısıyla buna bir ilericilik atfedilmesini de tamemen yanlış görüyorum. Çünkü o yıllarda ilericiliğin sahibi, jakobenizmdir. Onu destekleyen şeyler ilericiliktir, ona karşı çıkan şeyler de gericidir. Benim algılamam böyle.

Fakat bunlar bugün için ne denli önemli? Bugün karşılaştığımız Kürt hareketinin kabul edeceği stratejiyi (biz belirlemeyeceğiz ama) değerlendirmek bakımından önemi var. Yani, ne yaparsa ileriye doğru bir harekettir, nasıl tavır takınırlarsa ileriye doğru bir hareket değildir?

Bu bağlamda iki şey söylemek istiyorum. Birincisi, Kürtler bir uluslaşma süreci içinde midir? Bunu saptamak durumundayız. İkincisi, Kürtlerin merkezi devlete karşı yerelliği, çok kültürlülüğü vs savunma politikası, bugünkü dünya çapındaki küreselleşme çerçevesi içinde, ilerici olarak mı görülmelidir, yoksa ulus devletin zayıflatılması emperyalizmin ekmeğine yağ süren bir yaklaşım olarak mı görülecektir? Bence bu iki nokta tartışılmalıdır.

Ben kısaca görüşümü söyleyeyim. Benim gördüğüm kadarıyla, 1980'lerden itibaren, Türkiye'nin Kürt kökenli yurttaşları, gerekçesi ne olursa olsun (Gerekçesi bence çok açık. Esas itibariyle Türk devletinin 12 Eylül'den sonra uygulamaya çalıştığı zorla asimile etme, kimliğini yok etme siyasetine bir tepki olarak) bir uluslaşma süreci içine girmişlerdir. Bu uluslaşma süreci sonuna varır mı? Bunu bilemem. Bu Türkiye'nin siyasetlerine bakar.

**KENAN SOMER:** Yalnız Türkiye Kürtlerini mi kastediyor-

sun?

**CEM EROĞUL:** Evet. Türkiye Kürtlerini düşünüyorum. Bugün, Türkiye tabanlı bir uluslaşma süreci var. Bu nesnel bir süreç. Bu süreç, özellikle Türkiye devletinin siyasetçileri yüzünden belli bir noktaya ulaşırsa, o zaman bütün Türk demokratları, Türk solcuları, büyük bir açmazla karşı karşıya kalacaklardır. Çünkü o zaman, ulusların kendi kaderlerini tayin etme hakkı gibi bir sorunla karşılaşacaklardır. İşin bir boyutu budur.

Üzerinde durmak istediğim ve bence çok önemli olan ikinci boyut, ulus devletin parçalanması süreci içinde, bu ulusal kimliği de, kültürel boyutu da içeren hareketlerin nasıl dile geleceği sorunudur. Benim için ilerici dile geliş, devleti idari olarak parçalamak değil, aksine merkezi devleti sahiplenerek güçlendirmektir. İşçi sınıfı için düşündüğümü, Kürt unsurları için de düşünüyorum. Yani, "Bu bizim devletimizdir. Bu devleti, ister federasyon, ister ayrılma biçiminde olsun, parçalayıp kendimize bir iktidar parçası almak ve onu kullanmak değil, aksine bütünü üzerinde söz sahibi olmak istiyoruz" yaklaşımı, bana, ilerici olabilecek bir yaklaşım gibi geliyor. Ama tekrar ediyorum, uluslaşma sürecinde de, demokratikleşme sürecinde de tayin edici unsur, Türk devletinin siyasetidir. Türk devleti bu siyaseti sürdürdükçe, ne yazık ki parçalanmaya doğru gidiş anlamında uluslaşmanın, Türkiye devletini zayıflatmaya doğru bir çokkültürlülüğün, kaçınılmaz olduğunu da görüyorum.

**DOĞU ERGİL:** Bugün doğuya baktığımızda nüfusun genel itibariyle oldukça cahil ve yoksul olduğunu görüyoruz. Bunda yörenin geleneksel yapısının çok etkisi var. Ağalık, şeyhlik, aşiret ilişkisi, yöreyi ülke bütünüyle siyasal ve ekonomik bütünleşmeden alıkoymuştur. Bugün eğer bir Kürt sorunu varsa, bu ayrılık sorunundan çok, bir entegrasyon eksikliği sorunudur. Bölünme isteği gibi görünen, tam entegrasyonu engelleyen olgulara karşı yaygın tepkidir. Bölünmek/ayrılmak isteyen küçük bir köktenci gruptur. Silahlı mücadeleyi onlar sürdürüyorlar.

Cumhuriyet devleti yöreye, oranın geleneksel otoritelerine, ağasına, beyine, şeyhine karşı siyasal bir rakip olarak girmiştir. Geleneksel otoritesini tehdit altında gören ağa, şeyh, bey de is-

yanını hep, kendisine bağlı olanlarla birlikte devlete karşı yapmıştır. O yüzden kürt isyanları devlete ve devlete atfedilen uygulamalara karşıdır; Kürtlerin Türklere karşı bir düşmanlığı olarak belirmemiştir. Böyle bir şey olmamıştır, ama galiba bugün oluyor. Bugün Türkiye Cumhuriyeti yönetimi, sadece silahlı militanları değil, Doğuda yaşayan Kürt halkını pek ayrım yapmayadan hedef aldığı için, Türk halkı ile Kürt halkı giderek karşı karşıya geliyor. Yani, tarihin en vahim hatası bugün yapılıyor.

Kürt isyanları son on yıla kadar genellikle önder ve seçkin isyanlarıdır. İlk defa bugün, Apo'nun kendisi dahil, daha alt tabakalardan gelen bir önderlik görüyoruz. O yüzdan çok daha kıyıcı ve sadece Türkiye Cumhuriyeti yönetimine değil, Türk'e yönelik bir silahlı karşıtlık belirginleşiyor.

**CEM EROĞUL :** Ben onun için uluslaşma süreci dedim. Bu yenisinde, böyle bir renk değişimi var.

**DOĞU ERGİL:** Bugün bir Kürt isyanı/ tepkisi varsa, hem yerel (Kürt), hem de merkezi otoriteye(Türk) karşıdır. Yerel otorite derken kendi ağasını, şeyhini kastediyorum. O yüzden sözkonusu tepki çok hırslı, hırçın, inkârcıdır. Tarihte birlikte yaşamışlık, Türkün, Kürdün birbirine benzerliği vs gibi gerçekleri inkâr ediyor. Silahlı mücadeleyi götüren örgüt, Kürtlerin kendi arkasında yer alması için, baskı amacıyla masum insanları da öldürüyor. İdeolojiden soyutlanan bu mücadele çıplak bir düşmanlık temeline oturuyor; ya biz, ya onlar. Olay siyasal mücadeleden çok, varlık mücadelesine dönüşüyor. Hareket salt şiddete dayandığı için de giderek daha kıyıcı oluyor ve dış etkilere açık hale geliyor.

Şimdi ulus devletin zayıflaması konusuna geliyorum. Bugün iki nedenden ötürü, dünya çapında, ulus-devletin zafiyete uğradığını gözlüyoruz. Birincisi, ulus-devlet, doğuşundan itibaren, tarihteki kendi misyonu olarak gördüğü ve sunduğu şeylerin pek çoğunu yerine getirememiştir. Ulusal entegrasyonu, refahı, kültürel bütünlüğü sağlıyamamış, ya da farklı kültür kümelerini biraraya getirip, onlardan bir demokrasi (istikrarlı siyasal bütünlük) yaratamamıştır. Çokluktan uyum, yani birlik yaratmak yerine, baskıyla teklik yaratmayı seçmiştir. Türkiye Cumhuriyeti de bu

 gruba dahildir.

Öte yandan, artık giderek karmaşıklaşan ekonomi, hızla değişen teknoloji, giderek büyüyen askeri güçler karşısında, ulus devlet yetersiz kalmıştır. Artık ulus devletlerarası birlikler doğmaktadır. Yani, ulus devletlerin bir yandan desentegrasyonu, bir yandan etnegrasyonu süreci yaşanmaktadır.

Türkiye açısından, ulusal devlet,tarihsel misyonunu yerine getiremediği, yani entegrasyonu sağlayamadığı için, desentegrasyon krizi yaşanmaktadır. Sıradan insan, yarınını bugünü model olarak kurduğundan, bugünü makbul saymadığı, yarınını da kendi kuramayacağını hissettiğinden, kurtarıcılar ve kurtarılmış alanlar arıyor. Dinsel, etnik vs kümeleşmeler, hep o kurtarılmış, daha küçük, "benim alanlarım" diye adlandırılabilecek yaşama alanları yaratmak içindir.

Merkezi yönetimi bu biçimiyle sahiplenmenin "katma değeri" düşüktür. Sorun, devletin bugünkü örgütlenme biçimidir. Devletimiz yukarıdan aşağıya kurulmuştur. Eğer devlet aşağıdan yukarıya kurulacaksa, siyasetin öznesi sadece birey olmayacaktır. Bireyin kimliklerinin bir bölümü sağladığı, dünya ile ilintisini kurduğu, sosyal, kültürel, dinsel vs kümeler önem kazanacaktır. Bu süreç ne kadar hızlı işlerse Türkiye'nin ve Türkiye halkının yararına olacaktır.

**TANER TİMUR:** Küreselleşme denen süreçle birlikte devletin küçülmesi söylemi de gündeme geldi. Çünkü küreselleşme, deregülasyon süreciyle, mali sermaye bazında, sermaye akışlarının tam bir serbestiye kavuşması şeklinde ortaya çıktı. Bunun sonucu veya bir işlevi olarak sözü edilen devletin küçülmesi süreci, aslında ikili bir nitelik taşıyor. Devlet bir yandan küçülürken, bir yandan da büyüyor. Vergi mükelleflerine, sermaye sahiplerine, vergi yasalarındaki boşluklardan yararlanarak bir yeraltı ekonomisi yaratanlara ve bunun paralelinde "temiz eller" operasyonuna yol açan bir ekonomik mafyaya karşı küçülüyor. Bu, bütün dünyada böyle. Özellikle, bizim gibi, zaten kontrol mekanizmaları zayıf olan ülkelerde tam bir traji-komik boyut kazanıyor. Bugün bunu yaşıyoruz.

Buna karşılık devlet zulümde, baskıda ve cezalandırmada

büyüyor. Hergün şurada veya burada elli kişi, altmış kişi ölüyorsa, artık mesele bir PKK meselesi olmaktan çıkmıştır. Üstelik biz bunları sadece öldürenlerin kaynaklarından biliyoruz. Başka bir kaynağımız yoktur. Kim, nerede, nasıl öldürülmüştür? Bunları bilmiyoruz. Araştırmaya kalksak, orada özgür bir gazeteciliğin olanakları mevcut değildir. Bunlar herkesin bildiği şeyler. Fakat ne yazık ki, üzerine gidilmiyor.

Kısaca söylemek istediğim şey, herkes devletin küçülmesinden bahsederken, bir yandan da devletin represyonda büyüdüğünden ve demokrasinin asıl bu yüzden tam bir kriz içine girdiğinden habersiz görünmeye çalışıldığıdır. Sonuç, Kürt meselesini, Türkiye'nin demokrasi meselesinin temel sorunu haline getiriyor. Bu bizi, Türkiye'de demokrasi konusunda tavır almanın ilk öğesi olarak, Kürt meselesinde tavır almaya götürüyor. Eğer, "Bu iş ancak silahla olur. Bunun dışında konuşanlar Türkiye'ye karşı ve bölünmecidir." tavrındaki bir söylem egemen olmaya devam ederse, bence asıl bölünmeye bu götürür. Bence Türkiye, DEP'i kapatarak ve DEP'li milletvekillerine de gerçek demokrasi hakkında en küçük bir nosyonu olan insanları şaşırtacak kadar ağır cezalar vererek, en önemli temas, iletişim ve demokratik evrim fırsatını elinden kaçırmıştır. Şimdi geri adım atmaya çalışıyorlar, ama ben orada da son derece kötümserim. Daha dün eski bir DEP milletvekilinin pasaportunun iptal edildiği anlaşılmıştır. Bu mecliste dile getirildiği zaman da "Show yapma" denilmiştir. Türkiye'deki demokrasi gerçeği budur. Üstelik bu, Avrupa'yla entegrasyon, gümrük birliği vs dolayısıyla herkesin demokrasi paketini dilinden düşürmediği bir sırada olmuştur. Ortaya koymak istediğim, bu söylemin sahiplerinin, kendi mantıkları içersinde ne kadar samimiyetsiz ve tutarsız olduklarıdır.

İrlanda'da, farklı bir iktisadi ve kültürel ilişki konumunda, 25 seneden beri benzer bir olay vardır. Bu 25 senede 4000 civarında insan ölmüş. Bizde bir tek 1994 senesinde ölen kişi adedi bunun üstündedir. Sinn Fein'in üyesi Martin Mc Ginnes aslında bizim DEP'li milletvekillerine benziyor. Çünkü hep IRA'cı sayılıyor; kendisi de IRA'ya karşı kesinlikle tavır almıyor. Aynı zamanda Sinn Fein'in de önemli bir adamı. Kendisiyle yapılan gö-

rüşmelerde söylediği şey şu: "Dünyanın bütün kurşunları bizi yok etmeye yetmez." Şimdi bu mantık, orada, başka mekanizmaların işlemesini mümkün kılıyor. Ama bizde, bu gibi örnekler ortaya atılınca, bizim tutumumuz, sonunda küçültücü bir biçimde, "biz bize benzeriz" felsefesine dönüşüyor. Onlar ileri, onların sorunları farklı, konuları farklı vs; biz yapamayız, deniliyor. Yapamazsak da bunun çok daha vahim sonuçlarıyla karşılaşmak durumunda kalabiliriz. Bir başka örnek vermek gerekirse, tabii Tamiller var. Sri Lanka'da devlet başkanının, daha onlar istemeden çok olumlu girişimleri var. Yani, bu tür sorunlar bize özgü değil. Özelleştirme vs gibi uluslararası ekonominin sorunlarıyla da içiçe epey gündem içerisinde kalıyor. Fakat gördüğüm kadarıyla, çok üzülerek söylüyorum, bizim kadar ödünsüz ve ilkel bir davranış mevcut değil.

Bu meseleyi biz çözemezsek, başkaları çözecek; bu gidiş odur. Çünkü bizim bir harp ekonomisine 7-8 milyar dolar verme imkanımız yok. Bakın şimdiye kadar onbin PKK eşkiyasından bahsediliyordu ve söylem de hep bu işin bittiği şeklindedir, geçenlerde baktım yirmibin PKK'lıdan bahsediyorlar. Bir kere rakamların gelişimi kendilerine son derece ters. Bu da, mutlaka demokratik çözümleri gerektiriyor. Bugünden olacakları kesin tayin etmek mümkün değil; bunu zaman tayin edecektir. Bence yapılacak tek şey ilkeleri koymak ve durumu bilmektir. Kimdir Kürt? Kaç kişi kendini Kürt sayıyor? Kendini Kürt sayar da entegre de olmuş olabilir. Hem Kürt hem de Türk sayar. Nasıl Fransa'da Fransız Yahudisi, Fransız Ermenisi, Fransız Baskı gibi kavramlar varsa, bizde de o şekilde, entegrasyonu ifade eden kavramlar kullanılabilir. Ama bazıları da var ki, ben Türk değilim, ben Kürdüm diyor. İşte asıl Kürt meselesinin o baz üzerinde düşünülmesi lazımdır. Çünkü Türklüğü reddediyor. Kimse de ona niçin reddediyorsun diyemez. Buna hakkı yoktur. Niçin bunu reddediyorsun deyince, adam daha da düşman olur.

**DOĞU ERGİL:** Ona şu karşılık veriliyor: "Ermeni uşağı olduğun için reddediyorsun"... Mesela, kolluk güçleri otobüsü durduruyorlar, bakıyorlar Mardin'li biri. "İn aşağıya Ermeni uşağı" diyorlar. Bu tutum düşmanlığı giderek yaygınlaştırıyor ve işin kötü tarafı resmileştiriyor.

**TANER TİMUR:** Ben uçakla Fransa'dan geliyordum. Yanımda bir işçi oturuyordu. Konuştuk; sonunda Urfa'lı çıktı. Urfalıyım dedikten sonra, bana milliyetçi bir nutuk atmaya başladı; Ben Kürdüm ama aslında Türküm, bölünmeye karşıyım vs. diye. Ben on sene önce de uçakla gider, gelir, böyle insanlarla uçakta oturur ve konuşurdum. Hiç kimse, ben Urfalıyım, Diyarbakırlıyım dedikten sonra böyle açıklamalar yapmak, yurtseverliğini kanıtlamak zorunluluğunu hissetmezdi. Bu, durumun ne kadar vahim boyutlar kazandığını gösteriyor.

**KENAN SOMER:** Ben biraz geriden başlayıp, Cem'in değindiği bir konu üzerinde, Kürtlerin uluslaşma süreci üzerinde durmak istiyorum.

Bilindiği gibi ulus, insanlar arasında uzun ve düzenli bir iktisadi ilişkiyi, iktisadi bir yaşam birliğini öngerektiriyor. Bunu da toprak birliği sağlıyor. Toprak birliğinin olmaması, aynı milliyetin çeşitli uluslar durumuna dönüşmesine yol açıyor. Buna karşılık, belirli bir toprak birliği çerçevesinde, çeşitli aşiret, milliyet ve ulus temsilcilerinin karışıp kaynaşarak, tek bir ulus oluşturmaları da olanaklı. Bunun en belirgin örneğini ABD veriyor. Atatürkçü düşüncenin "tek bir Türk ulusu" ülküsü de böyle bir olanağa dayanabilirdi. Ancak bu olanağın gerçekleşmesi, bu tür siyasal bir ulusun oluşmasına uygun koşulların yanı sıra, bu yönde bir istenç birliğinin varlığına ve bu istence uygun etkinliklerin gösterilmesine bağlıydı.

Ulusun başlangıçta kendini milliyet biçiminde göstermesine karşı milliyet de, milliyet olarak üzerinde yaşadığı toprakların birliği gerçekleşmeyince birden çok ulus durumuna dönüşebiliyor. Gene bilindiği gibi Fransız milliyeti, bu şekilde Fransız, Belçika ve İsviçre uluslarını meydana getirmiş. Aslında tek bir milliyet oluşturan Danimarka ve Norveçliler de iki ayrı ulus durumuna dönüşmüş. Günümüzde de Arap milliyetinin, toprak birliğini gerçekleştirememesi nedeniyle, ayrı ayrı uluslar durumuna dönüştüğünü ya da dönüşme sürecine girdiğini görüyoruz. Aynı şey, Türki cumhuriyetler için de söylenebilir.

Peki, belli bir milliyet oluşturdukları ölçüde Kürtlerin de, kuşkusuz çeşitli seçeneklere açık ama benzer bir ayrışma süreci

içinde oldukları söylenemez, sözgelimi dört ayrı Kürt ulusunun oluşma olasılığından söz edilemez mi? Çeşitli seçenekler derken Kürt milliyetinin, birincisi Araplar ve Türki halklar gibi ayrı ayrı uluslara dönüşme süreci, ikincisi aynı topraklar üzerinde yaşadıkları halklarla kaynaşma süreci, üçüncüsü bu halklarla çokuluslu devletler oluşturma süreci gibi seçenekleri düşünüyorum. Belki başka seçenekler de düşünülebilir. Bunlardan hangisinin gerçekleşeceği daha önce de söylediğim gibi, somut duruma ve insanların istek ve iradi eylemlerine bağlı. Öyleyse Türkiye'de ya Türk ulusu ile Türkiye'deki Kürt "ulusu"nun ya da türkiye'deki Kürtlerin karışıp kaynaşma süreci, ya da çokuluslu bir devlet oluşturma süreci üzerinde düşünmemiz gerekiyor. Açıklık amacıyla, son derece şematik konuşuyorum. Özellikle son durumda, bir "bölgesel özerklik" sorunuyla karşılaşacağız. Ama dört ayrı Kürt ulusunun oluşma olasılığına dayanan bu seçenekler çerçevesinde, tek uluslu bağımsız bir Kürdistan senaryosu mantıksal olarak yer almıyor.

**CEM EROĞUL:** Bir gerçeği saptamak başka, o gerçeğe taraftar olmak başka bir olaydır. Benim saptadığım gerçek, Türk devletinin 12 Eylül'den başlayarak, nitelenmesi için son derece ağır kelimeler bulmak gereken siyaseti sonucunda, yurttaşların bir bölümünde bir duygusal kopma yaratılmış olmasıdır. Bu siyaset insanlardaki o "biz" duygusunu zedelemiş ve dolayısıyla da yeni bir "biz" duygusunun doğmaya başlamasına yol açmıştır.Bunu PKK'ye indirgemek son derece yanlıştır. Çünkü böylesine bir hareket, bir toplumsal tabanı olmazsa, kesinlikle yaşayamaz. Demek ki bir toplumsal tabanı da vardır. Bu olgu giderek Türkiye ulusu dışında, bir yeni ulusal bilinç oluşmasına yol açmaktadır. Bunun en büyük tehlikesi, Türkiye ulusu bilincini geriletmesi ve etnik anlamda bir Türk ulusu bilincini kamçılamasıdır. Ulusçuluğun etnik temele dayanan biçimi, gerici biçimidir. Aslında soydaşlık temeli ulusçulukla da çatışan bir şeydir. Gerçek ulusçuluk bunu aşan ve bunun ötesinde bizlik duygusu yaratan bir ulusçuluktur. Bunun örneklerini; Amerika'yı, İsviçre'yi, Fransa'yı biliyoruz. Bugün en büyük tehlike, bir kısım Türk yurttaşlarının, örneğin Orta Asya'daki Türk'e, ya da birtakım Türk yurttaşlarının Suudi Arabistan'daki Müslüman'a kendini,

Hakkâri'deki Kürt'ten daha yakın hissetmesidir.



Böyle gitmesine seyirci kalırsak, bunun doğal sonucu, ortaya etnik temele dayalı, iki azgın ulusçuluğun çıkmasıdır. Onun için ben, bu biçimdeki gelişmeyi son derece tehlikeli görüyorum. Soyut olarak her milliyetin mutlaka bir ulusa dönüşmesinin gerekliliğine ve bunun ilerici bir şey olduğuna da inanmıyorum. Bu söylediğim sadece Kürtler için değil, Türkler için de geçerli bir şey. Çünkü Türkler için bunun gereğine inansaydım, örneğin bütün Türk kökenli çeşitli devletlerin, tek bir devlet, tek bir ulus oluşturmasını savunuyor olurdum. Bu, Türkler için de, Kürtler için de, bütün etniler için de yanlıştır. Dolayısıyla bizim yaratmaya çalışacağımız çözüm, yurttaşlık temeline dayanan ve etnik farklılıkları sadece bir kültürel zenginlik olarak algılayan bir ulus anlayışıdır. Yalnız bunun olması için birtakım koşullar var. Bir koşul devlete, bir koşul da yönetilenlere aittir. Devlete ait koşul, bütünüyle bir bölgeyi ve bir toplumu hedef alan bastırmacı,diğer yörelerde de ayrımcı uygulamalara son vermektir. Örneğin benim oğlumu gece polis çeviriyor, ilk baktığı şey nereli olduğu. Batılıysa mesele yok, doğuluysa hemen götürüyor. Bu ayrımcılığı devlet yapıyor. Bu ayrımcılığa kesinlikle son vermek gerekir. Bu, kanun dışı birtakım şiddet hareketlerini hoşgörüyle karşılamak değildir. Devlet, hırsızın, katilin üzerine gittiği gibi, elbette silahla köy basan insanın üzerine de gider. Bunu yapmayan devlet, devlet değildir. Kastettiğim şey bu değil. Kastettiğim şey, ayrımcılık temeline dayanan şiddet siyasetidir. Bundan vazgeçmek gerekir.

İkincisi, bütün öğeleriyle demokrasiyi getirmek lazımdır. Bu, anayasadan başlayarak yapılmalıdır. Demokrasinin bin tane çeşidi de yoktur. İnsan haklarına dayanan, liberal bir devlet anlayışını getirmek gerekir. Bu devlete düşen iştir. Açıktır ki, sorunu anlayabilmek için önce düşünce özgürlüğünü getirmek lazım. Kim neyi savunuyor, ortaya çıksın ki demokratik çözümler olabilsin.

Fakat olayın unutulan bir başka yönü de var. Burada hepimize ve özellikle basına çok büyük görev düşmektedir. Basın ve yönetilenler, bu "bizlik" duygusunu yok eden tutumlar karşısın-

da, yekvücut olarak tepki göstermek zorundadır. Yani bir Genelkurmay Başkanı kalkıp, "bunlar düşmandır, ezilmelidir" dediği zaman, etnik kökeni ne olursa olsun, ama özellikle etnik kökeni Türk olanların, yekvücut olarak "senin çocuğun ne kadar benim yurttaşımsa, o yörenin çocuğu da o kadar benim yurttaşımdır" diyebilmesi lazımdır. Biz, bir PKK'lı çocuk öldürüldüğü zaman, Mehmetcik öldürüldüğü zaman duyduğumuz acıyı duymalıyız. İşte bu, bizden kaynaklanan sorundur ve bence uzun vadede işin çözülmesi veya çözülmemesi de buna bağlıdır. Şimdiki durumda, PKK baskını oldu, Mehmetcik öldürüldü, haberi geldiği zaman, bizim insanımız pazarda, Kürt kökenli satıcıdan alışveriş yapmıyor. Bunu devlet değil, halkımız yapıyor. Bu böyle sürerse, o zaman hepimizin felaketi olacak olan bir kardeş kavgası ve parçalanma kaçınılmaz olur.

**DOĞU ERGİL:** Fransa'da polis esmer birine hüviyet sorduğu zaman, herkes başına üşüşüyor, benimkine de bak diye adeta polisi boğuyor.

**CEM EROĞUL:** Türkiye'de, yönetilenlerin yeterli bir demokratik geleneği yok. Bu toplum demokratik tepkilere alışık değil. Buna karşın, son yıllarda çok ilginç iki şey yaşadık ve yaşıyoruz. Özal zamanında, savaşa sokma iradesi karşısında bir kamuoyu oluştu. Bu, önemli bir sosyolojik olaydır. Bence, yaşadığımız bir başka son derece ilginç olay, Aziz Nesin, Yaşar Kemal gibi insanların önderliğiyle, suç oluşturan metinlerin dağıtılıp insanlar tarafından imzalanması olayıdır. Bu suçsa,ben de bu suçu işliyorum, demektir. Bunlar Türkiye'de çok yeni şeylerdir. İşte bu bilince Kürt sorununda da ulaşırsak, o zaman çözeriz. Bunun başarılamaması halinde, gerçekten bir umudumuz yoktur. Bizim umudumuzun olmaması da hiçbir şekilde Kürt yurttaşlarımızın umudunun olacağı anlamına gelmemektedir. Devletin zayıflaması, parçalanması vs. onlar için daha da büyük bir felaket olacaktır.

Bir şey daha söylemek istiyorum. Son söylediklerimle hepimizin hemfikir olduğunu düşünüyorum. Bundan sonra söyleyeceklerimle ise hemfikir olmayacağınızı biliyorum. O da şudur: Demokratikleşme bence, merkezi devleti zayıflatarak değil, aksi-

ne merkezi devleti güçlendirip ona katılarak olur. Bence en güçlü devlet, en demokratik devlettir. Bir devlet halkına ne ölçüde dayanıyorsa, o ölçüde demokratik ve o ölçüde de güçlüdür, Bizim gibi toplumlarda (tabii bunu genelleştirmiyorum, azgelişmiş toplumlardan söz ediyorum) toplumu bütünüyle bir başka noktaya götürmek, kalkındırmak, modernleştirmek vs için merkezi olmanın zorunlu olduğuna inanıyorum. Türkiye'de yerelleşmenin, yöreselleşmenin, toplumu geriye götürücü, toplumun feodal beyliklerini, yerel mafyaları güçlendirici bir tehlike yarattığını düşünüyorum. Örneğin bugün Türkiye'de milli eğitimin yerel yönetimlere bırakılması gerici bir şeydir.Buna karşılık İsveç'te bırakılması ilerici bir şeydir. Çünkü Türkiye'de yerel yönetimlere bırakırsanız, çocuğu benim tarikatımda mı, senin tarikatında mı yetiştireceğim, kavgası yapılır. Türkiye'nin modernleşme kavgası içinde, Kürt sorunu dahil, büyük toplumsal sorunların çözümü için, merkezi devletin güçlü olması gerektiğine inanıyorum. Merkezi devletin de, ancak, bütün yönetilenlerin katılmasına açık, hepsinin "benim devletim" dediği bir anlayışla güçlenebileceğini düşünüyorum. Yani, Kürt kökenli yurttaşlarımın, "ben kendi yöremde yerel meclisin başkanı ya da üyesi olayım" diyeceğine, "Sen bana Dışişleri Bakanlığı memurluğunu mu yasaklıyorsun, ben seni dava eder çatır çatır girerim; bu senin Türk kökenli yurtaşının ne kadar hakkıysa, benim de o kadar hakkımdır" kavgasını vermesinin daha ilerici olacağını düşünüyorum.

**DOĞU ERGİL:** Bu tartışmaya girmeyeceğim; haklı tarafları da, tartışılması gereken yönleri de var.

Ben bir iki noktaya dikkat çekmek istiyorum. Kenan Somer'in dediği gibi, Kürtler birkaç ulus-devletin sınırları içinde yaşıyorlar. İran'da, Irak'da isyanlar olmuş, tepkiler gösterilmiş, ama belki biz Türkiye'de yaşadığımız için, belki de gerçekten öyle olduğu için, somut bir Kürt milliyetçiliği hareketi sanki Türkiye'de daha yoğunmuş gibi algılıyoruz. Bu nedenle Türkiye, milliyetçiliklerin birbirini ürettiği, beslediği bir siyasal alan oluyor. Bir milliyetçiliğin anarahmi, başka bir milliyetçiliktir tezine uygun bir açıklama bu.

Ben burada milliyetçilik üzerine bir ufak saptama yapmak isti-

yorum. Bir sürü milliyetçilik var, ama bugün, özellikle Türkiye bağlamında iki tür milliyetçilik var. Birisine "yüksek milliyetçilik" diyebiliriz. Bu, ulus kuran, antiemperyalist, modernleşmeci, daha ilerici, ulus oluşturan bir milliyetçilik. Bir de "alçak milliyetçilik" var: korunmacı, tedirgin, yerel, tutucu, hatta gerici. Korunmacı derken ulus-devletin desentegrasyonu aşamasında, bir takım grupların yaşam tarzlarını, kimliklerini korumak refleksini anlatmak istiyorum. Onlar bu amaçla kurtarılmış alanlar yaratmak ve bu "özel alanlarda" korunmak istiyorlar. İşte bu, minimalist veya indirgemeci bir milliyetçiliktir. Örneğin yoksulluk ve "yitirme endişesi" Doğu Anadolu'da Kürtlüğü besleyen bir olguysa; Türkiye'nin diğer yörelerinde de Türk milliyetçiliğini besliyor. Bu korunmacı bir milliyetçiliktir. Hatta Türkiye'deki islami söylem de bir tür milliyetçiliktir. Ama milleti farklı tanımlıyor. Milli görüş, Milli Selamet Partisi vs.'nin adlarındaki millilik, işte bu tür (ulus-devlet üstü) bir milliyetçilik. Büyük ya da ilerici milliyetçiliğin zaafları oranında, onun boş bıraktığı alanı bu "alçak milliyetçilik" dolduruyor.

Şunu unutmamak lazım ki, birden fazla etnik kümenin ya da kültür kümesinin varolduğu bütün toplumlarda, gerek siyasal açıdan, gerekse hukuksal açıdan, bir eşitlik veya eşitsizlik algılaması vardır. Yani, eğer bir etnik farklılık sözkonusuyla, hemen bir etnik hiyerarşi duyarlılığı doğar. Eğer hem yerleşik/egemen siyaset felsefesinde, hem hukuk sisteminde böyle bir eşitsizlik gerçekten sözkonusu ise o toplumda sorunlar çıkar. Türkiye'de böyle bir etnik hiyerarşi algılaması doğmuştur. Böyle toplumlarda etnik kümeler, kimlikleri konusunda çok duyarlı, hakları konusunda da oldukça hırçın ve kıskançtırlar. Bu Türkiye'ye has değil, evrensel bir saptamadır.

Yapılması gereken ilk şey, bu tür gereksinmelerin dile getirilmesi, kimlik belirtimi, kültürel farklılıkların yaşanması ve yaşatılmasına olanak sağlanmasıdır. Şimdi denilecek ki, bu ülkenin Laz'ı var, ama Lazlık taslamıyorlar. Çok güzel. Cem'in anlatmak istediği de oydu zaten. Adam başka bir etnik kökeni olsa bile kendini Türk hissediyorsa, ne alâ; ne mutlu ki üst-kültür, altkültürleri önemsizleştirmiş. Bildiğimiz gibi Karadeniz İstanbul'dan çok sonra fethedilmiştir. Başta orada Türklük falan da yoktu.

Tosya'nın bir sürü ilçesinde hala Rumca konuşulur, ama kendilerini Türk milliyetçisi olarak adlandırırlar. Yani, Türkiye'de kim kendini nasıl hissediyorsa, öyle hissetmelidir. Kimse şöyle hissedeceksin diye zorlanmamalıdır. Korunmasında gerek ve kıymet duyulan farklılıkların korunması, çok kültürlülüğün ve kültürel farklılıkların eşit olduğu tezine dayanan demokrasinin temelidir. Tabii bunun hukuksal dayanağı olması da gerekir. O yüzden çok kültürlülük kurumsal olduğu kadar, hukuksal güvenceye de alınmalıdır. Artık kültürel ve düşünsel farkılıkların bu ülkede ve herhangi bir ülkede bütünleşmeyi önlemediği anlaşılmalıdır. Kendi farklılığını/özelliğini şiddet kullanarak genelleştirmeye çalışmadıkları sürece, tüm kümelerin belirtim ve özel yaşam alanı özgürlükleri talebi karşılanmalıdır.

Üçüncüsü alt-kültürlerin (kümelerin), üst-kültürü oluşturma sürecine katılması kanallarının açık tutulması gereklidir. Siyasi anlamda (etnik kökenlerden arınmış) ulus böyle oluşur. O yüzden artık siyasetin öznesinin tekil olarak birey değil gruplar, kümeler ve örgütler de olduğunun kabulü ve onların kimliklerinin de tanınması gereklidir.

Biz Türkiye Cumhuriyeti'nde ekonomik ve siyasi olarak bireyler arasında ayrım yapmıyoruz. Ama kültürel engeller var. Kültürel olarak kümelere özel bir yaşam alanı hakkı vermek istemiyoruz. Kültürel engeller konulunca, bu, bütün alanlara yayılan bir yoksunluk duygusuna yol açıyor. "Biz hep ezildik, biz hep uzaklaştırıldık vs gibi mağduriyet duygusu doğuyor. Bu duygu, siyasal/ideolojik renkler kazanarak son derece abartılı ifadelere ve gösterilere yansıyor.

O halde şimdiye kadarki devlet felsefemizin içinde olan, asimilasyon, inkâr, zorlama uygulamalarının sona erdirilmesi lâzım. Bugün artık bu farklılıkların bir bütün oluşturacağını, farklılıkların bir bölünme olmadığını, olmayacağını kabul ederek, entegrasyon sürecinin en akılcı biçimde devreye sokulması gerekiyor. Entegrasyon işlemi kurumsal idari yapılanmada, yani devlet katında gerçekleşmelidir. Kamuoyu oluşturulmasında, yönetilenlerin de uygulamalara katılması konusunda bayraktarlığı siyasi partiler yapmalıdır. Çünkü popüler siyasi organlar onlardır.

Bir de halk, kendini baskı altında hissetmeden fikirlerini ve duygularını dile getirebilmelidir. O zaman belki, dağdaki hava değil, "düzdeki" yaşam özenilecek hale getirilebilir ve dağdakini indirmek çok zor olsa bile, dağa çıkmak önlenebilir. Tabii burada "dağ"ı bir protesto simgesi olarak kullanıyorum.

**AHMET MESUT:** Ben ulusun inşa edilmesi konusunda bir şeyler söylemek istiyorum. 1984'ten bu yana olan Kürt direnişini yekpare bir olay gibi almamak gerekiyor. Belli bir direniş çizgisi yok. O süreçte çok çeşitli kopuşlar var. Bildiğim kadarıyla 1987'de PKK'nın örgütsel düzeyde ciddi bir zayıflaması var. Köy koruculuğuna yönelinmesi, kitlesel şiddet uygulaması, köy basılması vs. ile PKK'nin zayıflamasına, kendi içinde bir takım tartışmaların oluşmasına ilişkin bir süreç. Yani, ortada sürekli yükselen bir PKK yok. 1989'da bir yükseliş var. Bunun da çok fazla uluslararası politikayla ilgisi olduğunu düşünmüyorum. 1989'da SSCB'nin dağılması ve bir takım yeni oluşumlar var. Yeni dünya düzeni dediğimiz şey kuruluyor. Bir demokrasi nosyonu ortalığı dolaşıp duruyor ve herkesi etkiliyor. 1989'da Kürt illerinde, Cizre'de, Nusaybin'de, Mardin'de, Şırnak'da gördüğümüz, devlet otoritesine karşı kitlesel direnişler başlıyor. Ve bu süreçte PKK'nin gerçekten kontrol edemediği şeyler var. Benim için asıl ilgi çekici yer orası. Sonra 1990'da daha kritik bir yere gelindi; Kürt direnişinde çok ciddi bir dönüşüm yaşandı. 1990'lara kadar. sadece Türkiye için demiyorum, Irak, İran, Suriye de dahil olmak üzere bölge, ikili bir kelepçe içindeydi. Birinci kelepçe soğuk savaş dengesinde ABD-Rusya anlaşması, ikincisi onun altında da Türkiye, İran, Irak arasında imzalanan Sadabat anlaşması. Yani Kürtler hem içinde bulundukları ulus-devletler tarafından tahakküm altındaydı, hem de ABD ve Sovyetler Birliği arasında kurulan denge tarafından baskı altındaydı. Rusya'nın çöküşü ile birlikte bir kelepçe atmıştır. İkinci kelepçe de Irak'ın Kuveyt'i işgali ile atmıştır. Artık bundan dönüş yoktur.

Yani sonuç itibariyle, PKK'nin alıp bugüne getirdiği bir Kürt ulusal hareketi yok. Sosyolojik olarak bakılması gereken bir Kürt direnişi var ve bu, ulusal ve uluslararası dengelerden besleniyor. Ulusal olarak mesalâ 141,142'nin kalkmasından besleniyor,

uluslararası düzlemde ise kimsenin ne olduğunu bilmediği ve herkesin bir şeyler yüklediği bir demokrasi imgesi ortada dolaşıp duruyor. Kürtler de bunu hissediyorlar.

Ulus, inşa edilen, tahayyül edilen bir şey. Bunu şunun için söylüyorum, ben Kürt meselesini 1800'lerden aldım. Nasıl Kürt direnişi ogünkü sosyolojik gerilimlerden, sosyolojik olaylardan besleniyorsa, bugün de onlardan besleniyor. Yani kendinden menkul bir ulus kavramı yok. Bugünkü Kürtlük denen şey, uluslararası birtakım dinamiklerden ve ulusal birtakım direnişlerden kan alıyor. 1800'lerde de başka şeylerden kan alıyordu. Ogünkü vakıalarla bugünküler kesin olarak farklı. Fakat ben bu farklılığın bir umut kaynağı olduğunu söylemek istiyorum. Hatta daha ileri giderek, biraz ütopik bir biçimde istemimi söyleyeyim: bugünkü kürt direnişini, bir ulusal direniş olarak görmeme eğilimindeyim. Ulusal direniş olma özellikleri çok fazla mevcut, fakat sosyolojik bir bakış açısından, Kürt kitlesinin istediği bana göre demokrasidir.

Kürtlerin demokrasinin altında değerlendirilebilecek kavramlara referans vererek mücadele yürütmesini bir umut olarak görüyorum. Oradan da sorunun nasıl çözülmesi gerektiği noktasına gelmek istiyorum. Bir Kürt olarak, yeni bir ulus devleti geri bir proje olarak görüyorum. Kürdistan diye yeni bir ulus-devletin kurulmasını ilerici bir proje olarak görmüyorum. Aksine, Kürtler bugün Türkiye Cumhuriyeti'nin daha demokratikleşmesini sağlamalıdır. Şimdi bir takım çekinceler etrafında konuşuyoruz. Bence ilk ilke herkesin özgürce konuşması olmalıdır. Kürtlerin meşru temsilcileri konuşabilsin. Önce bu gerekiyor.

Kişisel olarak görüşüm ise şöyle: Cem Eroğul merkezileşmeden yanayım dedi. Buna bir ölçüde katılıyorum. Çünkü ademimerkeziyetçilik Türkiye'nin bugünkü sosyopolitik ortamında taşrayı pekiştirecek, kışkırtacak bir şeydir. Bence taşra her zaman gericiliğin merkezi olabilme ihtimaline sahiptir. Ama uygun bir şekilde manipüle edilirse, taşra her zaman gerici olmak zorunda da değildir. Bence manipüle edilme imkanı vardır.

**DOĞU ERGİL:** Bunun ikisinin birleşimini sağlamak lazım. Salt sizin söylediğinize katılındığı zaman, devletin bugünkü şekliyle

devamı tehlikesi doğabilir. Yani, devletin dönüştürülmesi için gerikli dinamizma yakalanmayabilir. Taşra bunu yakalayabirse ne alâ, yoksa taşralaşma gündeme gelir. Türkiye için o kadar ince bir çizgi sözkonusu ki, bunu nasıl oturtacağız? Benim de bir cevabım yok.

**CEM EROĞUL:** Sağlıklı yerelleşme ancak sağlıklı merkezileşmeyle birlikte olabilir. Sağlıklı merkezileşme, sağlıklı yerelleşmeyi de içerir.

**AHMET MESUT:** Ben devamla niye umutlu olduğumu söylemek istiyorum. Bugün Kürt silahlı direnişini yürüten hareketin karakterlerini biraz serin bir bakışla incelediğimizde, oradan da biraz umutluyum. PKK'nin lideri Türkiye solu içerisinde bir sosyalizasyon geçirmiş, ama yurt dışına çıktıktan sonra Orta Doğu'da siyaset yapmaya başladı. Orta Doğu'da siyaset yapmak demek, BAAS sosyalizminin gelenek olduğu bir yerde siyaset yapmak demektir. BAAS sosyalizminin en temel pratiklerinden biri ise politik pragmatizmdir. PKK lideri benim gördüğüm kadarıyla, Turgut Özal kadar veya ondan daha fazla pragmatist bir politik şahsiyettir. Hiçbir ilkesi yok anlamında söylemiyorum, ama kendi tabanındaki fraksiyonlara bile farklı şeyler söyleyebilen, Türkiye Cumhuriyeti'ne farklı şeyler söyleyen, ABD'ye, Avrupa'ya farklı şeyler söyleyen bir kişidir. Bu aslında Orta Doğu'da siyaset yapmak isteyen her örgütün sahip olması gereken bir nitelik. Kuzey Irak'ta referandum yapılıyor ve insanlar bağımsızlık ilân edilsin istiyorlar. Fakat Barzani de biliyor ki bağımsızlık ilânı olanaksız, biz güvenli bölgeyle yetinmek zorundayız; gerçeklik budur dedi. Dolayısıyla Kürtlerin siyaset yaptığı coğrafya, orada siyaset yapan bütün örgütleri pragmatist olmaya iten bir yer.

**TANER TİMUR:** Öyle bir aşamaya geldik ki, ileriye dönük bazı şeyler söylemek ihtiyacını hissediyoruz. Ben, bunun çok zor olduğu kanısındayım. Çünkü biz durumu, verileri bilmiyoruz. Ancak tahmin ediyoruz. Bilemememizin sebebi de bilgi kaynaklarının yasaklanmasıdır. 1980'den önce nüfus sayımlarında anadil diye bir soru vardı; bu da kaldırıldı. Kim, ne kadar Kürtçe biliyor, ne kadar kimse sade Kürtçe biliyor vs, bunların da bilinmediği bir toplumda yaşıyoruz.

**DOĞU ERGİL:** Bunlar biliniyor. Bu bilgiler, kaymakam kaymakam alınıyor. İstihbarat örgütlerinde, İçişleri Bakanlığı'nda olmalı, ama biz bilmiyoruz.

**TANER TİMUR:** Bilenler zaten bir politika üretmek için değil, mevcut bir politikayı yürütmek için bunları kullanıyorlar.

**CEM EROĞUL:** Bu noktada bir şeyi kayda geçirmek istiyorum. Bu memlekette Tunceli'nin köyüne milletvekillerinin ve hattâ başbakan yardımcısının girmesi engellendi.

**TANER TİMUR:** Bunu hepimiz biliyoruz. Ama burada söylenmesi iyi oldu. Fakat benim söylediğim, sosyolojik verileri bilmiyoruz. Bunları bilmeden de ileriye dönük politikalar üretemeyiz.

İleriye dönük hiçbir şey söyleyemeyiz demek de yanlış olur. Ben, mevcut verilere göre, bir entegrasyon politikasının, hem Kürt asıllı Türk vatandaşları, hem de Türkler lehine olacağı kanısındayım. Zaten daha önce yazımda da, bu konuyla ilgili söylediğim buydu. Böylece bu insanlar hem Kürt kimliğini yaşayacak ve bunu ifade özgürlüğüne sahip olacak, hem de Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığının tüm haklarından yararlanabilecekler.

Fakat bu nasıl olur, nasıl üretilir? Bunun somutlaşması için bilgilere ihtiyaç vardır. Madem ki demokratik olduğunu iddia eden bir rejim içinde yaşıyoruz, bu herkesin en tabii hakkıdır. İlk yapılması gereken şey, bilgilerin toplanması, bilinmesi, konuşulması ve tartışılmasıdır. Çünkü biz şimdi genel olarak, Güneydoğu Anadolu'da yaşayanlar ve diğerleri diye Kürtleri ikiye ayırıyoruz. Sık sık argüman olarak kullanılıyor, bu Güneydoğu Anadolu meselesidir, Kürt meselesi değildir, zaten Kürtlerin çoğu Güneydoğu Anadolu meselesidir, Kürt meselesi değildir, zaten Kürtlerin çoğu Güneydoğu Anadolu'nun dışında yaşıyor, deniliyor. Peki, bu Güneydoğu Anadolu'nun durumunu biliyor muyuz? Bilmiyoruz. Güneydoğu Anadolu dışında yaşayan Kürtlerle ilgili bir sosyolojik araştırma var mı? Yok. Bunların içinde Kürtçüler var, PKK'ciler var, kendisini tamamen asimile saymış olanlar var, entegre sayan Kürtler var vs. Bütün bunlar büyük bir karanlıkta. Bunların bilinmesine öncelik veren bir faaliyet lâzım.

**DOĞU ERGİL:** Bunların araştırılması gerekli. Ben, bir araştırma enstitüsü kurulsun diye yazdım. Ancak tepki gelmedi. Çünkü bu, onlar için sorun değildi. Onlar için sorun bir asayiş sorunudur. Silahlı adamın üzerine, daha güçlü bir silahlı örgütlülük içinde gidersin ve bitirirsin. Bitecek... hep bitecek.

**AHMET MESUT:** Silahlı mücadeleyi bitirmek çok zor, ama bitirilebilir de. Fakat oradaki kollektif vicdana gergef gibi işlenen bir süreç var. Araya kan girmiş durumda. Bu, artık insanların kolektif bilincine kanla yazılıyor. Kritik olan burası.

**DOĞU ERGİL:** Bu saptama o kadar basit bir saptama değil. Ayrıca bu iş bitirilebilir görünüşüne de katılmıyorum. Bu iş bitirilmez. Ben yeni İrlanda, İngiltere, İspanya ve Bask bölgesinden geldim. Taraflarla da görüştüm, yüz kadar yetkiliden bilgi aldım. Bu görüşmeleri Avrupa Parlamentosu düzenledi. Orada şunu söylüyorlar: Eğer silahla siyaset yapan bir gücün arkasında bir sosyal destek varsa, çatışmanın çapı ve derinliği ne kadar küçük olursa olsun,bu, silahla durdurulamaz; ancak sınırlandırılabilir. Şu anda ETA'nın legal partisi olan Herri Batasuna'nın oy desteği 170.000 kişidir. Ama onlar kendilerine şunu soruyorlar: "Demokrasi miyim, değil miyim? Demokrasiysem ben bunları öldüremem. Öldüremiyorsam siyasal muhatap olarak karşıma alıp konuşmalıyım, uzlaşmalıyım".

Kürt hareketini bastırmayı önleyen olgulardan biri de, resmi kafa tarafından "bastırmanın" sonuç alıcı yöntemi olacağı zannedilen **göç ettirme** hadisesinin yarattığı olumsuz sonuçtur. Daha bu sorunun sonuçlarını yaşamadık. Orada toprağıyla, hayvanıyla, sebzesiyle, hayatını doyumluk çizgisinin üzerinde veya altında sürdürülebilen insanların elinden bütün yaşam olanaklarını maddi olarak alıyorsun. Ondan sonra onları,uyum sağlasınlar diye gönderdiğin bir bölgede, kendilerini istemeyen bir sosyo-kültürel ortamda yaşamaya mahkûm ediyorsun. Yani parmaklıkları görülmeyen bir hapisaneye hapsediyorsun. Burası eski gecekonduluğun, yani kentlileşme için kuluçka döneminin yaşandığı yer değil artık; göç eden nüfusun durgun suyu. Bakın şimdi oralardan neler çıkacak? Oradan mafyalar, yeraltı örgüleri, siyasal radikal örgütler çıkacak. Göç olgusu siyasal bilinç için

bir biley taşı etkisi yapacak, yapıyor da. Ben "Doğu"da yürüttüğüm alan araştırmasında en radikal cevapları Güneydoğu'dan değil, kentlerdeki bu insanlardan aldım. Sorunu kente taşıyoruz. Kentin kontrolu çok daha zor. Şu anda Güneydoğu'nun ücra dağlarındaki savaşın buraya hiçbir doğrudan etkisi yok. Belki maddi açıdan, bir de çocukları ölen alt sınıf için bir sorun; bizler için değil. Ama sorun (şiddet) kentlere taşındığı zaman, hepimiz ciyak ciyak sokaklara uğrayacağız. Kimse bunun farkında değil. Bugün kapımızın önünde dilenen, yarın gelip, kapımızı kıracak. Türk milletine bunu açıklıkla anlatmak lâzım ki, gaflet uykusundan uyansın ve basiretsiz, ufuksuz yöneticisinden hesap sorsun.

**AHMET MESUT:** Sonuçta bugün dört tane Kürt coğrafyasından bahsetmek mümkün gibi görünüyor. Birincisi 50 ve 60 göçünde Ankara ve İstanbul'a gelen bizim kuşağımız. Bu dilini vs unutan ve aslında asimile olmuş bir kuşak.

İkincisi, 1980'in ilk yıllarındaki göçle birlikte Adana, Antalya, Mersin dolaylarına yerleşen biraz daha radikal bir unsur.

Üçüncüsü, 1989 sonrasındaki şiddet politikasının oluşturduğu bir göç var. Bunlar Diyarbakır, Mardin gibi Güneydoğu illerinde gettolaştılar.

Bir de bu işin merkezinde, yani silahlı direnişin vuku bulduğu kırsal kesimde yaşanlar var.

Günümüzde bu dört coğrafyanın siyasi izdüşümlerinin de görülmeye başladığına dair işaretler mevcuttur.

# KALKINMA, DEMOKRATİKLEŞME VE KÖYLÜLEŞME

Ergun TÜRKCAN

*Yazıya İlişkin Bir Açıklama*

*Bu yazı, 1988 de, iki dostumuzla, Orhan Koloğlu ve Oktar Türel, birlikte yazımına başladığımız fakat, bir türlü parçalarını bir araya getiremediğimiz, TÜRKİYE: GEÇMİŞ ZAMAN - GELECEK ZAMAN başlıklı bir kitabın içinden bir parçadır. Orhan bey yazdıklarını ayrı bir kitap haline getirdi; Oktar Bey yazdıklarını ayrı bir kitap haline getirdi; Oktar bir sürü proje içinde kayboldu ve ben de 1989 da bitirmiş olduğum ev ödevimi' bir kenarda unuttum. Bu yazıları, birkaç yıl önce Kenan Somer'e verdiğimi de unutmuştum. Kenan Bey, geçenlerde, bu yazılardan bir kısmını bu dergide yayımlamayı önerdi. İfade ettiğim gibi, 1989 da yazılmış bu yazıların, günümüzün bazı önemli olaylarıyla bağlantıları mevcut değildir. Güncelleştirmek için yeniden yazılması gerekebilirdi; ancak, ana fikirde bir değişik olmadığı için, bu yenileştirme işi, bana çok da gerekli olmayan bir ayrıntı gibi geldi ve bazı maddi düzeltmeler yaparak yayınlanmasının mümkün olabileceğini düşündüm. Okunduğunda görüleceği gibi, yazının önünde ve daha sonrasında, bir bu kadar daha sayfa vardır; onları da gerekirse, başka bir fırsatta aynen veya değiştirerek yayımlayabiliriz. Yeter ki, yazı tartışmaya değer bulunsun ve ben de bazı şeyleri daha çok açma durumunda kalayım.*

Şubat 1995 - ANKARA

Savaştan sonraki 'Altın' Kalkınma Çağında, yani 1950'ler ve 60'larda, kalkınma, Klasik Batı Avrupa tarih sürecihin bir "replikası", benzeri olarak düşünülmekteydi. Bu, sadece iktisadi bir süreç değil, siyasi ve sosyal içerikli genel bir tarih süreci anlamındadır. Çözülen Feodal yapı üzerine, 16. ve 17. yy.'da Batı Avrupa'da milli devletlerin ortaya çıkması, önce devletin Kiliseden (Reformasyon), sonra ferdin hem kilise ve hem devletten

belli bir mesafe almasıyla (insan hakları) sonuçlanan bir siyasi - kültürel süreç, özel mülkiyet ile özel girişimin gelişmesi için "tabii" bir zemin oluşturmuştur. Kapitalizm bu zemin üzerinde doğup yayılacaktır. Bu zemin üzerinde sınai kapitalizmin ve Sanayi Devriminin nasıl harekete geldiği ve yayıldığı çok incelenmiş ve ayrıntılarla bilinen bir süreçtir ama, daha önce de değindiğimiz gibi bu "tabii" zeminin niçin Batı Avrupa'da ortaya çıkıp başka ortamlarda gelişmediği, bize göre, halâ kozmik bir sorun olma niteliğini sürdürüyor.

Kapitalizm 500 yıllık evrimi esnasında Batı toplumları (ABD dahil) 19. yy. sonu ve 20. yy'ın ilk yarısında, bugünkü anlamda temsili demokrasiler haline gelmiştir. Burada birçok ve çeşitli boyutlardaki süreçler ve olgular bir arada olduğundan tarihçi, iktisat tarihçisi ve hele topluma nispeten daha "mekanik" biçimde bakan neo-klasik iktisatçılar, kantitatif tekniklere yönelenler ve özellikle ilk dönem kalkınma iktisatçıları tüm sosyal bilimcilerin kolaylıkla düştüğü sebep-sonuç tuzağında, biraz da genel bir teoriye dayanmanın aceleciliği içinde, zamanın siyaset teorisinin kendilerine sunduğu sonuçları bir veri kabul ederek demokrasiyi, temsili parlamento sistemini, kalkınmanın ön şartı veya paralelinde tamamlayıcı bir olgu saydılar. Temsili demokrasinin, parlamentarizmin, hatta kapitalist sivil toplumun kalkınma ve sanayileşme sürecinin vazgeçilmez (sine qua non) şartı olduğunu söylemek mümkün mü?

Belki tarihi başka bir açıdan yorumlamak mümkün: Toplumlar (Kapitalist yoldan) kalkındıkça burjuvazi palazlandığı gibi, diğer tabakalar da, vasıflı işçiler, tarım işçileri, hizmet sektörleri, küçük burjuvalar, küçük iş sahipleri çoğalıp hem sayısal hem de ekonomik bakımdan örgütlü güçler haline geliyorlar; bazı sivil haklar elde edip, siyasi yönetimde bir ölçüde ağırlık kazanıyorlar. Ama bu, kalkınma sürecinin başında değil, **sürecin sonlarında** ortaya çıkıyor. Ayrıca, 4-5 yılda bir genel oya katılmak, kalkınma modeli, gelir dağılımı ve diğer önemli parametrelerde nihai söz sahibi olmak anlamına gelmiyor. Temsili Parlamenter sistem kalkınmanın gerekli şartı değil, bir sonucu oluyor ve sonuçta o kadar da "temsilî" olmadığı anlaşılıyor. *(Yazının Sonundaki Ek'e bakınız.)*

Kalkınma, sosyal değişme, belli sosyal, kültürel, ekonomik şartlar (ve belki bilemediğimiz diğer kozmik şartlar) hazır olduktan sonra bir burjuva sınıfının kendi içinden veya bürokrasi içinden çıkan yönetici bir elitin, bir monarkın, bir otokratın etrafına topladığı (etrafına toplanan) grubun zorlaması, itmesiyle gerçekleşiyor. Bu, sağ veya sol bir parti, yönetici elit vb. herhangi bir örgütlenme biçiminde ortaya çıkabilir. Yoksa, toplumun tüm katları demokratik hakları benimsediği, köylüler temsili sistemde ağırlık hissettirdikleri için kalkınma gerçekleşmiyor.

Bu tarih sürecinin ana hatlarını bilmemesi olanaksız Batılı siyaset teorisyeni ve uygulayıcısı, II. Savaştan sonra siyasi bir tavır alarak, bu süreçleri bilmezlikten gelip; kendi sistemini konsolide etmek, sistemi bir güvenlik bölgesiyle (cordon sanitaire) çevrelemek için, kapitalizmin genel özelliklerini taşıyan (özel mülkiyet, ticaret serbestisi) devletler yaratılmasına ya da bu aşamada mevcut ve sosyalist kampa girmemiş devletlerin, Batı Avrupa-Kuzey Amerika siyasi yapısına, bir şekilde, "uydurulup" sosyalizme kaymalarını veya buraya karşı-sistemin (sosyalizmin) sızmasını önlemeye çalıştı.

Soğuk savaşın ilk yıllarında, siyasi yapı ve siyasi kurumlar ile özel mülkiyet örgüsü, daha başka bir deyişle seçilen kampın içinde kalmak, daha büyük önem taşır. Ekonomik sistem, bu siyasi yapıya uygun, onu destekleyecek bir alt yapı oluşturmalıydı. Nihai analizde ekonomik sistem, siyasi sistemin sigortası olarak düşünülüyor ve bu nedenle, sistemden bir ölçüde toplumu kalkındırması, zenginleştirmesi isteniyordu. Ekonomik yapı plansız, mümkün olduğu kadar iç ve dış piyasa güçlerine terkedilmiş saf liberal bir kapitalizmi yansıtmasa bile, hatta bazı çevre ülkelerde kontrollu, merkeziyetçi bir devletçilikle yönetilse dahi, önemli olan siyasi sistem ve kamp "bağlılığı" (Royalty) olduğundan, bir gün ideal şemaya dönüleceği varsayılarak bu durum geçici bir arıza gibi göz ardı edilebiliyordu. Böylece diktatörler, cuntalar, seçimle gelip gitmeyi düşünmeyenler, kokuşmuş oligarşiler vb. yakın korumaya alınırken, bağımsız milliyetçi ve belki tutucu ama yeni idareler (Musaddık gibi) aforoz ediliyordu. Çünkü "bağımsız", karşı kampa gitmese bile sistem için kayıptı. Daha sonra, güvenlik toleransını artıran sistem, ilerde göreceği-

miz şekilde, gereğinde planlı fakat sisteme sadık yapıları bile hoş görmeye, hatta işine yaradığı ölçüde teşvik etmeye başladı. Aslolan, piyasa ekonomisi ile çok partili demokrasilerin sürdürülmesiydi. Önerilen nihai model buydu. Piyasa ekonomisi ile çok partili temsili sistemin, niteliği ne olursa olsun, sivil toplumun temel parametreleri sayılması işte bu yanılgıdan kaynaklanıyor. Nasıl, **Aydınlanma Çağında,** yükselen burjuvazinin formüle ettiği insan haklarının belli bir zümre için kabulü ve hukuki uygulaması, genel bir insan hakları uygulamasına, yaygınlığına (hür toplum) işaret etmiyorsa, şeklen çok partili bir temsili sistem uygulaması da "katılımcı-demokrasi" anlamına gelmiyor.

Yukarıda, birçok süreç ve olgunun tarih içinde birbirlerine karıştığını ifade etmiştik. Kalkınma, dar ve geleneksel anlamda bir sanayileşme sürecini yaşatıyor. Sanayileşme süreci şehirleşme ve köylülüğün ekonomik ve sosyal (kültürel) olarak tarihe gömülmesi anlamındadır. Bütün bu süreçleri kapsayan genel terim ise **modernleşmedir**. Modernleşme, 19. yy. ve 20. yy. dönemi içinde, özel anlamda, Batılılaşma ile eşanlamlı. Batılılaşma, bir yenilikçi program felsefesi olarak, Osmanlı ve Rus tarihleri göz önüne alınırsa, 18. yy'a inen köklere sahip. Teknoloji, sadece Batıda üretilen bir şey olmaktan çıkıp, 20. yy. ikinci yarısında çok merkezli bir hâle geldiğinden, her halde, dar anlamda Batılılaşma (Batı Avrupa'ya benzeme) teriminin yerini 21. yy.'da daha genel bir terim olan modernleşme veya "teknoloji üretebilme kapasitesine sahip" terimleri alacak. Ama, kalkınmayı dar anlamda kullanmaktan vazgeçip, modernleşme kavramı tercih edilirse, bu süreç ve bu sürecin mantıken kapsadığı diğer süreçler yani sanayileşme, şehirleşme, köylülülüğün tasfiyesi, hiçbir zaman bütün sınıf ve zümrelerin kendi irade ve istekleriyle katıldığı demokratik bir süreç içinde gerçekleşmemiştir. Bu ülkelerin bazılarında, örneğin İngiltere ve Fransa'da Parlamentoların mevcudiyetine rağmen, yukarıda değindiğimiz gibi, geçmişte sanayileşme demokratik bir süreçte olamamıştır. Klasik örnekte, sanayileşme öncesinde kapitalist tarım, köylünün topraklarından edilmesi, çitleme hareketleri (enclosures), köylüye rağmen onun mülksüzleştirilmesi yoluyla gerçekleşmiştir. Bu da, onun sanayi ve hizmet sektörüne (kendi milli ekonomisi içinde veya

diğer işgücü çeken ekonomiler yönünde) göçüyle sonuçlanır. Tabii olarak, köylüler veya yeni şehir proletaryası hiçbir zaman klasik sanayileşmeye öncülük etmemiştir. Klasik örneklerde öncülük, sırasiyle kapitalist çiftçi ve ticaret-sanayi burjuvazisinin elinde olmuştur. Bu toplumlarda yatay ve dikey sosyal mobilitenin zaman içinde belli bir hıza eriştiğini de kaydetmeliyiz. Ancak, bu hareketlilik içinde köylünün doğrudan ve kısa bir aralıkla öncü tabakalar arasına katılması pek görülmemiştir.

Bu "doğal" köylülük, kapalı tarım toplumu, bir tür klasik köylülük, dünyanın birçok yerinde ortadan kalktığı gibi, henüz sanayileşmemiş topluluklarda da az veya çok bozulmuş durumda belli bir geleceğe kadar kendini sürdürmeye çalışıyor. Bu gidişle, 21. yy'da doğal köylülük, bugünkü Yeni Gine taş devri yerlileri gibi, dünyanın ücra köşelerinde, müzelik bir olgu olarak yaşayacak.

Ancak, bu köylülüğün üstünde başka türden bir köylülük, deyim yerinde ise, bozulmuş ama şehirleşememiş bir köylülük mevcut. Burada kastettiğim ve bundan sonra üzerinde duracağım köylülüğü bu anlamda, saf bir ekonomik ilişki (tarım-toprak) yerine, sosyo-kültürel bir norm olarak tanımlamak eğiliminde olduğumu söyleyebilirim. Kuşkusuz, geçici bir sosyal tabaka olan bu bozulmuş köylülüğün en belirgin niteliği yeni yaşam biçiminde, yani sanayi ve hizmet kesimlerinde, genellikle büyük şehir mekânlarında, geleneksel değerlerini korumaya çalışan bir topluluk olmasıdır. Şehire tam 'asimile' olmadığından, köye yeniden dönemediğinden, büyük bir inatla arkaik köy değer yargılarını, ilkel yaşam biçimlerini, kişisel bir savunma içgüdüsüyle sürdürmeye çalışır. Bu arkaik değer sisteminin merkezinde din vardır. Bu din bağı şehir mekânında, köylünün tabii ve basit din anlayışının, "volkislam"ın ötesinde, köyde olmayan ayrı bir bağnazlıkla korunur. Çünkü köylülüğün tek sistematik kültür birikimi, şehirlinin, modernizmin ve kendine yabancı olan tüm yaşam biçimleri ve düşüncelerin karşısında kendini savunacağı değerler sistemi, din ve din etrafındaki "yarı-ideoloji"lerdir. Bu yüzden doğal köylüde olmayan yabancılık, bozulmuş köylüde görülür. Şehirlerdeki modern hayatın etkisi kendi üzerinde arttığı ve adapte olmadığı ölçüde bu dine sarılış güçlenecektir. Şehirleş-

mesini tamamlamış insanların yaşadığı yabancı ülkelerde bu durum daha barizdir. Çünkü çözülme süreci, yabancılık nedeniyle, özellikle dil bilmemek yüzünden, daha güç ve geç olmaktadır.

Köylülük, bu anlamda, arkaik değerlerinin yeniden kendini üretmesi ve toplumda, kültür düzeyinden iktisadi ve siyasi hayata değin tüm ilişkilerin, din-köy esasına göre yeniden düzenlenmesi isteğinin ifadesidir. Yeni köylülüğün siyasi programları mutedil milliyetçilikten ümmetçi reaksiyonerliğe doğru çeşitler göstermektedir. Ülkemizde, İslamın yeniden canlanması hakkında pekçok çalışma yapılırken, bu yeni köylülük üzerinde henüz durulmadığı, hatta önemli bir sosyolojik olgu bile sayılmadığı anlaşılıyor. Oysa bu köylülük, siyasi hayatta kendini hissettiren bir varlık, giderek hem kendini hem de nüfus ve gelir içinde oranları gerileyen "doğal şehirlileri" yönetmeye çalışıyor; yönetimi ele geçiriyor. Teknoloji ile köy ekonomisinin parasallaşması köyün hayatını altüst ettiği gibi, köy de şehirleri alt üst ediyor: Ülke demografik bir katastrof yaşıyor.

Geleneksel modelin dışında kalarak sanayileşmesini 20. yy. ortasına kadar tamamlayamamış toplumlarda modern ulaşım, iletişim ve tarım teknolojilerinin kısa zamanda transferi ile küçük köylü birimlerinin milli ekonomiye, hatta dış dünyaya bağlanması köylünün binlerce yıllık dünyasını sarsar, onu kapitalist ilişkilere ve parasal ekonomiye sokar. Ancak bu bütünleşme, şehirde köylü yoğunlaşması veya köye teknolojinin girmesi yoğun ve hızlı bir kültürel-sosyal değişme ve asimilasyon süreci ile birlikte gerçekleşmezse, bir kaç nesillik kısa bir zamanda köylülüğün, ulusal sınırlar içinde hakimiyeti ile sonuçlanır.

Burada köylülüğün hakimiyeti konusunda bir açıklık getirmek gerek. Nüfusun çoğunluğunun, proto-endüstriyel dönemler dahil Batılı toplumlarda 19. yy. hatta 20. yy. başlarına kadar, oransal olarak, köylü (kır kesimi) olması, buralarda köylülüğün hakimiyeti anlamına gelmiyor. Çünkü köylü yönetemiyor. Köylünün yönetim becerisi, deneyimi yok. Karar verme alışkanlığı yok. Dünyayı ve tabiatı kapsamlı anlayacak bir kültür düzeyi yok. Hatta köylünün, bir ordu içinde taaruz savaşı yapacak atılganlığı bile

yok. Belli basit işleri, belli zamanlarda, yaşlılardan gördüğü biçimde tekrarlıyor. Üretim ve tüketim formları bu kapalı toplumda binlerce yıllık basit birikimle belirlenmiş durumda. Köylü, Feodal Çağda olduğu gibi, klasik demokrasilerin gelişme çağında da yönetmiyor; yönetime de katılmıyor. Klasik demokrasilerin olgunluk çağında genel oy, kır kesiminde yaygınlaştığında da köylü, nüfus içinde oranı azaldığından, yönetimdeki temsil nispeti de aynı oranda az oluyor. Bu toplumlarda köylü bir oy deposu olarak, sadece belli seçim çevrelerinde marjinal bir ağırlığa sahip. Günümüzdeki modern demokrasilerde (Fransa, Japonya gibi) tarım köy kesimi, marjinal ağırlığını, bunu burjuva politikası içinde değerlendiren şehir politikacıları sayesinde belli ölçüde sürdürelebiliyor; Ortak Pazar veya Avrupa Topluluğu, Birliği içinde belli bir tarım sorunu yaratabiliyor.

Köylüler ya da geleneksel tarımla yaşayan kır kesimi, 18. ve 19. yy.'da siyasi iktidara yönelen gruplar için, gerektiğinde bir destek veya ittifak unsuru olmuşsa da, başlıbaşına yani kendi başına bir iktidar odağı olamamıştır. Avrupa'da, 14. ve 17. yy'.da köylü ayaklanlanmaları ya da geçici lokal hakimiyet adaları, ömürleri uzun olmayan, bir tür siyasi ve sosyal anomali sayılmalıdır. Klasik kalkınma süreci içinde köylü sorunu, onu iktidara sokarak değil, sanayileşme süreci içinde onu ekonomik ve sosyolojik anlamda başka kalıplara ve mekânlara naklederek çözülmüştür. Klasik demokrasilerde, 19. yy. sonu ve 20. yy'ın ilk yarısında, genel oy hakkı tanındığında köylülük sorunu, hattâ tarım sorunu ikinci, üçüncü derecede kalmıştı.

Oysa, 20. yy. ortasında, genel oy ve çok partili temsili sistem, **sine qua non** biçimde bağımsızlığını yeni kazanmış ülkeler ile yeni bağımsız olmayıp da sanayileşememiş ve sosyalist kampa girmemiş ülkelere empoze edildiğinde, buralarda nüfusun çoğunluğu köylü, fakat **yönetici elit,** bir şekilde, şehirli-küçük burjuva veya sömürge kalıntısı yarı-yerli, yarı-yabancı aracı tabakalardan oluşuyordu. Sadece yönetime değil, ekonomik ve kültürel hayata da bu sınıf ve katmanlar hakim idi. II. Savaştan sonra bazıları anayasa ve politik sistemlerini çok partili temsili sistem doğrultusunda, **şekli olarak**, değiştirdiler ve yeni bağımsız olanlar (Afrika ve Asya) devlet sistemlerini, çok kısa

süren bir temsili sisteme dayandırdılar. Buna da "demokratikleşme süreci" dendi.

Özellikle Afrika'da ve Asya'da, birkaç "eski" istisna dışında, 15-20 yıl içinde hiçbir demokratik-temsili devletin yaşayamaması, bu sürecin bir kültür ve ekonomik gelişme tabanı olmadan gerçekleşemiyeceğinin açık göstergesidir. İnsan değişmeden, insanı değiştiren ekonomi ve teknoloji değişmeden, onu yöneten üst yapısal değerler sistemi de değişmiyor. Tabii insanın değişmesi de onun, ekonomiyi, teknolojiyi değiştirmesi ile anlaşılıyor.

Bu "yeni" demokratikleşme sürecinden önce, bir kısmında aynı anda veya belli bir faz farkından sonra, köylüyü dış faktörlerle yerinden oynatan hızlı gelişmeler oldu. İleri tarım teknikleri ve mekanizasyon, ekilebilir alanları artırıp, verimi yükseltirken büyük bir köylü kitlesini açığa çıkardı. Yeşil devrim ve benzeri yeni tohumlarla üretim hızla arttı. Bütün bunlar dış teknik yardımlar ve Dünya Bankası yatırım kredileri ile gerçekleşiyordu. Sulama sistemleri, karayolları ve tarımda verimlilik, toprakta kalamayan köylülerin şehre akışını kolaylaştırdı. Sağlık teknolojisindeki gelişmeler, çocuk ölümlerin azaltılması, sıtma ve verem savaşı gibi eredikasyon programları ile ortalama ömür uzadı. Böylece, köylü ve köy kökenli seçmen sayısı hızla artıp toplumların tüm katlarına hızla sızmağa başladılar. Temsili sistem ve tek dereceli seçimler köylüye ilk kez kansız darbeler yapma imkanı verdi. Bu darbelerin sağladığı imkanlara rağmen köylülük doğrudan iktidara gelemedi. Sadece iktidarda ağırlığını hissettirdi. Kendini sağda ve solda ilan eden partiler köylü dalkavukluğunu demokrasi ve halkçılık (populizm) adına son derece değişik ve etkili biçimlere soktular. Küçük burjuva politikacısı, köylünün 'atalet"ine uygun programlar ve sloganlar geliştirdi. Kültürde karşı devrim ve en önemlisi modernizmin gerilettiği din akımları, din eğitimleri yeniden canlanmaya başladı. Acaba "post-modernizm" bu mu? Köylülüğün gizli ideolojisi din ve tarikat olarak benimsendi. Köylülüğün yeniden üretiminde, bu faktör büyük bir önem kazanacaktır. Köylülüğün demokrasi yoluyla yeniden genişleyerek üretilmesi sürecinin sosyal ve kültürel yapısına ilerde değineceğiz.

Savaştan sonraki 15-20 yıl içinde siyaset teorisyeni, insan haklarını ve demokrasiyi ilk kez bu kadar yaygınlığa kavuşturmaktan dolayı mutlu olurken; kalkınma teorisyeni, ilk kez demokratik bir sistem içinde, pek çok yerde birden, "kitlesel kalkınma olayını" modelleştirdiği için, merak ve heyecan içinde sonuçları, icat ettiği kalkınma tablolarından izlemeye başladı. Sistem, "Hür Dünya'yı" kurtaran bu büyük formül nedeniyle kendilerine müteşekkir olmalıydı.

Şimdi pek çok kimse, resmi veya gayri resmi, bu hareketin,yani demokratik düzen içinde kalkınma sürecinin, şu veya bu şekilde başarıya ulaştığını düşünmektedir. Hatta köylüler dahil, çok geniş tabakaların bu harekete katılmasıyla, kalkınma sürecinin güç kazandığı, hızlandığı ve kapsamını genişlettiği bile söylenebilmektedir. Böylece, "topyekûn kalkınma" kavramı da piyasaya sürülmüş oldu. Topyekûn kalkınma da, "topyekûn savaş" gibi, II. Dünya Savaşı'nın ürünü bir kavram oldu.

Kuşkusuz köylülüğün kalkınma sürecine katılmasıyla ilgi çekici bir tarih deneyi yaşandı. Geç Kalkınmanın iktisadı, daha çok bu deney etrafında gelişti, zenginleşti ve bir kalkınma iktisadına sahip olmadan kendiliğinden oluşan klasik sanayileşme süreçlerine göre farklılaştı. Bu deney, sosyalist kampta ve kapitalist kampta, iki sistemin genel çerçevesi içinde kalınarak gerçekleştirilmeye çalışıldı. Ancak, esas felsefeler, temel referanslar aşılmadı mı? Bir burjuva yaratımı (creation) olan klasik sanayileşme ile işçi sınıfına dayalı bir hareket olan klasik sosyalizm, köylülükle ne kadar bağdaşabildi? Bunları biraz tartışmakta yarar var.

Daha önemlisi, bu tür kalkınma sürecinin sınırları nereye kadardır? Köylülük olgusu, gerçek kalkınma, modernleşme sürecine bir sınır teşkil eder mi? Köylü yapısında bir toplumun bağımsız teknoloji üretmesi, bunu metropoldeki teknoloji ile rekabete sokması mümkün mü? Kalkınma iktisadının 'nihai' başarısını, bir şekilde artan sanayi üretimi ve kişi başına gelir gibi göstergelerle mi ölçeceğiz, yoksa kalkınma veya modernleşmeyi, dünya teknoloji üretimine, kendi dinamikleri içinde "yaratarak katılma" gibi, daha 'nitel' bir ölçütlemi ortaya koyacağız? Bu sorulara

geçmeden önce modern kalkınma süreçlerine, her iki kampta, köylülüğün nasıl katıldığını görmek durumundayız. 

Mao ze Dong, tabanı köylülere dayalı bir bağımsızlık hareketini ve sosyalizmi 20.yy. ortasında zafere ulaştırdığında, Sovyetler zaman içinde Çin'de de kaçınılmaz olarak Sovyet modeline uyulacağını, ağır sanayileşme bazında işçilere dayalı bir sosyalizmin kurulacağını, teorinin kaçınılmaz bir gereği olarak, görüyorlardı. İlk plan dönemlerinde, 1930'larda, zengin çiftçileri kitle halinde tasfiyeye uğratan, kalan köylüleri de sanayi veya tarım işçisi olmak gibi bir zorunlulukla karşı karşıya bırakan Sovyet yönetimi, Çin yönetiminin de bu yola ister istemez gireceğinden emin görünüyordu. Nitekim Çin, 60'ların başına kadar bu model içinde Sovyet teknik ve ekonomik yardımı almaya, ağır sanayi bazını geliştirmeye çalıştı. Daha sonra Mao'nun, köylülük bazında küçük sanayiler, köyde ilkel yüksek fırınlar gibi, Batı'nın uygun ya da ara teknolojiler biçiminde stilize ettiği modelleri uyguladığı sanayileşme programı, iki sosyalist ülkenin hem ideolojide (teoride) hem de pratikte başlıca farklılıklarını oluşturacaktır.

Mao'nun, şehirlerin köylüler tarafından kuşatılıp teslim alınması biçiminde, köylülüğü aktif ve taarruz gücü olan bir konuma yükselten, sosyalizmin yayılmasına ilişkin modeli de Sovyetlerin temel varsayımları ile çelişiyordu. Mao, yüksek teknolojiye sahip merkez (metropol kapitalist) sistemin, geri teknolojiye fakat kitle direnci ve sayı üstünlüğüne sahip fakir ülkeler (örgütlü köylüler) tarafından boğularak teslim alınacağını, büyük Çin şehirlerinin Japon istilacılardan geri alınması analojisine dayanarak ileri sürülebiliyor ve geniş bir kamuoyunda inandırıcı da olabiliyordu. Büyük bir teknoloji savaşında 30 milyon insan kurban veren ve daha teknolojik bir savaş için de tüm kaynaklarını seferber eden Sovyetler için böyle bir atılım, intihar ve sosyalizmin imhası anlamına gelebilirdi. Batı'nın "romantik" sosyalistleri içinse bu yeni Mao'culuk, Troçkizm'den sonraki en heyecanlı enternasyonalcilik anlamına geliyordu.

Öte yandan, Merkezin piyasa ekonomileri, kendi çevrelerinde köylülüğü tahkime yarayan bir kalkınma modelini niçin kabul-

lendiler? Bu noktada, yeniden kalkınmanın niteliğinden önce "kamp sadakatanın" ağırlık kazandığını ve Kalkınma Çağının (1940'lar sonu ilâ 1970'ler sonu) kendi içinde iki farklı dönem gösterdiğini söyleyebiliriz: Kalkınmanın Altın Çağında (1960'ların ortasına kadar) belli başlı bir köylü ideolojisi, Batı'nın üçüncü Dünya için ürettiği kalkınma teorilerinde şekillenmemişti. Hatta köylülük potansiyelinin üzerine gitmek, onun siyasi ve iktisadi bir harekete dönüşmesini sağlayacak programlar üretmek, henüz Sovyet Devriminin işçi-köylü ittifakı sloganları anılardan silinmediği bir aşamada, tehlikeli solculuk damgası yiyebiliyordu. Pek tabii bunlar, sosyalizmin yayılmasına karşı, belli süreli korku teorileri idi.

Türkiye'de, CHP dönemindeki köy enstitüleri olayına sağcıların, Demokrat Parti'nin ve genelde Batı (ABD) yanlısı çevrelerin, özellikle 1950 seçiminden sonra artan bir sertlikle karşı çıkmalarını hatırlatabiliriz. Aslında, Batının daha sonra benimseyeceği ve benzeri bir çok model üreteceği köylülüğü geliştirerek yerinde tutma yöntemi, özünde solda değil sağda bir politika idi. Örgütlü bir muhalefete yeni kavuşmuş Türkiye'de buradan yetişmiş okur-yazarların sanat düzlemindeki örgütsüz rahatsızlık tepkileri, 1950'de yeni iktidar olmuş eski muhalefeti,yeni Demokrat Parti'yi, CHP'nin bir taktik savaşı ile karşı karşıya kaldığı kanaatine sevketti ve sinirlendirdi. Oysa kendisi, ezilen koy imajını, "yeter" sloganını kullanarak, köyden aldığı oylarla iktidara gelmişti. Ama o laik bir köylüden değil, 'arkaik' bir köylüden yanaydı. Köylü de laik modeli CHP'nin simgesi saydığından, yoksulluğun, yol ve hayvan vergisinin, jandarma baskısının sebebi olarak görüyordu. CHP ya da modernleşme nefreti, taşrada İslama dönüş biçimindeki bir hareketin başlangıcını oluşturacaktır. Köylü, kendi ataletini bozan her dışsal dürtüye reaksiyon gösterir, rahat uykusunu, kendi yararına da olsa bozmak istemez. Ama rahatı bir kere kaçınca da isteklerinin son yoktur. Onun rahatını bozmanın bedeli çok yüksektir.

Sistem, köylünün "stabilizasyon" değerini henüz yeteri kadar kavramadığından dünyanın geri kalan yerlerindeki köylü rahatsızlıklarını komünist ayaklanma olarak nitelendiriyordu. Filipinlerdeki HUK hareketi, Viyetnam'daki milliyetçi uyanış gibi örnek-

ler, ağır tepki karşısında, bu gibi hareketlerin bastırılamadığı zaman da sol kampa mecburi bir kayış yaptığını gösteriyor. Sömürgecilikten yeni kurtulan veya kurtulmaya çalışan toplumların genelde köylü nitelikli, hatta "klan" düzeyinde oldukları düşünülürse, sistemin karşılaştığı tehlikenin büyüklüğü anlaşılır. Özünde sol olmayan, işçisi olmayan milliyetçi veya köylü akımlar, sistemin takdir hatasından sosyalist kampa kayıtlarını yaptırmak durumunda kalacaklardı. Ama sistemin teorisyenleri durumu farketmekte gecikmediler.

Azgelişmiş ülkelerde, sanayileşmenin işçi sınıfı hareketi yaratabileceği göz önünde tutularak, köylülük ile belli bir denge aranması, köylünün en azından, teknolojik imkânlar ve siyasi sınırlar içinde zengin, orta ve kapitalist çiftçiler haline getirilmesi, kalkınma modellerinin temel amaçları arasına girdi. Tabii bunun karşısında, yerine göre şiddetli bir eski büyük toprak sahipleri (mütegallibe) muhalefeti ortaya çıktı. İktidar ortağı, bazı toplumlarda iktidarın kendisi olan bu grup, zamanla kapitalist çiftçi, tüccar ve bir şekilde yarı-sanayiciye dönüşerek, özellikle toprak reformunu aşırı bir sol program olarak karşılarına almaktan vazgeçecekler veya bu karşıtlıklarını, ideolojik bazda, bir "leitmotive" gibi, etkisiz platformlarda sürdüreceklerdir. Modern tarım teknolojisinin girdiği yerlerde, traktör ve sulama, bu reformları kendiliğinden yapacak, köylü kapitalizmin temeli olan zengin-orta çiftçi (kulak) hızla yaratılıp, kalkınma modellerinin ve sıyaset modellerinin temel dayanaklarından biri haline getirilecektir. Ancak, bu tolerans noktasına gelinmeden önce, Çin'de anti-kapitalist, anti-feodal bir devrimin koca kıtaya hakim olması, bu tür bir köylü sosyalizminin, Sovyet sosyalizminden daha tehlikeli bir boyutta görülmesine yol açmıştı. Daha doğrusu, o anda nitelik farkları pek belirgin olamayan ve türdeş görünen iki sosyalist ülkenin Oder-Neisse'den Formoza Boğazına kadar bir yarım dünya katetmesi, sistem için dehşet verici idi. Bu kanaati körüklemekte milliyetçi-burjuva Çin'in, Ko min tang (Çang Kay Şek) rejiminin çöküşü büyük rol oynamıştı. ABD'nin japonlara karşı 1930'lardan beri desteklediği, II. Savaş'ta da desteğini en zor şartlarda sürdürüldüğü milliyetçi Çang Kay Şek, tam Japonlar yenilip sahneden çekilmişken, beklenmiyen tarzda, Mao'nun

köylüleri önünde kaçmak durumunda kalmıştı. Üstelik yeni Çin rejimi gibi II. Savaştan sonra ABD ile ilk defa sıcak savaşa girme cesaretini bulan Kuzey Kore de sosyalist idi. Bu olaylar 1950'lerde, ABD'nin dış politikasında, Batı'nın iktisat ve siyaset teorilerinde kolay silinmeyecek korku distorsiyonları yarattı.

İlk korku şoku düşünceleri karıştırıp, olayın berrak bir şekilde görülmesini ve sisteme göre daha salim bir rota çizilmesini engelledi. Fakat zamanla görüldü ki köylülükle ittifakın, onu zenginleştirerek yerinde tutmanın (mekânsal ve iktisadi anlamda) yararları daha fazladır.

İlk aşamadaki ürkeklik zamanla geçti. Köylülüğün "azdığı" zaman, ancak kendini ve lokal tarihin ürünlerini tahrip edebilen bir güç olduğu ve genişleyen bir orman yangınına dönüşmediği anlaşıldı. Bu anlaşıldıktan sonra 1960'ların ortasında ortaya çıkan Çin Kültür Devrimi dış dünyada büyük ilgi çekmesine rağmen, Sistemde bir korku ve telaş uyandırmadı. Bir komünist partisinin örgütlediği bu hareket, Avrupa'da Counter-Reformation hareketini hatırlatmıyor mu? Bir anlamda köylülüğün tükeniş ve çaresizliğini gösteriyordu: Sanayileşmeyi, bilim ve teknolojideki gelişmeleri durdurmuş, sosyalizmin potansiyel tehlikesini bir süre ertelemişti. Bu devrimin sonunda, Mao öldükten sonra, Çin'in kapitalist açılımı başlayacaktır. Benzer bir olay, Kampuçya'da Kızıl Khemer isyanı ile 1975'de yeniden yaşanacaktır. Viyetnam dışındaki muhtemel köylü hareketleri, herhangi bir rejim değişikliğine dönüşmeden kolaylıkla bastırıldı. Bağımsızlık veya sosyalizm rengi taşımasına rağmen, temelde köylü hareketi olan Endonezya Komünist hareketi doğmadan boğuldu. Afrika'daki yarı kabile, yarı köylü bağımsızlık hareketleri ise biraz şiddet, biraz siyasetle lokalize edildi; hâlâ Doğu ve Batı Afrika'da süperlerin karıştığı çete savaşları biçiminde içten içe, dünya dengelerinde fazla bir değişiklik potansiyeli taşımadan sürüp gidiyor. (Gorbaçov'un 1988 Barış taarruzu ile bu hareketler de sönme aşamasına geldi).

Milliyetçi-küçük burjuva hareketleri ise, bağımsızlık kazanınca 1950'lerde bir "orta yol hareketi" olan Bağımsızlık (non-aligment) a dönüştü. İlk nüvelenme döneminden itibaren sosya-

list kampla flört etmelerine rağmen, bağımsız ülkeler, BM Genel Kurulunda, sadece sistem ülkelerinin canını sıkan, operasyonel değeri fazla olmayan bir topluluğu temsil ediyorlardı.* Sosyalist kampla flört normal karşılanmalıydı; çünkü çoğunluğu, eski merkez devletlerinin sömürgeliğinden yeni kurtulduğu için, kişilik kazanmaları, araya mümkün olduğu kadar mesafe koymalarına bağlı görünüyordu.

Görüldü ki köylülük, stratejik anlamda tehlikeli değildi; dünyayı sarsacak, dengeleri değşitirecek devrimler, atılımlar yapamazdı; en önemlisi sanayileşip, teknoloji üretemezdi. Entellektüel düzeyde yaratıcı değil, biyolojik anlamda üretkendi. Zengin köylülükle küçük burjuva değerlerinin karıştığı bir ideoloji, sosyalist renkler ve görünümler de alsa, kapitalist temsili demokrasinin bir peyk ideolojisi, bir taklidi olarak karşı kampa gitmeyecek ölü ağırlıklar taşıyordu. Bu ülkelerde, temsili demokrasinin girmesiyle, 1950'lerden sonra yönetici elitin ve bürokrasinin yapısı hızla değişmeye başladı. Temsili demokrasi, yeni tarım teknolojilerinin transferi yanında, yaygın bir eğitim de kalkınma çağının karakteristiklerinden birini oluşturmaktadır.

Bu bağlamda, Köy enstitüleri, Türkiye'de laik köy aydını ya da köylü eliti yaratmaya yönelikti. Laikliğin dinsizlik ve komünistlikle eşanlamlı sayıldığı bir toplumda, buradan çıkanlara solcu damgası vurulması doğaldı. Oysa yukarıda değindiğimiz gibi, bu enstitüler sosyalizmin temellerini oluşturmak için değil, protoendüstriyel devrimin "kapitalist çiftliğini" yaratmak amacıyla eğitim yapıyorlardı. Bunun karşıtı olarak, yine köylü tabanında DP ve onun ardılı olan AP, İmam-Hatip liseleri sistemine büyük ağırlık verdi. Laik köylü Batıya ve dolayısiyle sosyalizme daha yakın görünüyordu. Bunun yerine daha emin bir ideoloji, yani İslamın yeniden üretilmesi gündeme geldi. Yahudi-Hristiyan tabanından çok yukarılara çıkmış bir dünya kapitalizmi, İslamı bir tehlike görecek Haçlı zihniyetinden kurtulmuş, hatta ondan sos-

(x) Küba, bir küçük bağımsızlık hareketi olarak başladığı bağımsızlık hareketine, ABD'nin baskısıyla, Sovyetlere doğru yön verdi. Bu baskının nedeni de ABD'ye stratejik yakınlığı idi. Bu stratejik konumu nedeniyle Dünya **ilk** ve **son** kez Küba krizinde nükleer tehlikeyi tanıdı.

yalizme karşı yardım umacak düzeye gelmişti. Zaten nihai analizde sosyalizm de, Yahudi-Hristiyan bir medeniyetin ürünüydü. İslamın kapitalizme karşıt bir ideoloji olamayacağı, hatta ticari faaliyetleri insan faaliyetinin merkezine aldığı için kapitalizme destek bir yan ideoloji niteliği ile sosyalist akımları sınırlayacağı, belki rahatsızlıkları önleme bazında onu ikame bile edebileceği düşünülüyordu.

İslamın yeniden üretimi sürecine girilince, bu rahatsızlıkların hem sosyalizme hem de kapitalizme karşıt bir ideolojiye dönüşebileceği, ancak 1980'ler de İslamın temel (fundementalist) formları ortaya çıkıncaya kadar pek anlaşılamadı; Kalkınmanın Altın Çağında ise, yani 1960'ların ortasına kadar, bu çok az ihtimal verilen "ekstrem" bir alternatif olarak görünüyordu. Bugünlerde, olay daha ciddi boyutlarda görünmekle birlikte, hâlâ alternatif bir ideoloji olarak ele alınıp alınamayacağı tartışılıyor. İmam-Hatip okulları ve "yarı üniversitelerden" çıkmış, temsili sistemle siyasetin ve bürokrasinin her noktasına sızmış köylü aydınlar hem siyasi ve iktisadi alanda örgütleniyor, hem de bir yarı - ideoloji üretmeye geçiyorlardı. Batının klasik sanayileşme sürecinde, başta köylülere ve şehir proleteryasına, 20. yy. başlarına kadar yaygın bir eğitim, teknik bilgi aktarımı yapılmamıştır. Batı'da eğitim, bir burjuva değerler sistemi içinde, onun hakim ideolojisi içinde biçimlenip olgunlaşmıştı. Köylülerin bir ara ideoloji yaratması imkanı yoktu. Köylülük sevgisi, sadece mahalli folklor olarak ideolojiden çok antropolojik ve kültürel araştırmalara dönüşüyordu. Kapitalizm içindeki ve sosyalist eleştiri dışındaki eleştirisel düşünce, modern çağda hep şehir kökenli, laik tabandaydı.

Oysa, temsili demokrasi, üçüncü dünyada alt - kültürlerin ve arkaik değerlerin yeni formlar altında su yüzüne çıkmasına sebep olmuştu. Bu yeni dünyada, köylü tabanında, burjuva değerlerine karşıt görünen özgün, değişik bir ideoloji ve bunun uygulanacağı yeni bir düzen çok çekici görünüyordu. Üstelik o dönemde, Batı'da ve bazı Doğu ülkelerinde, daha ilerici ve değişik görünümde Yeni Sol'lar türemişti: ABD ve Latin Amerika'da New Left, Dependencia okulu, Çin'deki sosyalizmin Batı'daki yorumları ile İngiliz Troçkist, Hint Marksist yorumcular gibi...

Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen (NIEO) bu kesimlerin, 
grupların ortak bir ürünü olarak ortaya çıktı. NIEO, köylülük, küçük burjuva ideolojisi, sosyalizm, kapitalizm, bağlantısızlık, bağımsızlık, teknoloji transferi, aşağılık duygusu karışımı tuhaf bir pazar yeri idi. Bu bahçeden alınan temel ihtiyaçlar (basic needs), mutlak yoksulluk (absolute proverty), ara (intermediate) ve uygun (appropriate) teknolojiler, ham madde fiyatlarının sanayi malları ve enflasyonla endekse bağlanması (STABEX) gibi kavramlar ve yöntemler daha sonra başka topraklara ekilecek, istikrar çağındaki (1970'lerden sonra) kalkınma politikalarına ve Dünya Bankası programlarına mesnet oluşturacaktır.

Batı'nın yeni kalkınma teorisi ve pratiği, doğrudan köylülüğü ortadan kaldırma ve şehir tabanını yayma biçimindeki sanayileşme sürecini şu veya bu şekilde yavaşlatıp, yok olmakta olan köylülüğü bir süre tahkim etmeye çalıştı; tarım, ticaret, hizmet küçük ve eski sanayi çevresinde, ağır tempoda bir gelişme sürecini ortaya çıkardı. Bu modelin dışında hızlı bir sanayileşme, ancak şehirleşmesini tamamlamış, köylülüğü önceden tasfiye etmiş ya da onun gelişmesini durdurmuş bazı ekonomilerde ve şehir devletlerinde görüldü. Sonradan "yeni sanayileşmiş ülkeler" (NIC's) diye adlandırılacak olan Güney Kore, Tayvan, Hong-Kong, Singapur veya Brezilya, ağır veya ileri sanayilerde aşama yapıp bazı alanlarda kendi teknolojilerini üretme aşamalarına ulaşabildiler. Köylülük tabanı yaygın ve yukarıda açıkladığımız şekilde 60'larda itibaren temsili demokrasi ile köylülüğü tahkim edilmiş çok sayıda ekonomi, ağır sanayi ve oradan teknoloji üretme aşamasına gelemedi; gelmiş olanların da (Türkiye'yi bu kategoride sayabiliriz) bu süreçleri 1980'lerin istikrar politikaları ile durduruldu.

Burada bir temel sorun var, makro historya ile ilgili kozmik bir sorun: "Bazı ülkelerdeki sanayileşme süreçlerinin 1970'lerin istikrar politikaları ile durdurulması" önermesi, tarih içinde ne kadar gerçekçi?

Şimdilerde, yeniden canlanan solda ve hatta eleştirisel sağda bu tema yeniden gündemde. Gerçekten tarih perspektifini daha gerilere ve daha ilerilere alıp, olaya başka bir açıdan, yani kültür

ve medeniyet çerçevesinden bakarsak, bu köylü toplumların zaten kalkınma şanslarının bu kadar olduğunu, köylülüğü ortadan kaldırmadan daha da ileri gidemeyeceklerini söyleyebilir miyiz? Belki soruyu söyle de formüle edebiliriz: Bazı toplumların kendi kültür-medeniyet çevrelerinden kurtulup köylülüğü tasfiye etmeleri, başta din olmak üzere geleneksel düşünce yapılarını etkisizleştirip yeni değerler sistemine geçmeleri mümkün müdür? "Geri bıraktırılmış toplum" kavramı, bir kapitalizm eleştirisi olarak, 1960'ların sol çevrelerinde revaç bulan bir görüştü: Merkez, çevresini sömürmek için onun geri kalmasını, ileri sanayiye gitmesini önlüyordu. Kapitalizmin temel dinamikleri açısından bu tezi destekleyecek yüzlerce ekonomik argüman kolaylıkla bulunabilirdi. Ama geniş perspektifte, bazı toplumların niçin sömürenler olduğu veya belli bir aşamada bazılarının bu saflara nasıl katıldığı sorunu ortadaydı. Bu, ondokuzuncu yy. sosyal Darwinizmi, öjenik ve jenetik biliminin türevi olan ırkçılık yani bazı ırkların 'inferiyor' olması gibi sonunda Nazi ırkçılığına varan pseudo-bilimler açısından değil, gerçek bir tarih sorunu olarak ortada duruyor. Bazı toplumlar kendi geçmişlerinin kurbanı olabilir mi? Özellikle, Orta Çağ bağını kolay koparmayan, total (bütün insan faaliyetlerini ayrıntıda kapsayan), bu nedenle kendini üretme yeteneği son derece fazla olan İslam dini çerçevesinde kitlelerin modernleşmesi, teorik bir imkânsızlıkla mı karşı karşıyadır? Çünkü, total ve kendini koruyan son derece "sibernetik" bir yapıdaki İslam kendi içinde hiçbir reformasyonun yapılmasına müsaade etmemektedir. Kutsal kitabı, İncil gibi tercüme edip yeniden yorumlamak mümkün değildir. İslam, kendini aynen üreten bir siyasi ve sosyal yapının en güzel örneğidir.

Kemalizm, dini metinlerin milli dile çevirisi ve laiklik formu altında İslamın modern bir yorumunu getirerek bir "İslam protestanizmi"nin temellerini atmıştı. Ancak bu hareket, bir nesil sonra bütüncül amaçlarına ulaşmadan lokalize edilmiş, kendini yeniden üreten ortodoks İslam karşısında nisbi ağırlığını hızla yitirmiştir. Oysa uzak Doğu dinleri veya kültürleri (Budizm, Taoculuk, Konfüçyüs gibi), modernliğe karşı etkili bir sosyal yapı oluşturamıyorlar. Çünkü total değiller. Bu dinlerin üzerine, yanına veya boşluklarına yeni değerler koymak, bunlarla uyuşmak

mümkünken, İslam kendi değerler sistemini, yaşama dinamiğini sibernetik tarzda koruyabiliyor. Böylece, dine sığınmış köylülüğü ve bunu oy mekanizması nedeniyle körükleyen bir temsili sistemin, köylülüğü kaldırması ve total modernizasyona gitmesi belki mümkün olamayabilir. Bunu bir kozmik sorun olarak buraya kaydediyorum.

Zorlama yoluyla köylülüğü tasfiye edecek bir Parti (1930'larda Sovyetler) veya zaman içinde, bunu başka sosyal formlara döndürecek bir burjuvaziye sahip olmayan ve temsili sistem nedeniyle köyden hızla yönetime gelen siyasi kadroları ve bürokrasileriyle, üçüncü dünya ülkelerinin köylülükle uyuşmaları kaçınılmazdı. Sistem için de, işçiler ve radikal küçük burjuvalar yerine köylü kökenli yönetim kadrolarıyla uyuşmak daha uygun görünüyordu. Zaten tarih içinde oluşmuş bir burjuva yapıları olsa, bu toplumlar klasik kalkınma süreci içinde kendiliğinden ilerlerdi. Burjuvayı belli bir kültürün ve Batı Avrupa sosyo-ekonomik şartlarının bir ürünü saymak, sadece şehirli ticaret ve zanaat erbabının zenginleşip iktisadi ve siyasi hayatı ele geçirmesi anlamındaki dar yorumun dışına taşırmak gerek. Avrupa burjuvazisi, feodal ve hatta daha geride Yunan-Roma Antik Dünya Kültür birikiminin, Rönesans ve Reform aşamalarında şekillenmiş, şehirli (civil) ve toptancı (dünyayı kapsayan) bir felsefe ve eylemin özgün ürünüdür. Başka yerde, başka insanların, değişik yollardan aynı ekonomik ve siyasi işlevlere, statüye erişmeleri, onların özgün bir burjuva sınıfı oluşturmalarına yetiyor mu? Milli burjuvazi kavramı, bu anlamda bir kez daha ele alınmalıdır, kanısındayım.

Avrupa dışında, hatta kenarındaki Türkiye gibi ülkelerde, küçük burjuva sınıfı ya da burjuva benzeri diyebileceğimiz kitle içinden çıkan, daha çok subay ve bürokrat türündeki yönetici elit, klasik kalkınma sürecindeki burjuvazinin işlevini görmeye çalışmıştır. Toplumu ileriye iten, modernizasyonu başlatan bu yönetici elit, bu "jön türk" takımıdır. Bu ülkelerde, çok kez yanlışlıkla milli burjuva adı altında toplanan toprak ağası, mütegallibe ve dış dünya ile "iletken" görevi yapan eski ve yeni ticaret tabakaları ise, burjuvazinin aksine, modernizasyon ve kalkınmaya, bir çok durumda engel olmuşlardır. Köy kökenine

daha yakın olmaları, nihai analizde, onların köylülüğe karşı olmalarına değil, onunla ittifaka girmelerine yol açar. Dışarıdan empoze edilen demokrasiler yani temsili sistemler bu tabakaları zorunlu olarak köylülükle birleştirmiştir. "Jön türk" gibi, gereğinde silahlı eylemden çekinmeyen yönetici elit, 20. yy. içinde bazı marjinal toplumlarda (Batı ile Doğu kültürü, köylülük ile levanten şehirlilik arasındaki), modernizasyon alanında önemli başarılar elde ettiler. Ancak bu gelişmeler, bazen demokrasi adına, bazen sosyalizm adına, bazen da anti-marksizim adına feda edilebiliyor; tarihin kültür ve medeniyet alanında yarattığı en büyük engele çarpıp, yani köylülüğün engin denizinde kayboluyor.

Köylüyle kalkınma, "köylülüğün, köylülük için yeniden üretilmesi" anlamında bir temsili demokrasi anlayışına paralel gelişti. Sanayileşmeyi, teknoloji üretme, ileri ve ağır sanayi kurma anlamında reddederek, bir zanaate (craft) dönüşmüş, I. Sanayi Devrimi (tekstil) ve belki 2. Sanayi Devrimi (makina-motor-ev araçları) anlamında benimseyip yetinen bir kalkınma anlayışı doğuyor. Bununla yetinmek istemeyen modernist yönetici elit, yeni kalkınma çağında ve ötesinde pek çok askeri darbe yaptı. Milliyetçi ve ilerlemeci nitelikleri ağır basan bu darbeler, ilk başlarda, temsili demokrasiler için bir anomali sayılmıştı. Sistem, özellikle Orta Doğu ve Afrika'daki darbeleri, kendi yanında olsa bile rahatsızlıkla karşıladı. Latin ve Pasifik darbeleri belli bir rutine, geleneğe kavuşmuş sayılıyordu.

Herhangi bir ittifak içinde, ordularını teknik anlamda kontrol ettiği ülkelerde, "sistem" için önemli bir tehlike mevcut değildi. Hatta ordu, şehirli tabanı yaygın, demokrasi geleneği yüksek ülkelerde, daha sola kayan parlemento ve Başkanlara fren işlevi görüyordu (Şili'de 1973 Pinochet darbesi). Ancak darbeler, yine de riskli değişikliklerdir. Önlenmeleri de, iktisadi ve sosyal sorunları çözemeyen, kısa zamanda siyasi anarşilere düşen yeni demokrasilerde hemen hemen imkansızdı. En örgütlü ve güçlü yapı olan orduların veya bir kısım kuvvetlerin iktidara el koyması kaçınılmazdı; hem de çok kolaydı. Köylü her zaman güçlüden yana olduğundan, çok yerde ordu mekanizması içinde mecburen bulunduğundan darbeler, halkı tarafsızlığa hatta

memnuniyet gösterilerine sevkeder. Bu gözlem de geleneksiz, tepeden inme demokrasilerin köksüzlüğünü, zaafını göstermektedir.



Bu kaçınılmaz olguyu saptayan Batılı siyaset teorisyeni, darbelerle temsili demokrasileri uzlaştırmaya çalıştı. Temsili demokrasi dokunulmaz, kutsal bir kavram olarak yukarıları çekilmiş, pratik değeri azaltılmıştı. Her darbeci, hemen seçim yapmaktan ve yerini sivillere bırakmaktan söz ediyordu. Sonra darbeler o kadar çok sıklaştı ki artık aslolan temsili demokrasi değil askeri yönetimlerdi. Bunların yorulduğu veya başka bir darbeyle el değiştireceği ara dönemlerde siviller yönetimlere geçmeye başladı. Bazı ülkelerde ise askeri yönetimler, istikrar çağının tabii bir rejimi olarak devamlı hale geldiler. Otoriter demokrasiler, kalkınma (ya da istikrar) için daha elverişliydi. Sistem çoğunluğu, köylü parlamentolar yerine, ülkeleri askerle denetlemeyi daha kullanışlı ve kolay bulmaya başladı. Yalnız askerlerin belirsizliklerini, her an silah nedeniyle duydukları modernleşme içgüdülerini kontrol etmek, bunları sağlam bir limana bağlamak gerekiyordu. Bu liman da köylülüğün durgun sularıydı.

Bu noktada, şehirli (küçük burjuva) kökenli ve modernist eğilimli "jön türk" hareketlerinin köylülükle "uzlaştırılması" teorik bir sorun olarak ele alındı. Zaten eğitimin yaygınlaştırılması ile subaylık (ve sivil bürokratlık) şehirli sosyal grupların tekelinden çıkarak köylüye açık hale getirilmişti. Köylülükle ideolojik bağ din noktasında sağlanabilirdi. Özellikle islamın orduyla uzlaşması daha kolaydı. İslam ordu gücüyle yayılmış, islam devletlerinde toplumun temelini oluşturmuştu. Sonra modernlik sürecinde subayın din ile bağlantısı zayıflamış, hatta kesilmişti. Fakat yeniden üretilen köylülük ortamında, komünizm korkusu, silah yardımı, en önemlisi köylü bir sivil bürokrasi ve varsa parlamentolarla bütünleşmenin yolu din (İslam) idi. Bunu, darbe yapacak kadar zeki ve cesur olan subayların anlamaması imkansızdı. Endonezya'da Suharto, Sudan'da Cafer Numeryi, Libya'da Kaddafi, Pakistan'da Ziyaül Hak, Bangladeş'de Erşad, bizde Evren Şeriat ilan etmekten din derslerini mecburi kılmaya değin bir seri uzlaşma formülü getirdiler. Temsili demokrasiler yerini islami askerle-

re bırakmış oluyordu. Bu da, Humeyni rejimine rağmen, islamın bir destek ideoloji niteliğiyle, sistemle uyuşabildiğini ve Hristiyan Batı'yı esasta korkutmadığını göstermektedir. Humeyni'nin savaşta pes etmesiyle İslami asker rejimlerin (belki İran dahil) daha şiddetli biçimlerde yaygınlaşabileceğini tahmin etmek yanlış olmayacaktır.

## BATI'DA OY HAKKININ GELİŞMESİ

*İşçi Partisi milletvekili ve birçok kez bakan olmuş İngiliz devlet adamı Tony Benn, son kitaplarından birinde, "İngiltere-İngiliz İmparatorluğunun Son Sömürgesi" başlığı altında şunları yazıyor: "Her öğrenci, eski Amerikan sömürgelerindeki direnişe "temsil edilmeden vergi alınması"nın sebep olduğunu bilir de, pek azı İngiliz halkının da 1776'da aynı durumda olduğundan haberdardır. Çünkü Avam Kamarası o zaman, tamamı erkek olmak üzere, nüfusun yüzde 2'si tarafından seçilen milletvekillerinden oluşuyordu. Bunun ötesinde askerlerin, sömürgelerdeki isyanların bastırılmasına paralel yurt için görevleri vardı. Fransız Devrimi'nden sonra (Sanayi Devrimi sürerken) İngiltere'de birçok sanayi kentinde, sanayi işçileri arasındaki kaynaşmalar denetlenemez hale gelince, kanun ve düzeni korumak üzere askeri garnizonlar ihdas edilmişti. Gerçekte, Feld Mareşal Lord Carver, emekliliğinden sonra yapılan bir TV röportajında, İkinci Dünya Savaşının başlangıcına kadar, ordunun asıl görevinin, memlekette kanun ve düzeni sağlamak olduğunu, dışardaki savaşların ikinci derecede önem taşıdığını açıklamıştır... 21 yaşındaki her kadın ve erkeğin oy hakkı (İngiltere'de), 1928'de tanındı ve seçme hakkı 1970'de 18 yaşa indirildi". (**Tony Benn, Arguments for Democracy**), Penguin, 1981, s. 7)*

*Türkiye'de genel, tek dereceli seçme hakkı 1946 da tanındı; 18 yaş ise 1987 de gerçekleşti.*

*Gerçekten de (feodal yapıyı aksettiren) İngiliz seçim sisteminde önemli değişiklikler yapan 1832 tarihli Reform Bill, İngiltere ve Galler'de mevcut 435.000 seçmene sadece 250.000 yeni seçmen ilave etmişti. Bu demokrasinin değil, Avam Kamarasının ve orta sınıfının zaferiydi (Keith Feiling, **A History of England,** 1966, s. 826).*

*İngiltere'de kölelik 1833'de ilga edildi. Chartist Hareket ve diğer sosyal gelişmeler sonucunda oy hakkı, 1867'de şehirde çalışanlara, 1885'te kır emekçilerine teşmil edildi. (B. Russell,* **Legitimacy versus Industrialism**, *Unwin Books, 1965, s. 131) Kadınların ve büyük bir kitlenin oy hakkı olmadığı bu dönem, İngiltere'nin dünya sanayi liderliğine yükseldiği yıllardır. Kadınların oy hakkı 1928'de kabul edilmiştir. Türkiye'de kadınlar seçme hakkını 1930 seçilme hakkını 1934'de elde etti. Diğer Avrupa ülkelerinde oy hakkının yaygınlaşması daha geç tarihlerdedir. "Erkeklerin oy hakkı teoride, Fransa, Almanya, İsviçre ve Danimarka'da, 1870'lerde mevcuttu. İngiltere'deki Reformlar, seçmen sayısını neredeyse dörde katlamış, seçmenler 20 yaşın üstündeki erkek nüfusun yüzde 8'inden yüzde 29'una ulaşmıştı. Belçika, genel grevi takiben, 1894'deki reform ile oy hakkını yetişkin erkek nüfusun yüzde 3,9'undan yüzde 37,3'üne yaymıştı. Norveç, seçmenini 1898'de ikiye katladı: yüzde 16,6 dan yüzde 34,8 e. Finlandiya'da 1905 Devrimi ile yetişkinlerin yüzde 76'sı oy hakkı kazandı. İsveç 1908 de, Norveç gibi, seçmenini ikiye katladı. Habsburg İmparatorluğu'nun Avusturya bölümü 1907'de; İtalya 1913'te genel oyu benimsedi. Avrupa dışında ABD, Avustralya ve Yeni Zelanda demokrat ülkelerdi; Arjantin genel oyu 1912'de kabul etti. Günümüzdeki normlara göre demokrasi henüz tamamlanmamıştı.Genel oy hakkı yetişkin nüfusun yüzde 39-40'ı arasında oynuyor, kadınlara oy hakkı ise ütopik bir slogan sayılıyordu. (E.J. Hobsbawn,* ***The Age of Empire,*** *Weidenfeld and Nicolson, 1987, s. 85-6)*

*Görüldüğü gibi Avrupa'da genel oy hakkı, sanayileşmeye en erken başlayan ingiltere dahil, bu süreçten yüzyıllık bir mesafe ile, sanayileşmelerini tamamladıktan, kurumlarını yerli yerine oturttuktan sonra, o da bugünkü anlamda tam demokratik olmayan bir biçimde veya oranlarda tanınmıştı.*

# SAVUNMAM

**Pertev Naili BORATAV**

## SUNUŞ

*Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi profesörlerinden babam Pertev Naili Boratav aleyhinde 1949 yılında Namık Kemal ve Ziya Gökalp'in milliyetçilik anlayışlarını ve genel olarak türkçülüğü eleştirerek görevini kötüye kullanmak suçlaması ile bir ceza davası açıldı. Behice Boran ve Niyazi Berkes de içeriği farklı, ancak niteliği aynı suçlamalarla aynı davada sanık olarak yer aldılar. Dava sırasında görevlerinden uzaklaştırılmış olan sanıklar beraat etmelerine rağmen 1950 yılı bütçe kanununa eklenen bir madde ile, Boratav, Boran ve Berkes'in Ankara Üniversitesi DTCF'ndeki kadroları lağvedildi ve Cumhuriyet yıllarında ünivertisetelerde gerçekleştirilen ikinci tasfiye böylece gerçekleştirildi.*

*Ne gariptir ki, birkaç yıl Türkiye'de işsiz kaldıktan sonra bilimsel hayatına Fransa'da CNRS'te devam etmek zorunda kalan, yurt dışına çıkışta pasaport güçlükleri ile karşılaşan ve sonraki yıllarda üniversitelerde açılan çeşitli kadrolara atanmak için yaptığı başvurular hep reddedilen babama bu olaylardan 45 yıl sonra, yani geçen yıl, Kültür Bakanlığı'nın onur ödülü verildi.*

*Burada yayımlanan metin, Pertev N. Boratav'ın sözü geçen davada mahkemeye sunduğu savunmanın sonunda yer alan bir özettir. 125 sayfayı tutan savunma metninin yargıçlar tarafından okunmayacağını tahmin eden babam, bu özeti savunma dosyasının sonuna eklemiştir. Bugünlerde savunmanın tümünü, dava dosyasıyla birlikte kitaplaştırmaya çalışıyoruz. Bu metnin, davanın açılmasına neden olan konularda babamın görüşlerini özetlediği ve CHP iktidarının son yıllarına damgasını vurmuş olan ideolojik ve politik ortama biraz ışık tuttuğu için ilginç olabileceğini düşünüyorum*

***Korkut Boratav***

Gerek bana isnat olunan iki fiil, yani 1) türkçülüğü tenkit etmek, 2) Namık Kemal'i milliyetçi olduğu için tenkit etmek, gerekse, bu fiilleri işlemek suretiyle üniversiteler kanununun 3. maddesine aykırı hareket etmek, aslında millet ve milliyetçilik mefhumlarının mânalarıyla ilgilidir.

Bunun için müdafaamın bu bölümünde, evvelâ: (1) Millet ve milliyetçilik mefhumlarının mânaları, sonra da: (2) Namık Kemal'in millet anlayışı ve milliyetçiliği, (3) Ziya Gökalp ve türkçülüğü

üzerinde ayrı ayrı duracağım.

Bu bahisler yazılı müdafaamda daha mufassal olarak ele alınmıştır; metinlerden iktibaslar yapılmış, ve böylece meselelere dair hükümler ve neticeler vesikalara dayandırılmıştır. Burada, duruşma saatlarını fazla uzatmamak için mudafaamın bu kısmını ana hatlariyle birkaç sahife içinde hulâsa edeceğim.

1) Bilindiği üzere "millet" mânası değişmeyen, ve herkes tarafından aynı şekilde anlaşılan bir mefhum değildir. "Millet"in muhtelif zamanlarda, türlü felsefi ve içtimai görüşlere sahip mütefekkir ve muharrirler tarafından yapılmış çeşitli tariflerini türk içtimaiyatçısı rahmetli profesör Mehmet İzzet 1923 te yazılmış ve basılmış olan "Milliyet nazariyeleri ve milli hayat" adlı kitabında toplamış, incelemiş ve tenkit etmiştir. Orada görüyoruz ki, bilhassa XIX. ve XX. asırlarda, "millet"i tayin eden hâkim unsurun ne olduğu üzerinde birçok nazariyeler ileri sürülmüş, kimi milleti coğrafi muhitle (tabii hudutlarla), kimi ırkla, kimi müşterek seciyeler veya ananelerle, kimi müşterek bir tarih ananesiyle, kimi dille, kimi bir arada yaşama iradesiyle tarif etmişlerdir. Meselâ, ırkçı nazariye taraftarları milleti, aynı ırktan gelen insanların meydana getirdikleri topluluk, diye tarif ederler; öteki nazariyeleden de herbiri kendine göre en mühim saydığı unsurun tek başına, yahut da hâkim unsur olarak millet'i meydana getirmekte amil olduğuna inanır.

Mehmet İzzet, bu nazariyelerin tenkidinden sonra şu neticeye varıyor: Millet gerçeğini hiçbir zaman bir tek unsurla tayin ve tarif etmeğe imkan yoktur; milleti tayin etmek hususunda hâkim diye ileri sürülen unsurlardan hiçbiri tek başına milleti meydana

getirmeye kâfi gelmez. Mehmet İzzet'in bu mevzudaki kendi kanaatı ise şudur: Millet mefhumunun mânası insanlık tarihinin seyri içinde birçok defalar değişmiştir. Son asırlarda, bu mâna değişmesindeki son merhale ise şudur: Mutlak idareli kırallıklar, veya birçok ülkelere hâkim imparatorluklar rejimlerinde, millet, hükümdarın sadık bendelerinin meydana getirdiği topluluk demekti; bu insan topluluklarının kendi kendilerini idare etme azimleri, hürriyet, demokrasi ve milli istiklâl savaşlarına yol açmış, ve bunun neticesinde, eskiden bir millet sanılan topluluklardan birçok milletler meydana gelmiştir. Bu yeni mânasiyle millet gelişmiş şehir hayatının ve ileri sanayi çağının mahsulüdür; bu bakımdan da yerli özel vasıflar taşımakla ve bunları muhafaza etmekle beraber bütün insanlığa şamil, beşeri, beynelmilel bir karakter taşır; geçmişe ait hatıralar ve miraslar kadar, belki onlardan çok, geleceğe ait arzulardan ve gayelerden kuvvet alır; bir vâkıa olmaktan çok bir idealdır, yani son ve kat'i şeklini aldığı iddiasında bulunulamaz.

Milliyetçilik kavramına gelince: Bu kavram, bir millete mensup ferdin, millet anlayışı, ve milletin, gerek kendi kendine, gerekse başka milletlere karşı davranışı hakkındaki görüşü diye mânalandırılabilir. Bu kavramın karşılığı Batıda nasyonalizm'dir. Avrupa'da olduğu gibi bizde de nasyonalizm veya milliyetçilik kelimelerinin manası her yerde ve herkes tarafından aynı şekilde anlaşılmamıştır. Milli istiklâl savaşlarının mücahitlerine nasyonalist dendiğini biliyoruz. Anadolu'nun Kurtuluş Savaşı nasyonalist bir hareketti, ona "Milli Mücadele" adını da veriyoruz; o harekete girişmiş kuvvetler, "Kuvva-yi Milliye" diye anılmıştı. Diğer taraftan ise iki Cihan Harbi arasındaki devreyi nazari itibara alırsak, nasyonalizmi benimsiyen ve kendilerine nasyonalist diyen bir takım siyasi hareketlerin bu anlamdan ayrıldıkları, iç siyasette totaliterlik, dış politikada da başka milletlere tecavüz ve tahakküm, onların ülkelerini istilâ gayelerini taşıdıkları görülür.

Almanya'da "nasyonal sosyalizm" adiyle en tipik şeklini alan bu saldırgan milliyetçilik, başka başka adlarla, ve hususi şartlara göre ufak tefek farklarla, birçok başka milletlerde de taraftarlar bulmuş, bazı memleketlerde ise tatbik sahasına geçmiştir.

Memleketimizde milliyetçilik, Osmanlı imparatorluğunun son çağlarında yani geçen asrın sonlarında ve bilhassa bu asrın başlarında ikinci Meşrutiyet inkılabı sıralarında, imparatorluğu teşkil eden milletlerin ayrı ayrı kurtuluş davalarını güden bir hareket mânasına gelmiştir. İmparatorluğun Türk halkının da, diğer unsurlara karşı kendi hukukunu koruma, ve Avrupa emperyalizmine karşı iktisadi ve siyasi istiklâlini kazanma gayretlerinin ifadesi şeklinde beliren "türkçülük", bu mânada müsbet bir milliyetçilikti. O çağlarda, Osmanlı İmparatorluğu içinde Türk halkını millet şuuruna eriştirecek bir milliyetçiliğin "türkçülük" adını almasında bir mâna vardı.

Birinci Cihan Harbinin "Turan" parolasiyle bu müsbet türkçülük soysuzlaştı; Alman emperyalizmine alet edildi, ve milleti büyük felâketlerle neticelenen bir maceraya sürükledi.

Osmanlı İmparatorluğu dağıldıktan sonra ise türk milliyetçiliği artık "türkçülük" adını bırakabilirdi; çünkü bir millet olmak iddiasında bulunabilecek ve Türk halkına zarar verebilecek kalabalık unsurlar İmparatorluktan kopmuş, ayrılmışlardı. "Kuvva-yı Milliye" hareketi, kendine yep yeni bir hedef çizmiş olan milliyetçi bir hareketti, ama artık "türkçü" değildi, çünkü buna lüzum yoktu. İstiklal Harbinden sonra kurulan Türk Cumhuriyetinin ana prensiplerinden birini teşkil eden milliyetçilik, başka milletlere tahakküm ve başka ülkeleri istila fikirlerini tervic etmediği gibi, insanlık ideallerine karşı herhangi bir düşmanca tavır, başka milletleri, şu veya bu ırkı aşağı görmek gibi ayırıcı, parçalayıcı karakter de taşımaz. Bu milliyetçilik, ta kuruluşundan itibaren C.H.P. nin umdeleri arasında yer almış, ve Anayasa'ya da geçmiştir.

Anayasa'nın "Türkiye'de, din ve ırk ayırt etmeksizin, vatandaşlık bakımından herkese Türk denir" hükmünü ihtiva eden 88. maddesi, biraz aşağıda tahlil edeceğim, Namık Kemal'in "Osmanlı milliyetçiliği"nden, Ziya Gökalp'in "Türkçü Milliyetçiliği"nden din unsurunu, "millet"i meydana getiren unsurlar arasından atmış olmakla, yani lâiklik prensibiyle ayrılır. Yine aşağıda, ana hatlarıyla belirteceğim ırkçı - turancı milliyetçilikten de, ırk unsuruna yer vermemekle ayrılır. D.P. ile M.P. nin programları

da, "millet"in tarifi ve milliyetçilik umdesi hususunda C.H.P den tamamiyle farksızdırlar ve Anayasa'nın prensiplerini benimsemişlerdir.

Cumhuriyet rejiminin ilk yıllarında, daha C.H.P. kurulmadan, Mustafa Kemal ve arkadaşları bu Partinin ideolojik zeminini teşkil edecek fikirlerini belirttikleri yazılarında ve konuşmalarında, sadece bu milliyetçilik prensiplerini desturlaştırmakla kalmamışlar, aynı zamanda eski milliyetçi nazariyelerden, Tanzimat sonrası ve Meşrutiyet devri siyasi görüşlerinin ifadesi olan, Namık Kemal'in ve Gökalp'in "Ittihad-ı İslam" ülküsüyle, Gökalp'ın "turancılık" fikirlerini şiddetle tenkit etmişlerdir.

Milliyetçilik fikrinin Türk fikir ve siyaset hayatındaki bu gelişmesine rağmen Gökalp'ın müfrit türkçülüğü (yani Turancılık) memlekette için için yaşamakta devam etti. Aşağı yukarı 1933 ten sonra Alman nazi rejimine yaklaşmak istiyen zümrelerin propagandaları, bu milliyetçiliğe, Gökalp'ta dahi bulunmayan yeni bir unsur (ırk unsurunu) kattılar; ırkçı - turancı hareket böylece gelişti. Atatürk'ün ölümüne kadar matbuat sahasında canlanma imkanını bulamıyan bu fikirler, 1939 dan sonra, bilhassa ikinci Cihan Harbinde, dergi ve broşür halinde çeşitli yayınları ve yer yer teşkilatlanmaları sayesinde, geniş ölçüde propaganda faaliyeti gösterdi. Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda Anadolu mecmuasiyle ve Gökalp Türkçülüğünün tenkidiyle ortaya çıkmış olan Anadoluculuk ceryanının mümessillerinden bir kısmı da, bu son yıllarda, ırkçı-turancı hareketiyle ittifak haline geçtiler.

Irkçı-Turancı grupun başlıca simalarından biri olan Reha-Oğuz Türkkanın "Kuyruk Acısı" adlı polemik broşüründe bu ittifakın 1939' da "Kitap Sevenler Kurumu"nun kurulmasiyle nasıl meydana geldiği açıkça anlatılır. Orada birçok isimler de verilerek, bu Cemiyet içinde bütün bozkurtçu, türkçü, ırkçı-turancılarla Anadolucular'ın (Reha Oğuz bu grup mümessillerini bu isimle zikretmiştir) birleştikleri belirtilir. Aynı broşürden öğrendiğimize göre, bu Kurum zamanın C.H.P. since hoş görülmemiş, bu Parti'nin o zamanki genel sekreteri Fikri Tüzer, faaliyetlerindeki "ırkçı-gökalpçı" karakterin tasvip edilmediğini bildirmiş ve Cemiyetin derhal Halkevlerine iltihakını istemiş, böylece

"Kitap Sevenler Kurumu" feshedilmiştir. (Kuyruk Acısı, s. 79-80).

İsimleri 1925' te, Anadolu mecmuasının neşriyatını tatil etmesinden sonra, ancak 1939 ve daha sonraki yıllarda yeniden ortaya çıkan Anadolucuların başlıca fikirleri "Anadolu" dergisinden formülleştirilmiştir: Onlar, o tarihlerde, devletin adının "Türkiye Devleti" değil, "Anadolu Devleti" olmasına, ve Türk milleti yerine "Anadolu milleti", Türk yerine "Anadolu" denmesine taraftardılar; 1072'den yani Selçuk fütuhatından sonra hudutları belli olmuş Anadolu'yu asıl vatan sayıyorlar ve Osmanlı fütuhatiyle İmparatorluğun hudutları içine girmiş diğer ülkelerin müstemleke telâkki edilmesini istiyorlardı; bunun neticesi, oraların halkını müstemleke halkı sayıyorlardı. İmparatorluğun kopmuş parçalarından Türkiye'ye muhacir gelip yerleşmesine, yani Cumhuriyetin mübadele ve iskan siyasetine şiddetle aleyhtar bulunuyorlardı: Onlara göre Anadolu'nun asıl halkı olmayan bu insanlar, Anadolu milletinden değillerdi, yabancılardı. Görülüyor ki Anadolucuların "Millet" anlayışında da başka türlü bir ayırıcılık, bir soy, bir soy tefriki şeklinde, bir çeşit ırkçılık vardı: Onlar, Anadolu'nun asıl yerli halkından olmayanları, bu yurda sonradan katılan ve orada yerleşip vatandaşlık hakkını almak isteyenleri Türk milliyetine (kendi tabirleriyle Anadoluluğa) kabul etmiyorlardı. Anadolucuların daha sonraki neşriyatlarında ideolojilerinin yeni bir takım unsurları daha belirmiştir: Bu, makina düşmanlığı, müfrit bir ananeperestlik, ağalık ve derebeylik düzenine dayanan totaliter bir devletçilik ve şef sistemi taraftarlığıdır. Bu itibarla Anadolucu milliyetçilik de kemalist - cumhuriyetçi milliyetçilikten ayrılır.

Irkçı-turancıların milliyetçiliği ise, nazi ideolojisinin -aralarındaki selamlaşma şekillerine kadar- açık bir taklididir. Onlar, bir defa, düpedüz ırkçı olduklarını ilan etmişlerdi. Birinci Cihan harbinin genişleme emellerini ifade etmiş olan "Turan birliği" hayalini yeniden canlandırmak isterler; bu ülkülerini de açıkça ifade etmekten çekinmezler.

Müdafaamın "Hadiseler" kısmında temas ettiğim üzere bu hareketler (bilhassa nümayişlerle ve başka hadiselerle kendini

daha çok meydana vurduğu için turancı hareket) 1944'te Devletin iç ve dış siyaseti için tehlikeli telâkki edilerek şiddetle takibata uğramıştır: O tarihte hükümetçe teşkil edilmiş hususi bir komisyonun hazırladığı ve üç sene sonra, Hasan Ali - Kenan Öner davasının bir duruşmasında okunan raporda turancıların ve Anadolucuların (burada da bu ikinci grup bu isimleriyle zikredilmişlerdir) faaliyetleri ve ideolojileri uzun uzun teşrih edilmiş ve dergileriyle yayınları gibi başlıca mümessillerinin isimleri de sayılıp dökülmüştür. Bu listeyi Kürşad dergisinde yazdığı bir makalede Nihal Atsız da, Hasan Ali'yi sözde milliyetçileri takip ettirmiş olmakla itham sadedinde, neşretmiştir.

İşte, sayın Yargıç, beni on üç yıldan beri, türlü yollardan, türlü tahriklerle iz'aç etmekten geri durmamış olan, ve nihayet mahkemeniz huzuruna kadar getiren amil, kendilerine alman - İtalyan - Japon faşizmini örnek edinen, ve Türk İnkılâbı ülkülerini fiillerinde ve neşriyatlarında benimsemediklerini ap açık gösteren bu türlü milliyetçilerden olmayışımdır. Beni itham edenler ya doğrudan doğruya bu gruplara dahil olan kimselerdir; yahut, beni tanımadıkları halde, hakkımdaki kanaatlarını bunların neşriyatından aldıklarını itiraf etmiş saf öğrencilerdir; yahut da bu menfi cereyanların fikriyatına sempati duymuş, ve onlardan, başka bir takım maksatlarla istifade etmek istemiş politikacılardır.

Bütün bu izahattan sonra, hakkımdaki itham maddelerini teşkil eden fiilin mahiyetini incelemeye geçebilirim; tarihi sıraya uymak için bu maddelerden ikincisini başa alıyorum:

2) Namık Kemal'i milliyetçi olduğu için tenkit etmiş olmakla itham ediliyorum.

Bu ithamı, bir defa da, bizatihi fiili tahlil etmek suretiyle reddetmek için şu suale cevap vermem gerekiyor:

Namık Kemal nasıl bir milliyetçidir? Onun milliyetçiliği Cumhuriyet İnkilabının milliyetçilik anlayışına uyabilir mi?

Yazılı müdafaamda daha etraflı şekilde belirttiğim üzere, Namık Kemal -tabir caizse- bir "osmanlı milliyetçisi" idi; ona göre, müslüman ümmeti aynı zamanda osmanlı milletidir; bu itibarla ona milliyetçi değil, ümmetçi demek de mümkündür.

Onun, hayatının bir devresindeki siyasi mücadelelerinde mensup olduğu topluluğu padişahın tebaası ve bendeleri olmaktan kurtarıp bir millet haline getirme cehitlerine rastlanır. O, bu cephesiyle ancak, ya hürriyet ve meşrutiyet yolundaki savaşlariyle, gerçek - müsbet milliyetçilik hareketinin mübeşşiri sayılır.

İslam dininin birleştirici kuvvetini ön planda görerek Osmanlı İmparatorluğu camiasındaki bütün müslüman kavimleri bir millet olarak tasavvuru, gayri müslim unsurlar hakkındaki reaya telakkisi ve "ittihad-ı islam" ülküsüyle ise, Namık Kemal, pek tabii olarak, bugünkü Cumhuriyet rejiminin millet ve milliyetçilik anlayışına uzak kalır.

Ben, ilk defa bu müdafaam vesilesiyle Namık Kemal'in bu cephesi üzerinde fikir yürütmüş bulunuyorum. Onun içtimai ve siyasi görüşlerinin bu günkü millet anlayışına uymadığı vakıasını pek çok kimseler muhtelif vesilelerle belirtmişlerdir. Hatta onu bu bakımdan, yerli yersiz, bazan da haksız tenkitlere maruz bırakanlar da olmuştur. Bunlardan bazı örnekleri, 1936'da yapılmış bir ankete verilen cevaplar arasında bulmak mümkündür. Bunlar arasında, mesela milliyetçilik bahsinde kimseye söz bırakmayan Bay Peyami Safa gibilerin Namık Kemal hakkındaki düşünceleri, bu türk mütefekkirini küçümsemeye kadar varır.

Şu halde, Namık Kemal'in milliyetçiliğini tenkit etmekte (benim böyle bir şey yapmış olduğum kabul edilmiş olsa dahi) en ufak bir kabahat ve kusur görmek abes olur, çünkü, onun millet ve milliyetçilik anlayışı, pek tabii olarak, Anayasa'da ve Türkiye Cumhuriyetinin kanunlarından zikredilen millet ve milliyetçilik anlayışlarına hiç benzemez. - O kadar ki, Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda onun "Vatan - yahut- Silistre" adlı piyesi, içindeki sosyal görüşleri inkılabımızın görüşlerine aykırı telakki edildiği için tiyatro repertuvarlarından çıkarılmış, oynanması yasak edilmişti.

Benim Namık Kemal hakkındaki yazılarım ise (yazılı müdafaama aldığım metinlerden ve dosyadaki eserlerimden anlaşılacağı üzere) Namık Kemal milliyetçidir diye onu tenkit etmek şöyle dursun, bu Türk mütefekkir ve muharririnin yaşıyan taraflarını ve zamanına göre ileri görüşlerini belirtmek ve böylece onu değerlendirmek gayretinin ifadesini taşır.

3) Ben bir de Türkçülüğü tenkit etmiş olmakla itham ediliyorum. Burada şu noktaya hemen işaret etmek isterim ki, fikir hareketleriyle ilgisi olmayan pek çok kimselerin türkçülük tabirini, türklükle bir ve müteradif saydıkları oluyor. Halbuki türkçülük Ziya Gökalp tarafından ortaya atılmış olan bir içtimai, kültürel görüşün adıdır. Ziya Gökalp, yine yazılı müdafamda eserlerinden ve hakkındaki tetkiklerden iktibas edilmiş metinlerle açıkça görüleceği üzere, fikir hayatının ilk merhalesinde hayali bir Turan mefkuresine bağlanmış, Birinci Cihan Harbi sırasında bu ülküyü bir hâkikat gibi görmeğe başlamış ve İttihad ü Terakki'nin Alman istila emellerine alet edilen "Turan birliği" politikasını desteklemiş, aynı yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun henüz çözülüp dağılmadığı bu tarihi devredeki iktidarın dış siyasetinde ve harb politikasında, turancılık kadar, belki ondan da kuvvetli bir silah olarak kullanılmak istenen "ittihad-ı islam" fikirlerini benimsemiş ve yaymıştır. O, hayatının son yıllarında siyasi mânada ittihad-ı islam ve Turan birliği fikirlerinden vazgeçmekle beraber üç merhale halinde Türk birliği ülküsünü, "türkçülüğün mefkûresi" olarak sisteminde alıkoymuş; millet tarifinde, din iştirakini esaslı unsur olarak kabul etmiş; kültür ve medeniyet ikiliğini, bunları birbirinden müstakil birer mefhum olarak görme zehabını cemiyetlerin hayatında bir kanun saymak suretiyle, Türk milletini şark ve islam medeniyetinden ayıracak cezri değişikliklere cevaz vermemiş bir fikir adamıdır. Bütün bu görüşleriyle onun sistemi de Cumhuriyet devrinin millet ve milliyetçilik anlayışına uymaz, bu itibarla onun tenkidi de Anayasa ve kanunlarımızın millet ve milliyetçilik anlayışına göre suç sayılamaz. Nitekim, Birinci Cihan Harbi boyunca iktidarı elinde tutan İttihad ü Terakki Partisinin ideologu mevkiinde bulunan Ziya Gökalp'ın sistemi,daha o tarihten itibaren tenkit edilegelmiştir. Hele, Cumhuriyet rejiminin memlekette yerleşmesinden sonra bu tenkitler daha da şiddetlenmiştir. - 1918 den itibaren, Nüzhet Sabit ve Reşit Galip'le başlıyarak, Ahmed Ağaoğlu, Mehmet İzzet, Ziyaeddin Fahri, Hilmi Ziya gibi politikacı, muharrir, felsefeci ve içtimaiyatçılar onun sistemini iyice hırpalamışlardır.

Fiiliyatta ise Gökalp'ın türkçü - milliyetçiliğine en şiddetli darbeyi indiren, Cumhuriyet inkılâbının yeni prensipleri olmuştur.

Şuna da işaret edeyim ki, Namık Kemal'in "Vatan -yahut- Silistre"sine konan yasağın bir başka türlüsü Ziya Gökalp'in "Altın Işık" adlı masal kitabına tatbik edilmiştir: Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu kitabın okullarda okutulmaması hususunda öğretim kurullarına emir verilmişti.

Ben, bu türk mütefekkirine, bilhassa onun, Türk folklorunun ehemmiyetini ilk belirtenler, ve halk kültürünü, Türk edebiyetanın ve sanatının kaynağı sayanlar arasında bulunması bakımından, türk sanatçılarına yeni ve doğur bir yol gösterdiğini için ne kadar değer verdiğimi, Selahattin Ertürk'ün ifadelerini tahlil ederken kendi yazılarımla gösterdim.

Bununla beraber, yukarda verdiğim izahattan sonra, tanık Selahattin Ertürk'ün iddia ettiği gibi, benim türkçülüğü tenkit ettiğim bir an için kabul edilse bile, bunun görevimi kötüye kullandığıma delil olamayacağı açıkça görülür, çünkü Gökalp türkçülüğü de Anayasa'nın ve kanunlarımızın anlayışına uygun bir milliyetçilik değildir.

# BİR "DOĞU" VARSAYIMI

Hüseyin HASANÇEBİ

Dünyanın yapısal bir kriz içine girdiği görülmektedir. İnsanlık büyük sıkıntılar içindedir. Çöken yapı, Fransız ve Ekim devrimleri ile oluşan yapıdır.

Krizin nedeni, Fransız ve Ekim devrimlerinin, birbirinin devamı olarak geliştirdikleri, "eşitlik" ve "özgürlük" düşlerinin sentezinden oluşan temel varsayımın sarsılmasıdır. İnsanlar bu temel varsayıma inançlarını yitirdikleri bir döneme girmiştir.

Varsayımın çökmesi dünyanın "işleyen düzenini" işlemez hale getirmiştir. Yeni bir dünya düzeni bu nedenle telaffuz edilmektedir.

Görünürde çöküntü Doğu'dan başlamıştır. 20. yüzyılda Doğu'nun kurtuluş umudunu oluşturan sosyalizmin çökmesi ile başladığı intibaını veren kriz gerçekte evrensel nitelikli bir krizdir. Evrensel olup da çöken şeyin kapsamı hem "Doğu"yu, hem de "Batı"yı içermektedir. Doğu'da sosyalizmi, Batı'da kapitalizmi, evrensel bir bütünlük olarak da modernleşmeyi kapsayan bugünkü evrenselliğimizin tanımı yıkıldığı için dünyamız sıkıntıya düşmüştür.

Modernleşmenin kaynağı ve bir biçimi kapitalizm oldu, öteki biçimi sosyalizm. Aynı tarihsel mekan içinde bunlar birbirlerinin alternatifi gibi algılandılar. Ancak tarih her ikisini de bir ve aynı şey olarak algıladı. Aynı tarihsel devinim biçiminden doğan iki ayrı konsept olmalarına rağmen, varsayımları ortaktı. Her ikisi de mutlak bir akıl düzeni olarak kuruldular. Bu nedenle bugünkü krizi, "aklın evrensel krizi" olarak tanımlamak yanlış gözükmüyor.

## EVRENSELLİĞİMİZİN KISA BİYOGRAFİSİ

Bir evrenselliğimiz var. Onunla çatışıyor, ona bağlanıyoruz. 200 yıldır onu yaşıyoruz. Tanımını yapmakta zorluk çekmediğimiz bu evrensellik tarihsel bir tıkanma noktasına gelip dayandı. Tanımı eskidi. Sonsuzluğa doğru gelişmeliydi, öyle tasavvur

ediyorduk ama gelişemedi.

Bunun nedeni, evrenselliğimizin oluşumundaki "kusur"dur. Dünyanın bugün tıkanmış olan evrenselliğini kapitalizm oluşturdu, demek ki evrenselliğin kusuru, aynı zamanda kapitalizmin kusurudur. Oysa akla en uygun düzen de bu idi.

Kralın biri ilk kez Batı'da, kenti temsil eden batı cephesindeki kuleleri, tanrıyı temsil eden apsis tarafındaki kulelerden bir santim daha uzun bir kilise yapılması için emir vermekle başlattı bütün bunları. Karanlık çözuldü. İnsanın kendinde varolan ama karanlıkta kalan "akıl" göründü. Aklın aydınlığı yeryüzünü aydınlattı. Arkası Rönesans, Reform, makina ve kapitalizm olarak geldi. Yeryüzünün yeni tanrısı "akıl", lokal kalamazdı. Evreni avuçları içine aldı. Batı'yı, içinden çıktığı rahmi evren yaptı. "Akıl dışı" tek bir nokta, tek bir değer bırakmamak üzere her yere ve geleneksel olan her şeye saldırdı. Bunu yapabilmesi için bir araç gerekliydi, bu aracın içine girip gezmeliydi. Aradığı araç zaten onun kendinde sonuç olarak vardı. Teknolojiydi. Onunla yürüdü ve Doğu'yu fethetti.

Böylelikle Batı, Doğu'nun sistemini ve bütün varsayımlarını yerle bir ederek kendini evrenselleştirdi. Doğu'da yıkıldığını gördüğümüz şey, aslında Batı'da yıkılan şeydir, Batı'nın kendisidir. Aklın "akıl dışı evrendeki" iflasına tanık olmaktayız.

**MARKSİZM BU ÇÖKÜNTÜNÜN NERESİNDE?**

Varsayımlarının kurcalanmasından en çok rahatsız olanlar marksistlerdir. Bu da doğaldır. Marksistlerin varsayımı da çökerse yeryüzündeki yaşam anlamını yitirir. İnsandan vazgeçmedikleri için marksistler varsayımlarına aşırı sadakat gösterirler. İnsanı da kendi varsayımlarının güzelliği ölçüsünde güzelleştirirler.

Ancak marksizmin felsefesi ve genel düşünce yapısı ile batının modernizmi aynı tarihsel mekanda oluşur ve çakışırlar. Marksizm de, "öteki" gibi, modernleşmeye alternatif ama modernleşme çemberi içinde kalan evrensel bir tezdir.

Doğu seferinde "aklın" yanında duran marksizm, "akıl dışı" dünyanın yıkılışını coşkuyla karşıladı. Doğu'nun, aklın çizmesi altında ezilen tarihine Hegel'den bile insafsız davrandı. Yıkılan

Doğu'nun enkazı arasından yeni bir hayat fışkıracağı beklentisi ile tezini evrenselleştirdi. Doğu'ya ve akıl dışı dünyaya karşı tutumunda modernizmle aynı tarihsel kulvarı paylaşan marksizmin aynı zamanda ona alternatif gözükmesi, modernleşmenin başlangıç koşullarına uygun düşen bir durumdur. Daha doğrusu marksizm, modernleşme sürecinin evrensel kesin mantığının ortaya çıkmasından oldukça önce açılmış bir papatya falıdır.

İnsandan, ama "insanlığı elinden alınmış insandan", ezilenlerden yana bir fal. Modernleşmenin arkasından gelecek dünyanın parlak bir tasviri. Birlikte hem "eşitlik", hem de "özgürlük" veren yeni bir bin yıllık evrensel düzen hayali.

"Eşitlik" ve "özgürlük" insan toplumuna evrensel bir durum olarak o güne kadar verilmemişti. Gerçi tarih, "eşitlik" ve "özgürlük" gibi iki sihirli düş peşinde, fakat ayrı mecralardan akıp gelmişti; marksizm bu iki sihirli kavramı karşılıklı olarak temellendiren bir gelecek öngörüyordu. Modernizmi bütün boyutları ile yaşadıktan sonra ulaşacağımızı varsaydığımız "eşitlik" ve "özgürlük" evrenini dileyen bundan sonra da ayakta tutmaya çalışabilir; sorun bunda değil, bizi buraya ulaştıracağını varsaydığımız "geçiş köprüsü"nde çıktı. Bu nedenle marksizm evrensel çöküntünün içinde yer alıyor.

Marksizmin varsayımlarının sarsıldığının ve yıkıldığının söylenmesi marksizmin kendisini hiç ilgilendirmez. Çünkü marksizm bir "çözümleme tarzı" olarak, yıkılan varsayımlarının yerine yeni varsayımlar üreterek gelişmiştir. Marksizmin varsayımlarını ilk yıkan dalga 1848 devrimiyle gelmiş, burjuva devrimi ile proleter devrimi arasında marksizmin henüz yapamadığı ayırımın yapılmasını sağlamıştır. Almanya'nın kurtuluşunu sağlayacağı varsayılan "Gal horozu" 1871'de ötmüş ama Almanya uyanıp kurtulamamış, bu varsayım da çökmüş lakin marksizm kalmış. 20. yüzyıldaki varsayımlarının çökmüş olmasından sonra da marksizm var, çünkü yeryüzünde hala "insan" var.

Yeni varsayımlar için şu alt başlıklara birer kısa "tez" eklemek gerekir:

a) Marksizm gerçekte bir "eşitlik-özgürlük" sentezi olarak anlaşılabildi mi?

b) "Eşitlik" ve "özgürlük" kavramlarının doğasında, insan toplumun doğasını doğrulayan bir uzlaşmazlık var mıdır?

c) Marksizm gerçekte bir "eşitlik-özgürlük" sentezi miydi?

d) Peki, ya bundan sonrası?...

## İKİ AÇIDAN İKİ MARKSİZM

Marksizm Batı'dan bakıldığında özgürlük, Doğu'dan bakıldığında eşitlik veren bir sistem gibi göründü. Çünkü iki farklı sistemden, iki farklı evrenden bakılıyordu. Batı'da bu nedenle "demokratik marksizm" olarak gelişti, Doğu'da heyecan yarattı, devrimcileşti.

Böyle olabiliyordu. Marksizmi "özgürlük teorisi" olarak algılamaya hazır tarihsel temel sadece Batı'da oluşmuştu. Az zaman önce Fransız Devrimi "ilke" olarak görünümü sonsuz bir özgürlük açılımı vermişti. Herhangi bir diktatörlük biçimine ve bu arada hatta "özgürlüğün kendisine" bile diktatörlük hakkı veren amansız bir özgürlüktü bu. Doğu, böyle bir "ilke devrimi" tanımamıştı ve bu ilkeden bakamıyordu.

Marksizmin, Batı cephesinden bakıldığında özgürlük, Doğu cephesinden bakıldığında eşitlik teorisi gibi gözükmesinin marksizmin kendi sistemi içinde yatan nedenleri de var.

Bize çoğu zaman "bir sınıfın görüşü" gibi görünen düşünceler, gerçekte o sınıf tarafından üretilmiş düşünceler değildir. Bir düşünceyi, belli bir sınıf, o anki durumu ve eğilimi itibariyle kendine yakın buldu ve ilke haline getirdi diye, o düşünce o sınıfın düşüncesi olmaz.

Marksizm de her hangi bir sınıfın görüşü veya düşüncesi değildir. Büyük bir çerçevedir. Çağının bütün modern sınıf ve katmanlarına ve insanlarına seslenir. Herkese, ayrı bir buluşma noktasında randevu verir. Buluşma noktasına giden herkes ve her sınıf kendine göre bir marksizm yorumu geliştirir. Bunlardan birine marksizm, öbürüne değil demek ve bu noktadan bir tartışma geliştirmek olanaksızdır. Bu tür tartışmalar çok açılmıştır. Marksizm içinde bu tür tartışmalardan ötürü derin çatlaklar açılmıştır. Bugün yeni marksist varsayımlar geliştirebilmek için, bu çatlakların üstünden atlamak zorunluluğu vardır.

Bu çatlakların üstünden atlayabilmek için 20. yüzyılın sağladığı geniş alanı ve bu alanda emsalsiz bir laboratuvar gibi duran "Rus sosyalizmi"ni tasarruflu biçimde kullanmak gerekir.

Doğu-Batı çatışması Rus Devrimi'nde apaçıktır. Bolşevik-Menşevik diye isimlendirilen ve her biri birer politik tutum gibi tarif edilen, sınıflara maledilen ve sınıfların belli bir zamandaki temel eğilimlerinin de açıklaması olarak kullanılan bu terimler, eğer onların arkasında sınıflar ve bu sınıfların o günkü eğilimleri bulunmasaydı dahi, çatışan düşünceler olarak varolacaklardı. Çünkü, çatışan bu düşünceler, o günkü dünyanın "Doğusu" ve "Batısı" olarak zaten vardı. Menşeviklerin düşünce sistemi ile Bolşeviklerin kavrayış ve davranış biçimi arasındaki derin uçurumun kökleri Rus düşünce tarihinin derinliklerinde saklıydı. Rusya'yı ve onun geleceğini Batı'dan görüp algılayan bir felsefi düşünce ile Doğu'dan ve Rus gerçeğine daha yakın açıdan bakıp algılayan başka bir felsefi düşünce, marksizmin geniş çerçevesi içine sığabiliyordu ancak Rus devriminin "aceleci" tarihsel karakterine sığamıyordu. Rusya'nın kazanabilmesi için Doğu'nun, yani Rus gerçeğinin kazanması gerekiyordu ve "o günü" Rusya kazandı.

Rus devrimi Rus tarihi ile örtüşen bir gelişmedir. Doğu sistemi içindedir. Doğulu her modernleşme hareketi gibi Batı'ya ve marksizmin postülasına uygun olarak da Batı'nın özgürleştirici ütopyasına dönüktür. Ama Doğu'dur ve Doğu olduğu için, Rus volontarizminin değiştiremeyeceği kadar da kendi kaderine bağlıdır. Bu nedenle, Rus devriminin ürettiği sosyalizmin, Batı'nın tarihsel devamı olan bir yerden beklenen özgürlükçü sosyalizm olamaması, buna karşılık Batı'ya parmak ısırtacak ölçüde mutlak eşitleştirici bir sosyalizm olarak gelişmesi, daha fazlasını umanları şaşırtsa bile tarihin kendisini şaşırtmamıştır. Marksizmin Doğu ile birleşip oluşturduğu sentez, işte budur. Oysa "Doğu" marksizmin içine ve öngördüğü tarihsel gelişme süreçlerine "öncü" değil, eşit şanslı güçlerden biri olarak da değil, tarihinden gelen bazı kolektif zeminler bakımından "izleyici" en çoğu da bir "işaret fişeği" olarak dahil edilmişti. Ama marksizmin genel devinim öngörüsü 20. yüzyılda işlemedi. Doğu "öncü" oluverdi. Batı bu deneyi de gördükten ve kendisinin de özgün

başka bir yol geliştiremeyeceğini kavradıktan sonra, demokrasiye geri çekildi ve hiç değilse kapitalizmin içinde "5. Kol bir marksizm" yaşatmayı başarabildi.

## HEM ÖZGÜR HEM DE EŞİT OLUNAMAZ

"Eşitlik" ve "özgürlük" kavramları, tek başına zararsız kavramlar gibi görünüyorlar. Hatta sevimli oldukları bile söylenebilir. Ne var ki bunların toplum yaşamındaki karşılıkları aynı ölçüde zararsız ve sevimli değil. Tarihsel içeriklerine baktığımızda, masum kavramlar olmadıklarını da görüyoruz. Birbirleriyle akrabalıkları da bulunmuyor. Hatta denilebilir ki, aralarında müthiş bir zıtlaşma var. Neredeyse tüm felsefi düşünce tarihi, bu iki kavramın zıtlaşmasından ibaret. Kavramlar ayrı mecralardan gelişip gelmişler.

Özgürlük anlamına gelen ilk yazılı sözcüğün "amargi" olarak, eski Sümer yazıtlarında geçtiği aktarılır. Kapsamlı bir özgürlüğün olmadığı bir çağda ve yerde. Zaten kendisi de pek özgür bir kavram değil özgürlük.

Gerek kavram, gerekse hareket olarak "özgürlük", "eşitlik"in bozulmasıyla başlamıştır. İlk eşitsizlik, ilk özgürlüğü oluşturmuştur. Toplumun bir kesimi bağımlı hale gelmiştir ki, öbür kesimi özgürleşmiştir. Özgürlüğün temeli bu anlamda haksızlıktır.

Toplumun bir kesimi özgürleşince, bu durumunu korumak için sürekli bir çaba göstermek, özgürlüğünü kurumlaştırmak zorundadır. Öbür kesim için özgürlük cazip bir düş olur ve böylelikle, özgür olanların da, özgür olmayanların da, yani toplumun tamamının sorunu olarak kapsamı genişler. Kendi içinde, hem bir kesimin durumu, hem de bir kesimin düşü olarak çatışan özgürlük kavramı, insan doğasının diyalektiği tarafından sınır içine ve baskı altına alınır. İnsan doğası bireysellik ve toplumsallık gibi iki boyut içerir. İki boyut da insan doğallığıdır. Çünkü insan doğada, hem birey, hem de topluluk olarak aynı zamanda verilmiştir. Birey yönünden özgürlük kavramı istendiği kadar ilerletilebilir bir özellik taşır. Hatta bu yönde kavram, kendi kendini yıkan bir kavram düzeyine kadar geliştirilebilir. Kavramı çökmekten koruyan öbür boyutu, yani toplumsallığıdır. Birey, doğallığının bireysel yönü ile özgürleşirken, doğallığının toplumsal yönü tarafın-

dan belirlenir. İnsan, doğallığının toplumsal boyutunda sınıf, devlet, adalet, gibi başka alt boyutlar üretir. Bütün bu boyutlar, insan doğallığının bir parçası oldukları için doğal şeylermiş gibi görünürler. Buna göre eğer özgürlüğün diyalektik bir içeriği varsa, hem belirleniyor ve hem de sonsuz gelişebiliyorsa, bunun nedeni insanın kendisidir. İnsanın doğallığının bir diyalektiğe bağlı olarak verilmiş olmasıdır. BİREY ve TOPLUM, bir ilişkiler alanı gibi tanımlanıyor ve bu çok da yanlış bir tanım olmuyor, ama felsefi bir içerik taşıması kaydıyla, ikisinin de bir ve aynı şey, yani İNSAN olduğunu söyleyebiliriz.

Özgürlük kavramının çelişkili tarihsel içeriğinin - insanın tarihsel içeriğinin - Marx tarafından aşıldığı, yeni bir tanıma kavuşturulduğu sanılır, doğru değildir. Aşılmamış, tarihsel içeriğinin olgun tanımına ulaşılmıştır. Marx'ın tanımında da özgürlüğün içindeki çelişki-insanın iki boyutu arasındaki çelişki-sürer. Marx'ın özgürlük kavramındaki çelişkiyi, (insanın doğallığındaki iki boyut arasındaki ilişkiyi) yeni bir özgürlük tanımı ile değil, yeni bir insan tanımı ile aşmaya çalıştığı gözden kaçırılmamalıdır.

Özgürlük kavramına kısaca baktıktan sonra, "eşitlik" kavramının içine de bakmamız gerekiyor.

## EŞİTLİK "DURDURAN" BİR KAVRAMDIR

"Eşitlik" dinamik bir kavram değildir. Yaratıcı ve devingen bir insan toplumuna uymaz. Bir "ahlak ilkesi" olarak sevimli gözükse bile, bir yaşam gerçeği oluşturamaz. Şundan oluşturamaz: Uyulması zorunlu bir çizgi yaratır. Bu çizgi toplumun tüm kaynaklarının eşitçe kullanımından ibaret olabilir. Toplumun tüm kaynaklarının bireyler arasında "eşitçe" kullanıldığı bir durumda "eşitlik" yine görünmeyecektir. Çünkü kaynakları "eşitçe" kullanan insanların kendileri eşitlenmedikçe, eşitlik sağlanmış olmaz.

Mutlaka "eşitlik" sağlanması isteniyorsa, eşitlik kavramını "ahlak ilkesi" olarak oluştuğu düzeyden geriye çekmeniz ve "denklik" kavramına dönüştürmeniz gerekir. Toplumda herkesin uyması zorunlu bir "denklik" çizgisi, her zaman ve her yerde, hatta bir kral fermanıyla dahi çizilebilir. Aurora zırhlısından Rusya'ya ve tüm dünyaya yayılan ilk "devrim bildirisi" böyle bir

"denklik" durumunu sağlamaya yetiyordu. Gerçi Aurora'nın telsizi marksizmden aktarıyordu, ondan belki üç yüz sene önce Düdinghausen kavalcısı HANS aynı şeyi "bakire Meryem"den mülhem aktarmıştı, ama tarihsel olarak sonuç her ikisinde de aynı çıkıyordu.

"Eşitlik" durumu, insanın tarih boyunca biçimi sürekli değişen bağımlılık durumlarına (düzeyleri) bir yenisini eklemekten daha ileri bir keşif değildir. Yeni bir toplumsal bağımlılık biçimi yaratmaktan ileriye gitmez. İlk ilkel durumunda bile insan soyu böyle bir denklik ve koyu bir toplumsal bağımlılık içinde bulunuyordu. Biçimini değiştirmeyi başardı, bağımlılığın kendisini ortadan kaldırmayı başaramadı. Şöyle bir dizi oluştu: Zorunlu, dolayımlı, nesnel bağımlılık... ve nihayet "eşitlikçi bağımlılık"...

İnsanın doğası ve doğallığı bugünkü biçimini korudukça, "eşitlik" başkaldırıyı teşvik eden bir amaçtır. Bir defalık bir etkileyici çağrı, "zor" yolundan elde edilebilir bir tarihsel hedeftir. Ancak sorun, eşitliğin elde edilmesinde değil, korunmasında yatar. Eşitliğin korunmasına sıra geldiği zaman durum değişir.

Çünkü, bugünkü insan doğallığı bakımından eşitlik, dışardan korunması gereken bir durumdur. İnsanın doğal iki boyutundan birini baskı altına almakla ancak korunması gereken bir durumdur. "Zor" ile elde edilmiş, zor ile korunabilen bir durumdur. Toplumun bugünkü "doğal düzeyi" eşitliği bozmaya dönük bir dinamik olduğu için, elde edilmiş bir eşitliği "devlet" koruyacaktır. Eşitlikçi bir ilkeye göre örgütlenmesine, doğallığının bugünkü tarihsel düzeyi bakımından elverişli olmayan bir toplumu belli bir eşitlik çizgisine sadık tutabilmek için, "eşitlikçi bir devlete" gereksinme olacaktır. Marksist devlet teorinize rağınen toplumsal ahlak ilkesi olarak tayin ettiğiniz şeyi korumak için daimi ve toplumdan ve onun doğallığından daha güçlü bir devletiniz olacaktır. Bu devletiniz daimi olacak. Toplumun kendi kendine ürettiği değerler sisteminin üzerinde bir değeri, hatta kutsallığı olacak...

Devlet, Doğu'nun kutsal eşitlikçi ruhunu serinlettiği için Doğu'da kutsal kalabilmiştir. En despot devlet aynı zamanda en eşitlikçi devlet olarak tezahür ettiği için Doğu'nun sistemi içinde

devlet, her ne yaparsa yapsın kutsal kalabilmiştir. Şiddetin Doğu'da kutsallaştırılması, şiddet tekelinin kutsal devlete ait olması nedeniyledir. Toplumun içindeki şiddet eğilimine gelince, onun, ruhunu devrettiği kutsal aygıt gibi davranmasından daha doğal ne olabilir? İşte bu nedenle, Doğu toplumlarında kelimenin gerçek anlamına uygun çok geniş bir "sivil toplum" varolmasına karşılık, ruhunu devlete teslim etmiş bu "sivil toplum"dan, şiddet ve sadakatten başka bir şey çıkmamaktadır.

## MARX'IN VARSAYIMI ÇÖKMÜŞ OLSUN

Troçki Marksizmin, belki o an kendi politik amaçlarına uygun düşmesi nedeniyle ama doğru olarak, bir "çözümleme yöntemi" olduğunu söyler. Marksist düşünce bu yaklaşıma bugün daha sık başvurmak zorundadır.

Marksizmin bütün varsayımları çökebilir, ama "çözümleme olarak marksizm" çökmez. "Günümüzde marksist olmak ne demektir?" gibi bir soruyu ciddiye alıp tartışmak da, ancak marksizmin bir "çözümleme biçimi" olduğunu kabul etmekle mümkündür.

Marksizmin bütün varsayımları çökmüş ise, ondan geriye ne kalmıştır? Marksizmin kendisi kalmıştır. Marx'ın kendisi de kendi varsayımlarının çöktüğüne tanık oluyordu, ama düşünmekten, çözümlemekten ve yeni varsayımlar üretmekten vazgeçmiyordu. 1848 devrimci dalgası Marx'ın "devrimci burjuva" varsayımını silip süpürmüştü. Almanya'nın "kesin kurtuluşu" ne zaman "Gal Horozu" öterse, o zaman başlayacaktı; "Gal Horozu" 1871'de öttü ama Almanya kurtulmaya başlayamadı. 1892'de Engels hala "Avrupa işçi sınıfının zaferi İngiltere, Almanya, Fransa'nın işbirliği olmadan elde edilemeyecektir" diye varsaymaktaydı, ama bir otuz yıl daha ömrü olsaydı, yeni varsayımlar için kollarını sıvamak zorunda kalacaktı

Rusya'nın başlattığı deneyim, marksist düşünceyi kendi üzerine çekti. Marksizm bu yeni tarihsel mekanla belirlendi. Bu sentezden ilginç bir kapı açıldı. Bir Doğu toplumu modernleşmesini marksizm altında yaşadı. Kendi Doğulu özelliğini, eşitlikçi tezini marksizmin içinde güçlü bir varsayım haline getirdi. Modernleşmede başarılı oldu fakat, kendi doğulu tezi eşitlik açısından açısından da, batılı tezi özgürlük açısından da başarılı olamadı.

İki açıdan iki marksizm olarak bakarsak, Doğu'dan göründüğü ve algılandığı biçimiyle eşitlikçi marksizm başarılı olamazken, Batı'dan görünen ve izlenen biçimiyle özgürlükçü marksizm de değişik bir evrim izledi. Kapitalizm ile bütünleşti, özgürlükçü boyutu "çoğulcu demokrasiye" takıldı kaldı. Oysa marksizm teorik olarak bunlarla da ilgilenmiyordu.

Marksizmin Doğu'da eşitlikçi, Batı'da özgürlükçü bir gelişme gösterdiği, dolayısıyla her iki alanda da yarım kaldığı, eşitlik boyutundan koparıldığı zaman özgürlük, özgürlük boyutundan koparıldığı zaman eşiklik boyutunun çöktüğü söylenirse yanlış mı olur? Yanlış olur çünkü eşitlikçi ve özgürlükçü boyutuyla marksizm tek bir varsayımdır ve sadece özgürlükçü varsayımdır.

Eğer dünya, marksizme kadarki modernleşmesi içinde, Doğu'su ile Batısı'nı bütünleştirip ortak bir evrensel temel yaratmış, eşit ve özgür bir geleceğe doğru bütünsel bir hareket olarak yürüyebilmiş olsaydı..." gibi geçmişe dönük varsayımlar üretmenin de cazibesi kalmamıştır. Ortak bir yürüyüş için olgunlaşmış bir dünya bulunmuyordu. O dünya bugün de yok. Dünyanın Doğu'su ile Batı'sı arasında derin uçurumlar bulunuyordu, büyük bir modernleşme çağı yaşandığı halde bu uçurum hala var. Bu uçurum varken evrensel ortak varsayımların gerçekleşmesi tarihsel olarak olanaksız kalıyor. Aynı evrensel varsayım, Doğu'da başka, Batı'da başka sonuçlar veriyor ve başka biçimlere bürünüyor.

Marksizmin temel varsayımında insan bugünkü insan olarak tasarlanmamıştır. İnsanın belli bir maddi zenginliğe, ama ondan çok daha önemli olarak manevi bir zenginliğe ulaştığı düşünüldükten sonra ancak eşit ve özgür bir toplum düşünülmüştür. Marx'ın düşüncesine maddi zenginlik üstelik, bir zenginleşme olarak değil, maddi bağımlılıktan kurtulup insani zenginleşmeye dönmenin önkoşulu olarak girmiştir. Böyle bir insan, başka bir bilince, başka bir doğallığa geçmiş insan demektir. Orada insan, bir sanat eseri gibi gözükmektedir. Bu insan ufukta gözükmediği sürece dünyanın ne Doğu'sunda, ne de Batı'sında, hiç bir yerinde "eşitlik" ve "özgürlük" birlikte gözükemezdi. Dolayısıyla böyle bir varsayım gerçekleşemezdi.

Birlikte eşitlik ve özgürlük. Yani hem eşitlik, hem de özgürlük. Tarih boyunca zıtlaşan bu iki kavramın karşılıklı olarak birbirini temellendirdiği bir durum. Bu varsayımı marksist düşüncenin ekseni sayıyorsak, yeni bir çözümlemesini de yapmamız gerekir.

Marx'ı okurken bu tür problemlere pek rastlamayız. Şöyle yazdığını hepimiz biliyoruz: Herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacı kadar verebilen bir toplum, gerçekten eşit ve özgür bir yaşam tarzını kurabilmiş olacaktır.

Marx'ın bu düşüncesinde "eşitlik" yoktur. Varılan bu noktaya "eşitlik" ve "özgürlük" kavramlarından kurulu bir denklem aracılığıyla varılmamıştır. İnsanlardan "yeteneklerine göre alan" bir toplum, onların yeteneklerini eşitlemeyi reddediyor demektir. "Herkese ihtiyacı kadar vermeyi" de öngörüyorsa bu toplum, o aynı zamanda ihtiyaçları da eşitlemeyi öngörmemiştir. Yani komünist toplum insanları denkleştirmeyecek, onları yetenekleri ve ihtiyaçları yönünden eşit birer varlık saymıyacaktır. Buna "göre" davarmayacaktır, yaşamın ilkesi bu olmayacaktır.

Yetenekleri ve ihtiyaçları farklı ve kesinlikle işbölümünün de devam edeceği bir toplumda böyle yüksek bir toplumsal adalet ilkesine, bir kısım marksist yorumcuya göre, toplumun maddi zenginliklerini sonsuz ölçüde artırmak suretiyle varılmış olacaktır. Lenin'in de yakın olduğu bu yorum bugünkü çağda, modernleşme süreçlerinin tıkanmasıyla birlikte tıkanmıştır. Doğa-teknolojik gelişme - nüfus ilişkilerinde ortaya çıkan yeni durum marksizmin bu yorumunu kuşkulu hale getirmiştir.

O halde, bundan sonraki marksist gelecek varsayımları değişik olacak, tek boyutlu ama sonsuz bir zenginleşme öngörüsü üzerine oturacaktır. Bu tek boyut "özgürleşme" olmak zorundadır. İnsanın bilincinin ve doğasının köklü tarihsel dönüşümü bu yoldan sağlanacaktır. İnsanın bilinci ve doğası dönüşünce, toplumsal doğası ve toplumsal yaşam ilkesi de dönüşebilecektir. Teorinin özgül ağırlığını "özgürleşme" olarak düşünmekten başka seçenek kalmamıştır. Marksist teoriye fazlaca girmiş ve onu içerden oldukça büyük oranda tahrip etmiş olan "mazlum"

kavramının da etkisiz hale getirilmesi gerekli olacaktır. Tarihteki tüm "mazlum" hareketlerin sığınmayla sonuçlandığı bilinmektedir. Devletin, partinin, liderin mutlak kudretine, bunları yeryüzünde ve yanında bulamadığı zaman Meryem Ana'nın merhametine sığınma eğilimindeki mazlumlar hareketi, insan toplumun özgürlükle bağ kuramayan kısır bir dinamiğidir. 

## YENİ BİR DOĞU VARSAYIMI

Marksizmin "özgürleştirici" indirgenmesi, onun bugüne kadarki oluşan kapsamını daraltmayacaktır. Bu kapsamı koruyacak ve daha da genişletecektir. Ancak böyle olabilmesi için, "özgürlük" kavramının da problemlerinden arınması gerekir.

özgürlüğün evrensel bir özgürlük olarak düşünülmesine ve kavranmasına devam etmek zorunluluğu vardır. Dolayısıyla dünyanın hâlâ varlığını koruyan Doğu'sunu da, Batı'sını da içermek zorundadır. Hem Doğu'dan, hem de Batı'dan, bunların tarihlerine ve gerçeklerine yaslanarak yürüyen yeni bir evrensel sentez yaratan, yeni bir özgürleşmeci varsayımının geliştirilmesi, varsayımları çöken marksizme düşmektedir. Çünkü marksizm, dünyanın çelişkileri içinde sürmektedir ve bu çelişkileri çözebilecek bir çözümleme olarak sürmektedir.

Evrensel yeni bir özgürleştirici varsayım hemen bugünden lazımdır. Kendi gerçeğine dönmekte olan Doğu'nun, kendi içindeki birikmiş Batı'yı büsbütün yoketmesi ihtimali giderek güç kazanmaktadır. Bunun vahim işaretlerine rastlıyoruz. Doğu'nun içinde biriken Batı'nın, kozmopolitizm, elitizm, kendine yabancılaşma gibi deformasyonlardan arındıktan sonraki değerler sistemi, Doğu toplumlarında korunması gereken bir hazinedir. Yeni bir evrensel bütünleşme sürecini kolaylaştıracak birikimlerden biri budur. Doğu bu bakımdan şansını hâlâ korumaktadır.

Asıl sorun, Batı'nın kendi içinde bir Doğu oluşturmasına ve biriktirmesine bağlıdır. Bunu da ancak yeni bir Batı sağlayabilir. Bu yeni Batı henüz hiç bir haliyle ortada yoktur ve bu nedenle de insanlık karamsar bir döneme girmiştir. Batı'nın kendi içinde bir Doğu geliştirmesi, ne yeni dünya düzeni, ne Doğu'ya dönük kalkınma destekleri, ne de Doğu'nun bakir doğası üzerine geliştirdiği hassasiyettir. Batı'nın kendi sistemini parçalaması, yarıp

dışına çıkması ve başkalarıyla buluşabileceği yeni bir evrene açılmasıdır.

Doğu'nun eksiği özgürlüktür. Batı'nın eksiği de budur. Doğu'nun içinden çıkacak bir özgürlük tutkusu ile Batı'nın içinden Doğu'ya açılacak yeni bir kapı, yeni evrensel buluşmayı sağlayacaktır. Özgürlük kavramının içindeki problemleri aşmak için de bir kaç varsayıma ihtiyaç olacaktır. Bu varsayımlardan biri örneğin şu tartışmayla oluşmaya başlayacaktır: Bireyin özgürlüğü insanda sadece bir boyut üzerine oturuyor. Toplumun özgürlüğü (!), böyle bir özgürlük zaten hiç olmamış, saçma bir kavram. O halde kim özgürleşecek?

Tarihsel devinimin kendisi özgürleşecek. Bu, insandır. Böyle bir özgürlük varsayımı Doğu'dan da Batı'dan da çıkabilir ve çıkacaktır.

"Akıldışı" Doğu'dan bu da çıkmaz deniyorsa...

**Gelecek**'in gelecek sayısında, güncel bir Doğu Halkları Kurultayı'nda buluşalım.

# SOVYETLER BİRLİĞİ'NDE SOSYALİZMİN ÇÖKÜŞÜ

**Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Çözülüşü- Y. Küçük. Tekin Yayınevi 1. Kasım 1991.**

**Mehmet Kök ÖZALTINLI**

## TANITIM AMAÇ ve YÖNTEMİMİZ

Bu kitap tanıtım yazımızda yapacağımız özetlemelerin yer aldığı sayfa ve bölümler belirtilmeyecektir. Özetlemelerimizde kitaptan yapılan alıntılar yer yer aynı olacak bazen kısaltılacak bazen de yorumlanacaktır. Yazarın çözümlemelerinde anlam değişikliğine yol açmayacak biçimde yapacağımız özetlemelerle 650 sayfaya yakın bu kitabın kısa bir özeti içinde sizi Sovyet Sosyalizmi ve Sovyet marksizmi alanlarında ideolojik ve politik bir yolculuğa çıkaracağız. Ancak bu yolculuğu kitabın tamamanı okuyarak yapmanın yarar ve tadı elbet daha başka olacaktır. Kitabı tanıtmamızın amacı da bu. Tanıtma yazımızla kitabı karşılaştırmak elbet başta yazarın sonra okuyucuların işidir ve bir amacımız da yazarı eleştireceksek onun tezlerini yansıtabilmekteki nesnellik olacaktır. Bu işi yaparken yapacağımız hatalarda tüm sorumluluk bize aittir. Bilimin Türkiye'ye gelmekte olduğuna inanan Küçük'ün bu inancına katılırken hatalarımızla niyetimizin farklı olabileceğini belirtmek için bu girişi yazmaya kendimizi zorunlu hissettik.

## YAZARIN ÖNSÖZÜ

Y. Küçük şimdi Türkiye de "Aydınlanma" ile görevli olduğunu düşünüyor. Aydınlanmayı da bir hesaplaşma olarak görüyor. Bu kitapta Sovyet Sosyalizmi ve Sovyet Marksizmi ile hesaplaştığı-

nı belirtiyor. Yazara göre Sovyet sosyalizmi en çok boş zamanı artıramamakta ve hoşzamana çevirememekte başarısızlığa uğradı. Sovyet Sosyalizmi en çok yeni insanı yaratmada başarısızlığa uğradı. Boş zaman kullanımını boşzamana çevirememek, burjuvazinin bulduklarının dışınua boş zaman kullanımı, boşzaman, bulamamak ile yeni insanı yaratamamak, aynı madalyonun iki yüzü gibi. Bu noktada Küçük bu durumun nedenini sormakta. Sorusuna verdiği yanıtta Küçük sosyalizmin ikinci aşamasına ya da komünizme geçiş için değişmez bir kalkınma hızı ve düzeyi olduğunu sanmadığını ileri sürüyor. Yani komünizme en ileri kapitalist ülkeye yetişildiği zaman geçilebileceğini ileri sürmek yazara göre saçmalık. Çünkü bu yalnızca en ileri kapitalist ülkenin komünist olabileceği anlamına geliyor. En ileri kapitalist ülkeye olmasa bile ileri kapitalist teknoloji ve üretim düzeyine gelindiğinde sosyalizmden kaçış başlıyor. Yazar Sovyetler Birliği'nde bugün yaşananın bu olduğunu saptamış. Yazara göre Marx'ın kapitalizme övgüsüyle Lenin'in yetişmek ve geçmeye aşırı vurgusu birleşince ve bu arada kapitalist olmayan meta üretimini düşünmemek bir yana, sosyalist boş zaman kullanımı teori ve pratiğini ihmal, boşzamanı ön plana çıkarmamak, kapitalizme dönüş tutkusunu yaratıyor. Y. küçük Lenin'in yetişmek ve geçmek ilkesini yaşama geçirenin Stalin olduğunu, Stalin olmasa Lenin'in yaşayamayacağını ileri sürmekte. Lenin olmasaydı da Marx'ın belki de bugün unutulmuş olacağı analojisini yapmakta. Lenin'in ortaya attığı ve Stalin'in gerçekleştirdiği kitapta belirtilen dognat'ı peregnat-yetişmek ve geçmek-çizgisi Küçük'e göre hem bir teori değil ve hem de kalıcı bir ders taşımamakta. Tarihin tersliklerinden çıkmış kısa dönemli bir politika olarak görünmekte; hiç değişmeyen bir amaç sayılması, hem daha ileri gitme yüreğinden yoksun olmayı ve hem de bir akıl tembelliğini anlatıyor.

Y. Küçük, kendisinin kitap ve yazılarını okuyanların bileceği gibi her alanda ve ansiklopedik olsun olmasın her kişiliğe karşı eleştirel olabilmeyi amaç edinmiş bir yazar. Tezlerini ileri sürerken bilimsel olabilme kaygısı dışında bir engel tanımıyor. Eylem yanılgısız olamayacağı için yanılma olasılığı düşünülmeksizin biim yapalamayacağını, yapılmaması da gerektiğini

bilen bir bilim adamı Y. Küçük. Ve tezlerinin sorumluluğunu da böyle cesurca yükleniyor. Özeleştiri kurumunu, Hristiyan günah çıkarma erdemine benzeten ve olumlamayan Küçük, böyle özgürce yazıyor. Eleştiriyor, eleştiriyor, Ve gerçekten yaratıyor.

Y. Küçük bütün Türkiye'yi bir üniversite kabul etmekte. Okuyucusuyla birlikte yürüyor.

## YAZARIN SİSTEMİ (DİZGESİ) ÜZERİNE BİRKAÇ GENEL SÖZ

Y. Küçük kendi okuyucusunun bilgiye açlık ve heyecan duyduğu düşüncesinde. Kitabının yeni ve daha önce söylenmemiş bilgilerle dolu olduğunu söylemekte. Yazar için kitap yazmak kendi deyimiyle heykeli bilgi yapraklarıyla giydirmenin bir bahanesi. Bu çalışmasını daha az bilgi vererek yazmak istemiş ve yapamamış. Bunu uzman okuyucudan yoksun olduğuna bağlıyor. Doğrusu yazarın yararlandığı kaynaklar çok çeşitlilik gösteriyor. Kitabı okumakla ulaşmanızın belki çok zor belki de gereksiz olduğu çok sayıda güncel yerli ve yabancı bilgi dağarcığına da ulaşmış oluyorsunuz. Sanırım bu durum uzman olsun olmasın her okuyucu etkiler. Uzun alıntılar var. Ancak her uzun alıntı işlenilen konunun övülen ya da yerilen bir uzmanının en can alıcı düşüncelerini içeren bir bölümünden oluşuyor. Titizliklikle seçilmiş, cömertçe bize sunulmuş. Ana temanın akışı içerisinde konudan ayrılan geçmişe dönen ve yan temalarla tezlerini desteklemeye çalışan Küçük bölümlerinin arasına uzun ekler koymuş. Bu ekler bir önceki bölümde yer alan dönemle ilgili kendisinin incelemelerini barındırıyor. Toplam onbir ek var. Bu ana temadan ilişkiyi kesmeden onbir yan tema işlemek anlamına geliyor. Çalışmanın kapsamına bir fikir vermek için. Bu sistem bizde merakla okunan bir roman etkisi yarttı. Ve bir roman gibi de. Yeni Fransız Devrimi ile başlamakta birkaç yıl öncesine kadar gelmekte. Analojiler zengin. Tarihin bir dönemindeki bir kahraman ile bir diğer dönem kahramanı arasında benzerlikler kurulmakta. Bu benzerliklerin yerinde olup olmadığına siz karar vereceksiniz elbet. Yine de sistem üzerine eleştirimizin özü şöyle olacak: Herhalde Y. Küçük'ün çok zamanı olmadığından olacak fazlaca uzun yazmış.

**TEZLER**

Netlikle yazılan ve ileriye sürülen görüşlere yazar 'tez' (Sav) adını veriyor. Küçük'ün kitaplarında çok sayıda tezleri var. Bunlar yeri geldiği zaman açıkca belirtildiği için gözden kaçamaz. Önsözde yazarın ana tema olarak belirlediği ve kitabın da adını oluşturan Sovyetler Birliğinde sosyalizmin çözülüşü konusundaki tezler şunlar:

Bir: Ekim Devrimi ile kurulmaya başlayan düzen hiç bir zaman yeteri ölçüde sosyalist olamadı.

Küçük bunu bir ölçüde geliştirerek şöyle demekte; iki dünya savaşı arasında Sovyet düzeni, bazı yeni ve sosyalist ilkelerle denemeler yapmakla birlikte, bunlarda ısrarlı olmaktan çabuk ayrıldı.

İki: İki zıt sistemin barış içinde bir arada yaşama imkanlarını araştırmak yeni düzende yeni ilkelerin uygulanmasından vazgeçmeyi veya en azından bunları törpülemeyi gerektiriyor.

Üç:Sovyet iktidarı, yeni düzen yolunda ilerleyemediği için, sürekli bir biçimde geriledi. Önemli iç kavgaları da içeren sürekli gerileyişin başlangıç tarihini, İkinci dünya Savaşı'na ve daha açıklıkla hemen sonuna koyabiliyorum.

Dört: Sovyet iktidarı, Marksizm-Leninizm bakışına ve ilkelerine göre kurulmuştur. Ancak Marksizm-Leninizm ilerleyen bir yürüyüşte yol açabilen ve kütleleri götüren bir güce sahip olabiliyor. Ricatta Marksizm-Leninizm, tüm sürükleyiciliğini ve yönetme gücünü yitiriyor.

Y. Küçük bir başka yerde neden kapitalizmin bir feodal restorasyon yaşamadığı ve neden sosyalizmin bir kapitalist restorasyon yaşama durumuna girdiği sorularına dört ayrı tezle yanıt arıyor. Bu tezler de söyle:

Bir: Her devrim, eğer yeni bir düzeni getiriyorsa, aynı zamanda enternasyonaldir. Kesin zaferi ve güveni de enternasyonal platformdadır.

İki: En büyük siyasal devrimini Fransa'da yaşamakla birlikte kapitalizm, uzun bir sömürge döneminin üzerine binerek, senkronize bir evrenselliğe ulaşmıştır; burjuva devrimler çağında fe-

odal yönetimlerin hepsi, Rusya hariç güçsüzdür. Feodal restorasyon partisi, hızlı bir biçimde, uluslararası desteğinde yoksun kalıyor. 

Üç: Sosyalist devrimler çağında, kapitalist restorasyon partisi, her zaman güçlü, deneyimli ve sabırlı bir uluslararası destek bulabiliyor.

Dört: Böyle bir ortamda reel sosyalist ülkeler, hızlı bir biçimde sosyalizmi derinleştirmek yerine, giderek, kalan kapitalizan kurum ve yasalarla enternasyonalist burjuva değerlere daha sıkı bağlanmayı tercih ediyorlar. Derinleşmek yerine sığlamak bir politika oluyor.

Bir nokta daha var: düşünsel alanda bir trajedilen söz edilebilir. Şöyle özetleyebiliyorum; komünizm ile sosyalizm arasında bir teorik ayrılık olmadığı için komünist aşamadan dönmek, kapitalizan ilkelere ve enternasyonalist burjuva değerlere bağlı kalınarak sürdürülen bir restorasyon arayışı, kapilalist restorasyonla sonuçlanır. Başka yollar kapalı görünüyor.

Y. Küçük Sovyetler Birliği'ndeki sosyalizmin çözülüşünü kişisel faktörlerle açıklama eğiliminde olmadığını belirterek çözülme sürecinin kahramanlarının da çapsız olacağını söylüyor. Çözülme dönemi yazar için Gorbaçov dönemi.

Tezlerinden birinde yazar sosyalizmin ikinci aşamasına ya da komünizme geçiş için değişmez bir kalkınma hızı ve düzeyi olduğunu sanmadığını ileri sürerek komünizme, en ileri kapitalist ülkeye yetişildiği zaman geçilebileceğini ileri sürmenin saçmalık olduğunu söylüyor. Bir başka tezinde ise sosyalizmin ve tüm aşamalarının sürekli hızlı kalkınma ve her zaman teknolojik yenileşme türünden iddia ve programları olmadığını ileri sürüyor. Y. Küçük'e göre sosyalizm eşitliği sağlamayı amaç edinen, her zaman eşitsizliklerin kaynağı olan özel mülkiyeti yok sayan ve karşılıksız çalışmayı yaşamın büyük sevinci haline getiren bir rejim olarak görünüyor. Küçük'e göre sosyalizm gelmiş ve gelecek rejimlerden bu noktalarda ayrılıyor. Aslında bu paragrafta özetlediğimiz görüş Y. Küçük'ün Sovyet ekonomisini tüm olarak ve dönemsel olarak ele alma anahtarı. Uravnilovka-eşitlik-ilkesine karşı Garbaçov ve ekibinin amansız bir savaş aç-

tığını saptıyor. Yeni ekibe göre eşitsizlik ruhsal devrimin en önemli öğelerinden birisini oluşturmakta. Buna İgor Kiyamkin'in sözlerini örnek göstererek işaret ediyor.

Halliday'ın sözleriyle Küçük'ün vardığı sonuca göre herhangi bir mutlak gösterge açısından Sovyet sistemi başarısız değildi: Halkının bir başkaldırısı yoktu, ekonomisi, sınırlı da olsa yeterli ölçüde ürün sağlıyordu. Eşitsizlik ve suç düzeyi, gelişmiş kapitalist ülkelerindekinden daha düşüktü. Ve Y. Küçük neresinden bakılırsa bakılsın, Sovyet sisteminin çözülmesi için temelinden ve içinden ciddi gerekçeler bulmanın mümkün olmadığını belirterek eğer çözülüyorsa, tepeden ve bağlantı ile dışarıdan çözüldüğü düşüncesine varıyor.

Dışarıdan çözülme derken Küçük'ün temel aldığı tez kendisinin bu kitabın en önemli saydığı tezlerinden birisi; Sovyetler Birliği'nde bütün dış politika formülasyonları hep iç düzenlemede yeni formülasyonlarla beraber gitmiştir; iç ve dış politikada yeni yol arayışları hep beraber gelişiyor.

1985-1990 arasında Garbaçov'un karyerinin uç aşaması görünüyor. Birinci aşama, perestraykadır; bu dönemde Gorbaçov'un temel açılımı ekonomi üzerinde yoğunlaşıyor. Yeniden yapılanma, restructuring sözcüğüyle tam eşanlamlı perestroyka sözünü tercih ediyor. Konuşmalarının ağırlığı, teknolojik gerilik, makina sanayii ve çalışma disiplini ile verimlilik üzerinedir; Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nden yakınmalar, takım tezgahı sektöründeki aksaklıklar veya işçilerin yavaş çalışmaları konusu da eleştiriler arasına serpiştiriliyor. 1987 yalında, perestroyka dönemini glastnost aşaması izledi; açıklık anlamına geliyor. Açıklık aşamasında ideolojik vurgu çok yüksektir. Sovyet sisteminin tümü ve tarihi sorguya çekiliyor. Demokratızatsıya (demokratikleşme) aşamasında komünist rejimlerin kapitalist restorasyonu yapmaları ve kapitalist Avrupa Birliği içinde yer almak için adım atma süreci tamamlanıyor.

Buraya kadar özelenen eylemlere Y. Küçük'ün temel eleştirisi Davidson'dan yaptığı aktarma ile aynen şöyle: "Gorbaçov'un iç ve dış politika reformlarının sonuçları açısından iki alanda doğrudan parallellik görülüyor. birinci alanda, eskisinin yerini

alacak güvenilir bir model formüle edilmeden eskisi atılmıştır. 
İkincisi, daha az yüklü bir bir alternatif dış politika reformlarının sonuçları açısından iki alanda doğrudan paralelllik görülüyor. Birinci alanda, eskisinin yerini alacak güvenilir bir model formüle edilmeden eskiye atılmıştır. İkincisi, daha az yüklü bir alternatif dışı politika üzerinde işler bir mutabakat sağlanmadan, süper güç dialektiği ve ideolojik konfrontasyona (çatışmaya) dayalı dış politikadan vazgeçilmiştir.

Burada size ana temadan ayrılarak Y. Küçük'ün Stalin değerlendirmesi yaptığı bir tezini işaret etmek istiyorum: Lenin'in daha önceki yazdıklarından hareketle ve yer yer Marx'ın ve Engels'in yazdıklarına karşı çıkarak Sovyetler Birliği'inde sosyalizmi kuran Stalin'dir. Stalin, belki de dünyaya gelmiş en şanssız kurucudur; okuduğu kitaplardaki koşulların hiç birisi mevcut olmadan bir kuruluşu gerçekleştirmek zorunda kalıyor.

Y. Küçük Garbaçov'un uyguladığı politikalara benzerlik bakımından önceli olarak Kruscęv'i değil Beria'yı bulduğunu da uzunca nedenleriyle göstermeye çalışmış.

Buraya kadar olan kısımda yazılanlardan hareketle ve yer yer Marx'ın ve Engels'in yazdıklarına karşı çıkarak Sovyetler Birliği'inde sosyalizmi kuran Stalin'dir. Stalin, belki de dünyaya gelmiş en şanssız kurucudur; okuduğu kitaplardaki koşulların hiç birisi mevcut olmadan bir kuruluşu gerçekleştirmek zorunda kalıyor.

Y. Küçük Gorbaçov'un uyguladığı politikalara benzerlik bakımından öncelik olarak Kruscev'i değil Beria'yı bulduğunu da uzunca nedenleriyle göstermeye çalışmış.

Buraya kadar olan kısımda yazılanlardan anlayacağınız gibi Küçük hem 1917-1985 arasını Beria ve birkaç ikincil kural dışı-durum hariç, aklıyor, hem bu dönemin sonunda isbaşına gelen Gorbacov'a ve ekibine çözülüşün tüm sorumluluğunu yüklüyor. Kitabının tamamı ve bizim buraya kadar yazdıklarımızla karşılaştırırsanız böyle bir özet çıkmakta. Küçük'ün bu değerlendirmesi tepeden çözülüş tezi eğer dönem çapsız ise kahraman da çapsızdır önermesiyle pek bağdaşmıyor. Çünkü Küçük 1917-1985'in tamamını aklar görünümü vermiş. Ancak belirttiğimiz tezlerinden birinde başlarda sosyalist ilkelere uyan demelerde bulunulmuş olsa bile daha sonra ısrarlı olunmadığı belirtiliyor. Yani aslında bir bakıma Küçük 1917-1985 dönemini tam olarak

da aklamıyor. Eşitlik-eşitsizlik ekonomisi üzerindeki dönemlere göre getirdiği eleştiriler de geçmişe yönelik olarak uygulamada var. Bu noktada ise yine Küçük'ün başta işaret ettiğimiz bir tezi düzenleme getirmekte: Ekim Devrimi ile kurulmaya başlanan düzen hiçbir zaman yeteri ölçüde sosyalist olamadı. Elbet o zaman Küçük'ün Sovyetler Birliği'nde sosyalizmi kuranın Stalin önermesi de biraz değişiyor bize göre; Stalin sosyalizmi yeterli ölçüde kuramamıştır oluyor. Aslında kitapta tüm bilgiler değerli ve Küçük'ün Marx ve Lenin'in devrim öngörüleri arasındaki farkları ve yanılıp yanılmadıklarına ilişkin tartışmaları da bizi ideolojik bir acı tatlı yolculuğa çıkarıyor ve tek tek tezleri de değerli, yine de Ekim Devrimi ile kurulmaya başlayan düzen hiçbir zaman yeterli ölçüde sosyalist olmadığı önermesi tam bir yanıt verebiliyor. Bu önermenin ise en açık ve canlı savunucusu Garbaçov ve ekibi. Bizce konu son derece güncel. Yani tarihin tarih niteliğini kazanmasına uzun yıllar var. İşlenmeye zor yanı bu. Düşünelim ki bu kitap 1991 yılında yazılmış. Bizim yazımız 1995'de okunacak. Ve 1996 yılında Gorbaçov Rusya'da başkan adayı olacağını açıkladı. Oysa kitapta 16. Louis ile Gorbaçov analojisi var. 16. Louis'nin sonu belli ama Gorbaçov'un sonu henüz belli değil ve aslında bir kişinin tarih olması ölümünden sonra en az elli yıl alıyor. Aslında bu satırları bir bakıma eleştiri olarak yazmaktaysak da yazdıklarımız Y. Küçük'ün Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Çözülüşü kitabının değerini ve okunma zorunluluğunu hiç değiştirmiyor, pekiştiriyor. Küçük yaşanan tarihin sıcaklığı içinden ve adeta yaşandığı an böyle cesur, geniş tezlerle çıkabiliyor.

Devam ediyoruz. Küçük, Sovyetler, savaşın kaçınılmaz olmadığını ve önlenebileceğini bir teori haline getiriyorlar diyor. Küçük'e göre Lenin de, Beria da Kruscev de, iki sistemin barış içinde bir arada yaşayabileceğini söylerlerken, gerçekçi değil, safdil ölçüsünde iyi niyetli davranıyorlar. Dışarıdan çözülme'nin dayanağı gösterilen ilke de barış içinde yaşama ilkesi. Birkaç tümce aşağıda bu konudaki güncel görevin Gorbaçov'a düştüğü belirtilmiş.

Kitap'ta Bernstein ve Kautsky'e uzanan tartışma ve değerli özgün alıntıları da bulmamız olanaklı.

Bilmem katılır mısınız, Y. Küçük sosyalizmi şöyle tanımlıyor: Sosyalizm, sürekli olarak çalışmayı azaltmak ve çalışıldığı sü-

rece işi oyun haline dökebilmektir. Bir tezinde karşılıksız çalışma dediği komünistlik değeri bu tanımda açıklığa kavuşuyor. Üzerinde düşünülmesi gereken, hatta tartışılması gereken bir tanım bizce. Bu yüzden tanımın yapıldığı sayfa numarasını vereceğiz: 5.487. Gorbaçov sarhoşluğu önleme kampanyası açtığında acaba herkesi oyun haline gelmiş işin başına mı çağırmaktaydı? Yoksa o zamana dek oyun halinde çalışanlar mı Gorbaçov'un kahrından çok içmeye başlamışlardı? Aslında sovyet proletaryası boş zamanları hoşzamana dönüştürememişlerdi. Ancak bu hoşzaman neydi? Aslında kitapta bir ölçüde bu konular da işleniyor. Sanırım kültürel gelişim anlatılmak ve bir yüksek kültür-sosyalist kültür-bir yeni uygarlık - sosyalizm özlemlerine bakışlar- getirilmek isteniyor. Ancak kanımıza göre boşzaman-hoşzaman ikileminin daha açılması gerekir. Belki Küçük için yeni bir kitap konusu.

Çözülüşe dönersek, tepeden ve dışarıdan çözülme tanımına bir başka versiyon: "Demokrasi ve barış, sosyalizm konağına konuk olarak gelmişler ve ev sahibini sokağa atmışlardır, ' (s.496).

Yazımızı Küçük'ten bir alıntılar demeti ile ve yine Küçük'ün karşı görüş olarak bize tanıttığı iki farklı yaklaşımdan kısa alıntılarla bitirirken, eğer insanlık tarihinin en önemli dönemecini simgeleyen SSCB'de uygulanan sovyet modelinin çözülüşü konusu sizi ilgilendiriyorsa kitabı mutlaka edinmeniz gerektiğini söylüyoruz.

"İşçinin kendi düzenini kurması bir teorik sorundur. Bunun tedricen ya da patlama bir yolla kurulup kurulmayacağı da, bu teori açısından, pratik bir durumdur... Bu mülk sahiplerinin mülksüzlüğe ikna edilip edilmeyecekleri sorusuyla ilgilidir; ikna edilmelerini mümkün görmüyorum. İster Fransa Devrimi'nden sonraki geniş kapsamlı savaş ve isterse Ekim Devrimi'nden sonraki uzatılmış soğuk savaş olsun, her ikisi de, eski ve yeni düzenlerin bir araya yaşayıp yaşamayacaklarının denemesidir; bir arada yaşayabilecekleri görüşü, Sojiteltsvo, Lenin'in bir keşfidir. Artık yanlış çıktığının kabul edilmesi gerekiyor.

"Perestroyka sosyalizmin inkârı değildir. Lenin'in söylediği gibi demokrasinin tutarlı bir biçimde ilerlemesi kaçınılmaz olarak sosyalizme götürür.. Yirmi birinci yüzyıl hem demokrasi ve hem de sosyalizm çağı olacaktır.

# "ATATÜRK VE KOMÜNİZM" ÜZERİNE

**Tevfik ÇAVDAR**

Rasih Nuri İleri'nin ilk çıktığında büyük yankılar yapan "Atatürk ve Komünizm" adlı yapıtı 1994'ün son ayında ikinci baskı olarak okurların dikkatine sunuldu. Birinci baskının 1970'de yapıldığını ve de tükendiğini düşünürsek kitabın yeni kuşaklara eklerle iletilmesinde büyük yarar bulunmaktadır. Yazar bu kitabında belgeler ışığında Atatürk'ün komünist düşüne bakış açısını, onu nasıl değerlendirdiğini ortaya koymaktadır.

İleri ailesi son yetmiş beş yıl içersinde ülkemiz düşün yaşamında önemli bir yere sahiptir. Celal Nuri ve Suphi Nuri gerek Osmanlı İmparatorluğunun döneminde ve gerek Cumhuriyetin kuruluş yıllarında hem düşünce yaşamında, hem de politik alanda önemli yerleri olan kişilerdir. Celal Nuri "İleri" gazetesini çıkarmıştır. Bu gazetenin kapatılması sırasında "Ati" adlı günlük yayın organını devreye sokmuştur. "İleri" gerek İmparatorluğun son yıllarında, gerekse Milli Mücadele günlerinde bağımsızlıktan yana tavrıyla yurtsever bir tutumu sergilemiştir. Özellikle İstanbul'da Ankara hükûmetinin bir çeşit sözcüsü gibi davranmıştır. "Takrir-i Sükûn" yasası ile kapatılıncaya kadar ileri, özgürlükçü tavrını sürdüren bu gazete çeşitli saldırılara da uğramıştır; bunların bir tanesi de Gaziantep Milletvekili Kılıç Ali'nin matbaayı basarak Celal Nuri'yi dövmesidir. Rasih Nuri İleri ailesinin ikinci kuşağıdır. TKP'ye 1940'larda intisap etmiştir. O günden bu yana sol hareketin içersinde ve ön saflarda yer almıştır. Bilgi birikimi, büyük arşiv kaynakları ile Türkiye Sol hareketinin bir anlamda duayenidir. Son yıllarda Türkiye Birleşik Komünist Partisinin kuruculuğunu ve merkez komitesi üyeliğini, Sosyalist Birlik Partisi ve onu izleyen Birleşik Sosyalist Partisinin de Genel Yönetim Kurullarında görev yapmıştır. Rasih Nuri İleri'nin yirmiyi aşkın eseri ve çevirisi yayınlanmıştır.

Türkiye'de komünizm her zaman gündemde olmuştur. Özellikle 1960'dan sonra Milli Mücadele sırasındaki sol düşün akım-

ları ve Atatürk'ün bunlara bakışı çeşitli açılardan ele alınmıştır. Rasih Nuri'nin kitabı bir önce değindiğimiz konuya açıklık getirmek amacıyla yazılmıştır. Kitapta özellikle Milli Mücadele sırasında Sovyetlerle olan ilişkiler üzerinde durulmaktadır. Özellikle Milli Mücadelenin ilk aylarında, Bolşevik devriminin ilgi uyandırdığı dönemde Atatürk ve diğer yöneticilerin yaklaşımlarına ilişkin belgeler kitapta yer almaktadır. Kitabın ilk bölümünde Mustafa Kemal'in 5 şubat 1336 (1920) tarihli, başta İstanbul Meclisi Mebusanında bulunan Rauf Bey'e (Orbay) ve diğer kumandanlara gönderdiği, geniş bir durum değerlendirmesini içeren şifreli telgrafı yer almaktadır. Bu durum değerlendirmesinde şu nokta üzerinde özellikle durulmaktadır: "... İtilaf devletleri (İngilizler ve bağlaşıkları) Bolşevikler ile Türklerin arasını Kafkas Milletleri vasıtasıyla kesmek planını bulmuşlardır. Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan belki de şimali Kafkasya hükumetlerinin istiklallerini tasdik ederek onları celbettiler. Şimdi Bolşeviklerle vuruşmalarını bir oldu bitti haline sokmak için onları her yoldan kışkırtmakta ve pekleştirmektedirler. Bundan başka bizzat kuvvet göndermeğe başlamışlardır ki, bu kuvvet etkisiyle hem bolşeviklerle çarpışmayı süratlendirmek ve hem de Kafkas milletlerinin Türklerle Bolşeviklerin herhangi bir temasını önlemek ve kontrol etmek fikrindedirler. Plan büyük bir ciddiyet ve acele ile uygulanmaktadır. Eğer bu plan başarıya ulaşır ve Kafkas Milletlerinin bize karşı kesin bir set durumu almasıyla memleketimiz sarılı kalırsa artık Türkiye için dayanma olanakları kökünden yıkılmış olur, ondan sonra politik varlıklarını tamamen kaybetmiş Anadolu Türkleri İtilaf devletleri kumandası altında sömürge askeri olarak ordular teşkil edecek, hem Kafkasya Milletlerinin itilaf devletlerinin itaatinde tutulması ve hem Bolşevik ordusunun durdurulmasını sağlamak için kan dökeceklerdir"...

O günlerin koşulları içersinde yapılan bu durum muhakemesi Milli Mücadeleyi yapan kadroların gözlerinin doğuya çevrilmesine neden olmuştur. Sonuçta Türkiye Kafkas ülkelerinin Bolşevik kuvvetler tarafından alınmasını istemiş, ve buna bir ölçüde yardımcı da olmuştur. İleri'nin kitabında yer alan belgeler bu durumu açık bir biçimde gözler önüne sermektedir. 26 Nisan 1336 (1920) tarihli, 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir'e gönderilen şu talimat bu yaklaşıma tipik bir örnektir:

"Bakü'ye gönderilecek askeri heyete verilecek yüksek talimatlarınızda değiştirilen hususlar aşağıda yazılarak bildirilir:

1- Emperyalist hükümetler aleyhine hareketleri ve bunların hakimiyet ve esaretleri altında bulunan, zulüm gören insanların kurtuluşu amacını hedef alan Bolşevik Ruslarla iş ve hareket birliğini kabul ediyoruz.

2- Bolşevik kuvvetleri Gürcistan üzerine askeri hareket yapar veyahut takip edeceği siyaset ve göstereceği etki ve nüfuzla Gürcistanın bolşevik ittifakına dahil olmasını ve içlerindeki İngiliz kuvvetlerini çıkartmak üzere bunlar aleyhine harekete başlamasını sağlarsa Türk hükûmeti de Emperyalist Ermeni hükûmeti üzerine askeri hareket icrasını ve Azerbaycan hükumetini bolşevik devletler zümresine sokmayı taahhüt eder..."

Bağımsızlık Savaşı doğuda kazanılmıştır. Bugüne kadar ders kitaplarımızda daima batı cephesindeki savaşlar anlatılmıştır. Oysa Doğu cephesinin güçlendirilmesi, Sovyetlerle sınırın oluşturulması bu bölgenin hatta tüm Anadolunun güvencesi olmuştur. Ayrıca Sovyetlerden alınan parasal ve askeri yardımlar (Silah vb. gibi) Batı cephesindeki savaşın kazanılmasında büyük ve etkin bir rol oynamıştır. Ankara'nın doğuda Sovyetlerle sınıra sahip olması, başta İngiltere olmak üzere bağlaşıklarının da tutumunda bir yumuşama meydana getirmiştir. Bunları Rasih Nuri İlerinin kitabındaki belgelerle yakından öğreniyoruz.

Anadolu hareketi sol ile olan ilişkileri açısından çeşitli gelgitlere sahiptir. Sevr anlaşmasının imzasından sonra Anadolu sola belirli bir yaklaşımın ortaya çıktığı, güçlendiği bilinmektedir. Yeşilordu, Resmi Komünist Fırkasının kuruluşu, Halk İştirakiyun Fırkasının faaliyetleri ve bunların yasaklanması ya da tasviyesi sözünü ettiğimiz gelgitlerin örnekleridir. Son günlerde özel bir TV istasyonunda "Atatürk'ün Komünist Fırkası" adıyla yapılan programda bu fırkanın Sovyet yardımını sağlama amacıyla kurulduğu ima edilmiştir. Oysa İleri'nin kitabında açıkça gösterildiği gibi bu fırkanın kuruluş amacı Anadolu solunu denetleyebilme arzusudur.

TKP'nin önderi Mustafa Suphi'nin öldürülmesi olayını çeşitli belgelerle ortaya koyan yazarımız, bu konuda şunları öne çıkartmaktadır:

"Ankara hükûmeti Mustafa Suphi ve arkadaşlarını Sovyetle-

rin karşısında küçük düşürmeyi ve Bakü'ye geri yollamayı planlamıştır. Ancak Trabzona varmadan durum değişmiştir. Şehre hakim olan "Trabzon Mudafai Hukuk Cemiyeti" başkanı Barutçuzade Hacı Ahmet Efendi ve arkadaşları, adamları olan Kayıkçılar Kahyası Yahya Kaptan'a cinayet emrini vermiştir. Bunun gerisinde kim vardır, veya cinayet'in başka bir nedeni var mıdır? 

Sonuçta Sovyet tepkisi olmadığına göre Ankara hükûmeti karlı çıkmıştır, diyenler vardır, ancak cinayetin bu yolla oluştuğu hakkında belgemiz yoktur.." İleri, kitabın ikinci baskısında Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya gelişi ve ölümü ile ilgili olarak yeni belgelere de yer vermiştir. Bu noktada yazarın bir yargısına da değinmemiz gerektiği kanısındayım: "... Sadece şunu belirtelim ki, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Anadolu'ya dönmelerinin Ethem'e karşı hareketin başladığı günlere raslaması büyük bir şansızlık olmuştur. Böylece sol ile ilk güçbirliği olanakları kapanmış bulundu".

Anadolu hareketinin ikinci evresinde (Sakarya savaşı ve sonrası) Ankara hükûmeti ile Sovyetler Birliğinin "Devletten Devlete" yakın ilişkileri başlamış, daha güçlenmiştir. Buna karşın Türkiye içersinde sol akımlar sürekli bir biçimde bastırılmıştır. Hükumetler Sovyetlerle ilişkilerine özen gösterirken yurt içinde sol düşünceye aynı özenle bakmamışlardır. Yazar bu konuda şu iki savı öne sürmektedir.

- Atatürk döneminde sol yayınlar nisbeten serbestçe yapılabilmiştir.

- Solcular ise takibata uğramalarına karşın ancak birkaç aylık cezalara çarptırılmışlardır.

Yayınlar konusunda Rasih Nuri İleri'ye katılıyorum. Ne var ki bu tür yayınların oranı, diğer yayınlara oranla gene azdır. Cezalara gelince bunların günümüzdeki cezalara oranla az oldukları bir gerçektir. Örneğin Hüseyin Cahit Yalçın'a İstiklal mahkemesi müebbet sürgün cezası verirken Şefik Hüsnü, Nazım Hikmet vb.lerinin cezaları sadece bir kaç aydır. Diğer yandan İleri'nin kitabında belirttiği gibi bu cezalar da çoğu kez çıkarılan aflarla ortadan kaldırılıyordu. Cezaların ağırlaşması 1936'dan sonra olmuştur. Bunda ceza yasasının yeni 141 ve 142'inci maddelerinin rolü büyüktür. Örneğin 1938 Harbiye davasında Nazım Hikmet'e 28 yıl, Kemal Tahir'e 15 yıl hapis cezası veril-

miştir. 1950'den sonra ise durum, dünyadaki siyasal dengelerin değişmesi, Türkiyenin soğuk savaşta ABD yanında yer alması nedeniyle bütünüyle tersine dönmüştür.

Kitabın eklerinden birincisinde Kasım 1934'de CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in Suphi Nuri'ye yazdığı bir mektupla sorduğu ilginç sorular yer almaktadır. Bu 11 soru içerisinde, sendikalizmi hangi cereyanlar doğurmuştur, komünist, faşist, nasyonal sosyalist devlette sendikalizme ne yer verildi vb gibi ilginçleri vardır. Rasih Nuri bu mektupla ilgili şu noktaları ileri sürmektedir.

"İktidar partisi, tek parti olan CHP'nin genel sekreteri ve geleceğin Başbakanının bu acaip yazısı çok bakımdan ilginçtir. "Sınıf üstü" baba devletin "zarar vermeden dengeye varma olanaklarını aramasının safça bir kanıtıdır bu. Aynı zamanda doktrin alanında garip bir cahilliğin kanıtı ve de "sendikacılık" hatta "kooperatifçiliğin" komünizme varma yolunda bir adım olmasının çocukumsu korkusunun kanıtı. CHP her cins rejim, akım, örgütten korkmaktadır.. Fakat asıl korku Komünizm korkusudur, onu kooperatiflerde görecek kadar bile ileri gidilmektedir".

Rasih Nuri, özellikle 1960'lı yıllarda ilerici çevrelerin çok sorduğu bir soruyu şöyle yanıtlamaktadır:

"... Mustafa Kemal Paşa komünist olmuş muydu, sosyalist miydi? Sorularına cevap verelim: kesin olarak hayır. Kurtuluş Savaşımızın büyük lideri hiç bir dönemde ne komünist, ne de sosyalist olmuştur. Zaten kendilerinin de söyledikleri gibi bu konularda tutarlı bir bilgileri yoktu. Nasıl ki kapitalizm, sonra da faşizm hakkında da teorik bir bilgileri bulunmamaktaydı. Mustafa Kemal Paşa için bunlar birer teorik konu değil, pratik uygulama işidir, ve şartlar ne olursa olsun karar yukarıdan, kendisinden gelmelidir"

Yaptığımız alıntılardan da anlaşılacağı gibi Rasih Nuri İleri'nin kitabı Atatürk döneminde solun nasıl algılandığını ortaya koyan bir belge niteliğindedir. Kendisini bir kez daha kutlar, ülkemiz soluna yaptığı hizmetlerin devamını dilerim.

(*) Rasih Nuri İleri, Atatürk ve Komünizm, İkinci baskı, Sarmal Yayınevi, Aralık 1984, İstanbul 361 sayfa.